

OBUV V HISTORII 2014

Sborník materiálů z VII. Mezinárodní konference
Zlín 7. – 9. října 2014

Proceedings from the Seventh International Conference
Zlín 7th to 9th October 2014

ACTA MUSEALIA

ZLÍN 2015

Obsah

Prolog	4
Swann June – odborný konzultant v oboru dějiny obuvnictví a obouvání, Northampton, Velká Británie <i>Obuvnictví v průběhu věků (výroba obuvi v historii)</i>	5
Jiří Ják – Univerzita Palackého v Olomouci, Česká republika <i>Obuv na předmoderní Jávě a Bali (poznámka k výzkumu)</i>	9
Jiří Nenutil – Michal Rak – Filozofická fakulta, Západočeská univerzita, Plzeň, Česká republika <i>Nález obuvi z hromadného hrobu ve Staré Knížecí Huti na Tachovsku</i>	12
Alois Orlita – Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita, Brno Václav Gřešák – Fakulta technologická, Univerzita Tomáše Bati, Zlín Petr Hlaváček (in memoriam) – Fakulta technologická, Univerzita Tomáše Bati, Zlín, Česká republika <i>Konzervování obuvi z masového hrobu obětí tzv. pochodu smrti na Tachovsku v dubnu 1945</i>	16
Martina Hřibová – Fakulta technologická, Univerzita Tomáše Bati, Zlín Václav Gřešák – Fakulta technologická, Univerzita Tomáše Bati, Zlín Uranbileg Altangerel – Fakulta multimediálních komunikací, Univerzita Tomáše Bati, Zlín, Česká republika <i>Chapines, součást španělského dámského dvorského oděvu v druhé polovině 16. století</i>	24
Veronika Pilná – Filozofická fakulta, Západočeská univerzita a Národní památkový ústav, Plzeň, Česká republika <i>Dochovaná obuv z pohřebních výbav rodu Gryspeků z Griesbachu z Kralovic</i>	29
Zdeněk Špitálník – Vojenský historický ústav, Praha, Česká republika <i>Boty v odboji – operační obuv československých parašutistů, 1941–1945</i>	33
Miroslava Burianová – Archiv Národního muzea, Praha, Česká republika <i>Střevíce na příděl, aneb obuv v době, kdy dřeváky nosil nejen Spejbl</i>	35
Rebecca Shawcross – Northampton Museum and Art Gallery, Northampton, Velká Británie <i>Je bota v tísní, když není v páru? Vnímání a význam boty ve vztahu k páru</i>	43
Hilde Colpaert – Nationaal Schoeiselmuseum, Izegem, Belgie <i>EperonD'Or - nový projekt muzea v budově bývalé obuvnické továrny</i>	46
Juraj Herman – Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, Bratislava, Slovenská republika <i>Obuvnické řemeslo na Slovensku v 19.–20. století</i>	50
Juraj Šuška – Fakulta multimediálních komunikací, Univerzita Tomáše Bati, Zlín, Česká republika <i>Design obuvi v poválečném Československu</i>	58

Eva Uchalová – Uměleckoprůmyslové muzeum, Praha, Česká republika <i>Sbírka obuvi v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze</i>	61
Juraj Šuška – Fakulta multimediálních komunikací, Univerzita Tomáše Bati, Zlín, Česká republika <i>Shoeast – vytváření sbírky obuvi „Made in Czechoslovakia“</i>	74
Milena Secká – Národní muzeum – Náprstkovo muzeum, Praha, Česká republika <i>Turistické boty paní Náprstkové</i>	77
Monika Tauberová – Národní muzeum – Historické muzeum, Praha, Česká republika <i>Dětské botičky ve sbírce Národního muzea, Historického muzea, Etnografického muzea</i>	79
Vanda Marešová – Historické muzeum – Národní muzeum, Praha, Česká republika <i>Obuv ve sbírce textilu oddělení starších dějin Historického muzea Národního muzea</i>	85
Jiřina Todorovová – Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, Praha, Česká republika <i>Baťovci v Číně na fotografiích Viktora Mussika</i>	91
Jarmila Pechová – Moravské zemské muzeum – Etnografický ústav, Brno, Česká republika <i>Obuv a obuvníci v obcích bývalého německého ostrůvku na Vyškovsku</i>	94
Uranbileg Altangerel – Fakulta multimediálních komunikací, Univerzita Tomáše Bati, Zlín, Česká republika <i>Mongolská národní obuv – Mongol Gutal</i>	102
Michal L. Jakl – Vlastivědné muzeum pro Vysoké nad Jizerou a okolí, Vysoké nad Jizerou, Česká republika <i>Znak vysockých ševců</i>	106
Blanka Petráková – Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Česká republika <i>Sbírka lidové obuvi Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně</i>	111
Miroslava Štýbrová – Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Česká republika <i>Střevíčky pro kuchařku i pro milostivou paní</i>	115
Epilog	128

Prolog

V době, kdy ve Zlíně prosperovala firma Baťa, patřilo město k proslulým světovým centrům obuvnické výroby a mělo přezdívku „Amerika ve Zlíně“. Mí spolupracovníci ze zlínského muzea se snaží uchovat co nejvíce z těchto časů a prostřednictvím mnoha činností usilují o uchování tohoto nevšedního odkazu, a to jak pro přítomnost, tak i pro inspiraci toho, co teprve přijít má. Proto mám velkou radost z úspěchu mezinárodní konference „Obuv v historii“, protože se tímto způsobem na krátký čas, alespoň částečně, a také tak trochu symbolicky, vrací obuvnictví do našeho kraje, i když již jen v podobě historie. Sugestivně nám tak připomíná baťovskou éru, kdy město i lidé v něm žili velmi dynamickým životním stylem, získávali zkušenosti z celého světa a smyslem jejich života byla práce v obuvnickém průmyslu.

Při listování sborníky z uplynulých konferencí mě zaujala celá řada vynikajících přednášek. Zaznělo jich na sedmi zlínských sympoziích celkem 177 a konference se od roku 1994 opakovaně zúčastnilo mnoho významných expertů a vědců zabývajících se historií obuvnictví a obouvání. A nebyli to jen tuzemští účastníci, ale také vzácní hosté z Velké Británie, Nizozemí, Belgie, Itálie, Francie, Švýcarska, Německa, Finska, Ruska, Polska, Slovenska, Rumunska, Spojených států, Kanady, Austrálie a Japonska. Je naprosto zákonité, že pestrý výběr hostů konference přinese nejen nové poznatky, zkušenosti a snahy o další bádání, ale také řadu zajímavých a často i milých osobních setkání s výměnami názorů a individuálními konzultacemi, které následně posunou tento obor o podstatný krok dopředu.

Rád bych poděkoval účastníkům konference za jejich zájem o zlínské symposium, za vynikající referáty i za inspiraci a podněty, které bychom rádi využili pro další vývoj sympozia. Vaše osobní účast a pozitivní reakce, kterými jste letos nešetřili, jsou pro celý tým zaměstnanců zlínského muzea, jež tuto akci s entuziasmem připravil, velkým zadostiučiněním, protože práce spojená s přípravou konference nebyla marná.

Pavel Hrubec

ředitel

Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně

Obuvnictví v průběhu věků (výroba obuvi v historii)

June Swann

odborný konzultant v oboru dějiny obuvnictví
a obouvání, Northampton, Velká Británie

Tento příspěvek se zabývá hlavně Británií, a tak je zároveň prosbou o sepsání historie výroby obuvi ve vašich zemích. Bude jiná, stejně jako je jiná historie každé země.

Výroba obuvi začala již v předhistorické době. První ilustrace, kterou jsem našla, byla ze starověkého Egypta: nástěnná malba v hrobce Rekhmira, guvernéra Théb a vezíra dvou faraónů. Zobrazuje výrobce sandálů z doby asi 1450 př. n. l., z nichž každý provádí jiný úkon. Takže už tehdy existovala „dělba práce“, něco, čeho jsem si také všimla v tržnicích na Středním východě, kde spolu pracovali dva muži a chlapec. Jeden z mužů měl před sebou hromádku svršků, druhý připevňoval podešve a chlapec zametal, obstarával pochůzky a postupně se učil, jak se obuv vyrábí.

O tisíc let později, řecká váza z Atén z 5. století př. n. l., zobrazuje obuvníka obkreslujícího chodidlo zákazníka a přihlížející osobu – obuvníci při práci rádi probírají život a jeho problémy (alespoň tehdy, když se obchody moc nehýbají a k práci i diskusi je klid). Přísloví „Ševče, drž se svého kopyta“ také vzniklo v té době: tehdejší umělec Apelles přijal od jakéhosi ševce kritiku boty, kterou namaloval, ale když švec začal kritizovat také namalovanou nohu, Apelles mu řekl, *aby se držel boty*. Obuvníkům byly tehdy vyhrazeny celé ulice, někteří se specializovali na výrobu pánské obuvi a jiní dámské. Výroba dámské obuvi často vyžadovala menší ruce (dětské botičky byly často zhotovovány členy rodiny, až dokud dítě nevyrostlo natolik, aby mohlo nosit miniaturní verzi obuvi pro dospělé). Kolem roku 370 př. n. l. popisuje Xenofón, jak jeden muž vykrajuje díly, jiný je sešívá a třetí přišívá podešve. Třebaže přežilo hodně soch s nohami obutými do bot nebo sandálů, bohužel existuje jen několik fragmentů řecké obuvi.

Nová římská metoda činění kůže umožnila, že ve vhodné vlhké půdě se obuv uchovala až do dnešní doby. Mnohá římská obuv, jak pánská tak dámská, byla spojena nýty, což vyžadovalo kovové kopyto místo dřevěného a jiný způsob výroby, protože kopyto muselo být pevně uchyceno na zemi nebo na lavici. Nástěnná

Dílno obuvníka na starověké řecké amfoře, 500–510 př. n. l., Museum of Fine Arts, Boston. Repro podle knihy Paula Webera *Der Schuhmacher*, ISBN 3-85502-316-6.

malba z 1. století v Herkuláneu v Itálii zobrazuje obchody, ve kterých visí obuv na prodej, zhotovená předem a nikoliv na zakázku.

Metoda nýtování si vyžadovala tvrdou useň, a tak nebyla vhodná pro výrobu obuvi z lehké pružné usně, kterou používaly vlny migrujících národů, jež následovaly. Nastal návrat k šité obracené obuvi, která je zhotovena podobně jako šaty – šije se na rubu a pak se obrátí. Nýtování oživil na krátkou dobu v Anglii v roce 1810 Marc Isambard Brunel,¹ inženýr, který sestrojil stroj na zarážení nýtů (a stroj na vykrajování podešví, který byl používán i později). To bylo v době napoleonských válek, kdy nastal návrat k módě klasického stylu; možná také někde viděl zobrazení římské obuvi. Války byly obuvníky vítány, neboť jim zajišťovaly spoustu práce, ale obuvníků, kteří by zhotovili požadované obrovské množství armádní obuvi, nebyl dostatek, a tak kladivo

dostali do ruky i zranění vojáci. Když válka v roce 1815 skončila, móda vyžadovala eleganci a nikoliv tvrdou snýtovanou obuv. Nýtování se znovu vrátilo, asi na 100 let, v roce 1853, a bylo opět brzy zmechanizováno, ale používalo se jen pro ty nejlevnější holínky a boty.

Od středověku do roku přibližně 1900 měli obuvníci obchody v každém městě a větší vesnici, blízko míst, kde se pravidelně konaly trhy, poblíž panského hradu či domu a hlavního kostela. Záznamy ze 13. století ukazují, že od prosince 1229 si náš král, Jindřich III., objednal od 9 našich měst 300 párů obuvi (jednou to bylo 345 párů), aby je, jako almužnu, rozdál chudým. To se dělo v době tří hlavních svátků – Vánoc, Velikonoc a Svatodušní neděle a týkalo se oblastí, kde právě v té době král pobýval.² Někdy zadal objednávku tři týdny dopředu, ale v roce 1262 požadoval od města Oxford dodávku 100 párů obuvi „do čtvrtka“ a 150 párů „zítra“ od Londýna. Jinými zmiňovanými místy byly York, nejsevernější, potom také Cambridge, Windsor, Winchester, Salisbury a Gloucester. Vánoce 1265 strávil král v Northamptonu, městě, ze kterého pocházím. Bylo to brzy po tom, co tam získal zpět svůj hrad od rebelujících baronů, které, jak se zdá, jsme vždy vítali, snad proto, že to byl oblíbený domov Jindřichova nepopulárního otce, krále Jana (zlý král z filmů o Robinu Hoodovi). Jan nechával své děti v místním hradu, zatímco sám objížděl zemi a zajišťoval pořádek. Jindřich byl poprvé korunován v roce 1216 ve věku 9 let (byl potom korunován ještě jednou, v roce 1220). Rok 1216 byl rokem poté, co baroni donutili Jana podepsat Magnu Cartu (Velká listina svobod, kterou diskutovali měsíc před tím na hradě v Northamptonu; Magna Carta je, mimochodem, dodnes základním kamenem anglického práva). Od našeho města objednal král jen 150 párů obuvi, pravděpodobně proto, že ani on, ani město si nemohli dovolit po bojích a obléhání více. Vrátil se další rok, 1266, na Svatodušní svátky a objednal 100 párů obuvi. Po roce 1250, s výjimkou roku 1268, byly všechny objednávky pod 300 párů, neboť všichni byli chudší (v roce 1264 proběhla u Northamptonu další velká bitva). Byl to zbožný muž a věnoval velké sumy peněz na přestavbu londýnského Westminsterského opatství a potom změnil zasvěcení opatství jinému svatému a králi (Měli jsme dva! Zaměnil saského krále Edmunda z 9. století za Edwarda Vyznavače, který zemřel v roce 1066. Možná doufal, že se stane třetím.). Do roku 1272, kdy Jindřich zemřel, objednal přes 16 000 párů obuvi. Prosím, řekněte mi, jestli znáte jiné krále či bohaté muže, kteří takto po stovkách rozdávali boty chudým.

V roce 1272 byla v Londýně zavedena nová pravidla pro obuvníky (tehdy zvané korduáni, slovo odvozené od města Cordoba

ve Španělsku, odkud se dovážela ta nejlepší useň). Především bylo zakázáno cizincům živit se jako obuvníci. Nikdo nesměl zaměstnávat více než 8 dělníků, což svědčí o tom, že v té době byly již obuvnické dílny značně velké. V roce 1305 došlo ke sjednocení měř, včetně velikosti obuvi: jedna velikost se rovná zrnku ječmene, což je jedna třetina palce (tj. přibližně 5 mm). Vždy jsem měla za to, že přístavy (kde příliv na nikoho nečeká), velká města i města, kde se pořádaly pravidelné trhy, musely mít zásoby obuvi na prodej. Obuvníci, kteří spolu se svou rodinou pracovali z domu, v té době už téměř neexistují. Ale máme koledu z roku asi 1475, která má formát závěti obuvníka, kde odkazuje své věci, až zemře. Ta naznačuje, že na práci se podílela celá rodina; i ten nejmenší člen rodiny, příliš mladý na opravdovou práci, mohl točit kolovrátkem, aby rodině při práci hrál. Obuvníkův nůž a vykrajovací prkno, mistrovské nástroje, ta nejobornější práce jsou odkázány jeho ženě (ženy ve středověku měly daleko silnější pozici než dnes; často na nich byla ponechána i správa celé země). Náradí na konečnou úpravu obuvi bylo odkázáno čtyřem dcerám (konečná úprava je dodnes ženská práce), zatímco pěti synům bylo odkázáno náradí na základní výrobu obuvi. Když přidáme 8 dělníků a tři učně (to bylo tehdy maximum na jednoho mistra), vidíme, že šlo o dost velkou dílnu, téměř malou továrnu.

V roce 1303 již existoval mezinárodní obchod, třebaže námořníci sebou vždy vozili různé zboží, které mohli vyměnit za jídlo a vodu, a mezi ně patřila i obuv; Francis Drake, který obeplul svět, vyměnil v roce 1577 na pobřeží severní Afriky lněné plátno (to bylo vždy velmi žádaným artiklem) a boty za ovce, slepice a vodu. V roce 1426 jsme kupovali z Itálie velké množství přezůvek (zvaných patnochy), přes 2,5 tuny v jedné objednávce. V této době se také obchodníci rozhodli, že potřebují mít svaté ochránce, byli to Sv. Křišpín a jeho bratr Křišpinián. Byl to jediný cech, který měl současně dva svaté: jeden je většinou zobrazen, jak stojí a vykrajuje useň, druhý sedí a šije boty, někdy jsou za nimi také vidět jiné pracující postavy. V 16. století, kdy Evropané znovu objevili Ameriku, tam byla vyvážena obuv pro osadníky, přinejmenším již od roku 1503. V roce 1508 poslalo Španělsko 400 párů obuvi podšité beráncí kožešinou, nezbytné pro přežití zimy. Zajímalo mne, jestli některý z migrantů zachytil současnou obuv na nějaké kresbě jako německý malíř Albrecht Dürer v roce 1525. Jeho kresba a první návrh obuvi se nachází v Britském muzeu, spolu s jeho pokyny týkajícími se svršku a podešve, ta je zakreslena rovně (bez rozdílů mezi pravou a levou nohou).³ Největším překvapením bylo, že Španělsko poslalo mezi lety 1534 až 1586 množství naprosto nepraktických koturnů (chapines) na

vysoké podešvi z pozlacené usně, z nichž se žádný nedochoval; vždy ale Američany upozorňuji, aby na to pamatovali, kdykoliv provádí archeologické výzkumy ve státech na východním pobřeží. V té době měl Londýn již obuvníka, který zaměstnával téměř 60 lidí. Taky jsme měli novátory, jako byl William Tresorer. Byl varhanním mistrem pro dvě královny, Marii a Alžbětu I. Velkou. Měl 11 jednoročních licencí na export *obnošené* obuvi, první v roce 1555 a poslední vypršela o čtyřicet let později, v roce 1594. Celkový počet párů obuvi byl 4 800 000, pokud však byly všechny vyvezeny. Nepodařilo se mi zjistit, kam všechny ty boty šly. Od roku 1582 byly obchodníkům vyvážejícím zboží uloženy dost vysoké daně: 5 liber za 100 párů nové obuvi (což činilo šilink a 12 pencí za pár) a dokonce přes 1 libru za 1200 obnošených bot, které se neprodávaly v párech.

Třicetiletá válka a jiné problémy v 17. století, znamenaly, že bylo potřeba velkého množství obuvi. Již na grafice z roku 1512, zobrazující triumfální průvod císaře Maxmiliána, lze vidět dva muže nesoucí na obou ramenou dlouhé kůly, z nichž z každého visí 20 párů bot a 2 páry holínek. Své pracovní náradí nesou v kloboucích. Mezi 80. lety 16. století a 40. lety 17. století obuvníci velmi prosperovali. Vyráběli obuv s jemně zdobenými výřezy, vyšívanou obuv a pak také drahé rosety, které se uvazovaly vpředu na obuv. Abraham Bosse zachytil obrazem pařížskou dílnu kolem roku 1632-3: mistr je dobře oblečen, drží zahnutý krájecí nůž, jeho žena splétá na malém strojkou nitky, z nichž budou tkaničky

Obuvnická dílna na rytině Abrahama Bosse, 1632-33. Repro podle knihy Paula Webera *Der Schuhmacher*, ISBN 3-85502-316-6.

do bot, a tři další obuvníci pracují na třech typických třínohých stoličkách. Všude visí na prodej spousta holínek, bot, střevíčků a přezůvek. Rebel, generál Cromwell, který vyhrál naši občanskou válku, objednal v roce 1645 v Londýně a Northamptonu (jediné město kromě Londýna, kde byla učiněna objednávka) velké množství jak holínek, tak i jiné obuvi pro svou armádu. Vyráběli jsme vojenské holínky ještě dlouho po ukončení druhé světové války a některé továrny v této oblasti je stále ještě vyrábějí. Proto se nám pravděpodobně daří vyrábět lépe spíše obuv pánskou než dámskou. Tento obraz se velmi liší od holandských obrazů znázorňujících obuvníky, kteří pracují buď sami, nebo se ženou, která vedle nich přede nebo připravuje jídlo. To byla asi reakce na tyto války, umělci se dívali zpět do éry „starých dobrých časů“, kdy obuvníci byli samostatní a pracovali z domu (takový idylický obrázek byl však většinou nereálný). Holandský obrázek na přebalu mé knihy *Shoemaking* (Obuvnictví), jak teď vím, byl namalován podle grafiky od Duflose z roku 1747 nazvané *Pískání na konopku* („dle Tenierse“), kde pracující obuvník je levoruký.⁴

V roce 1725 popisuje Daniel Defoe oděv typického Angličana: „*a boty z Northamptonu pro všechny, jak pro pána, tak pro kmána*“ (tedy pro všechny společenské vrstvy). Již v roce 1699 inzerovali obuvníci, že prodávali jak prostřednictvím velkoobchodu, tak i maloobchodu. V roce 1738 sdělil obuvník a výrobce dřeváků parlamentní komisi, že zaměstnává 162 osob „*ve věku od 8 do 70 let*“ (to byly zřejmě pracovní síly, které pracovaly z domu, majíc tak pracovní režim, po kterém tak toužili Holanďané). Není tedy překvapivé, že obuvníci tehdy na podšívku obuvi začali lepit nálepky se svým jménem a adresou. Není to nejvhodnější místo pro uchování a zřejmě proto jsem našla jen jedinou takovou nálepku, a sice od významného obuvníka jménem John Came (1718-96). Musel být jedním z nejbohatších obuvníků tohoto století v Londýně, neboť každý rok anonymně věnoval velké sumy peněz na charitativní účely. Peníze, které zbyly po jeho smrti, odkázal také charitě a při té příležitosti byla odhalena jeho totožnost. Velké obchody, jako ten jeho, v té době již skladovaly obuv od více výrobců a říkalo se jim „*skladiště*“.

V době dlouhých napoleonských válek byla móda pro ženy jednodušší a mnoho žen se dalo na výrobu obuvi: pro jedny to byl koníček, pro jiné zdroj obživy. Po válce francouzské ženy zhotovily miliony jednoduchých černých nebo bílých hedvábných střevíčků s hranatou špičkou, které se obuly a stužkou uvázaly kolem kotníku, aby nepadaly. Z tohoto stylu potom vznikly tradiční baleríny. Lze jen těžko uvěřit, že první tanečnice tančila na špičkách v těchto střevíčcích, jediný rozdíl byl, že tenká uvazovací stužka

Empírový stěvíc z hedvábného saténu, cca 1820.
Sbírka Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Foto Vladimír Kubík.

byla, pro větší pevnost, protažena i bočními díly boty. Jedny takové stěvičky přežily ve sbírce Pařížské opery. Některé byly vyvezeny a lze je najít v muzeích po celém světě ve většině měst, kam Evropané cestovali, od Moskvy po Severní Ameriku, Chile a Austrálii.

Grafika v muzeu v Northamptonu zobrazující nový pařížský obchod a dílnu Françoise Pineta asi z roku 1863 a podobná grafika v Clarkově muzeu obuvi naznačují, že dílny byly velmi prostorné. Spousta místa se hodila, když se do výroby začaly zavádět stroje. Nejprve se objevil šicí stroj na šití svršků. Byl používán od roku 1855 a rychle se rozšířil, a mnoho jich také používaly ženy, které pracovaly z domu. V roce 1858 patentoval Američan Blake stroj na šití podešví (je tak velký jako já a příliš velký na to, aby mohl být doma). Nejprve byl poháněn šlapadlem, ale vyžadoval silový pohon, který tehdy mohl dostat jen v továrně. Postupně byly vynalezeny stroje, které nahradily všechna stádia ruční práce. Pohon byl zajišťován parními nebo plynovými motory s horním náhonem pomocí pohonných pásů. Některé z Blakeových strojů přežily dlouho do 20. století, ale v té době již byly modifikovány na elektrický pohon. Blakeův stroj v muzeu v Northamptonu má také elektrický motor. Je původně z místní obuvnické továrny, která ho věnovala muzeu, když zakoupila jeden z nových italských strojů, které byly upřednostňovány v 60. letech 20. století. Ale za šest měsíců stroj chtěli zpět, protože jeho nástupce se příliš neosvědčil (ale stroj zůstal v muzeu). V roce 1857 byly na nejvyšším bodě Northamptonu postaveny dvě budovy v novém stylu, které převyšovaly všechny ostatní budovy. Přízemí Manfieldovy továrny muselo být posíleno, aby uneslo těžké stroje na vysekávání usně. Měla jsem možnost vidět ocelovou „kolébku“, která byla pod stroji, a to během návštěvy státního inspektora,

Obuvnický stroj na prošívání podešví typu Mc Key z roku 1900,
vývojový typ podle patentu Lymana Reeda Blaka.
Sbírka Muzea jihovýchodní Moravy.

když se rozhodovalo o tom, zda tato historická budova má být zachována. Bohužel nepřežila trend touhy po nové zástavbě. Ale jméno Manfield se stále objevuje nad některými kontinentálními výklady obchodů s obuví. Byli první, kteří otevřeli řetězec obchodů pro prodej svých holínek a obuvi.

Obuvníci se samozřejmě bránili tomu vzdát se své nezávislosti (proběhly stávky). Ještě v roce 1873, na první národní výstavě kožedělných řemesel (pořádané v Northamptonu) se kladl důraz na poctivou rukodělnou práci. Manfield trval na tom, aby jejich botka, kde na jeden palec (2,54 cm) je 44 stehů, šla přímo do muzea, ale nakonec se mezi vítěze nedostala. Říká se, že vítězná

Sklad výrobků Isaaca Campbella & Company v Northamptonu, postavený v roce 1857. V roce 1984 byl objekt zdemolován.

botka se nakonec dostala do Ameriky. Prosím americké čtenáře, aby se rozhlédli, zda někde neuvidí holínku, která má 72 stehů na jeden palec – pochybuji, že existuje víc kusů než jen ta, která byla vystavena v Northamptonu. Na výstavě byly také předvedeny některé stroje.

Když Amerika získala v 80. letech 18. století nezávislost, trpěla nedostatkem kvalifikovaných obuvníků, a tak bylo nutné vymyslet nové metody, které by se daly rychle naučit. Nejprve to byla obuv s kolíčkovou podešví. Dřevěné kolíčky vždy používali stolaři, takže když se nad tím zamyslíme, bylo přirozené, aby se tato metoda používala při spojování podpatkových plátek hned od začátku jejich vynálezu v 90. letech 16. století. V této době se tedy dřevěné kolíčky začaly používat také k připevnění podešve. Také vymysleli různé přístroje na vykonávání rutinních úkonů. Přišli s nápadem vyrobit gumovou obuv, a jak jako stát Amerika

Obuv typu Balmoral prezentovaná na výstavě v roce 1873.
Vyznačovala se velmi jemným šitím, na 2,54 cm 44 stehů.

sílila, začala vyvážet jak obuv, tak i stroje do celého světa: mnohé země mluvily o americké invazi. Od roku 1899 fungovala britská verze Sjednocené obuvnické strojní společnosti, která pronajímala stroje obuvnickým továrnám, což byl jediný způsob, jak si obuvníci mohli dovézt tak velké množství nových strojů. Naši obuvníci se jeli také do Ameriky podívat, byli například ve městě Lynn ve státě Massachusetts, kde byly továrny vysoké až osm pater, ve srovnání s nimiž vypadaly naše tří a půl patrové opravdu malé. Asi kolem roku 1980, jak obchod upadal, spousta továren v Lynnu byla vážně poškozena ohněm (požár byl vždy pohodlným způsobem jak dosáhnout na peníze pojištění a zabránit krachu; to se netýká jen obuvnictví). Teď jsou z těch budov, které tehdy tak ohromily evropské obuvníky, byty. Stejný osud čekal i továrny v mém městě.

Triumf strojů měl krátký život. Lidská nenasytost v pozdních desetiletích 20. století způsobila zavedení vykořisťování levné pracovní síly ve „třetím světě“. Tomáš Baťa se v 80. letech 20. století všech ptal: „a co byste dělali vy?“. Odpověď: využívali své továrny ve „třetím světě“, jako všichni ostatní. Konečným výsledkem je, že 90 % světové produkce obuvi se nyní vyrábí v Číně. Tradiční obuvníci buď přišli o živnost, změnila kvalifikaci, nebo se z nich stali jen dovozci a velkoobchodníci, což zdaleka není tak zajímavé, jako obouvat individuální lidskou nohu. Obuvnické řemeslo přineslo mnoho geniálních nápadů a obuvníci byli laskaví lidé. Bylo to klidné řemeslo, dlouho známé jako „přívětivé řemeslo“.

Více informací o tomto tématu viz June Swann, „Mass Production of Shoes“ (Masová výroba obuvi) v časopise *Journal of the International Association of Costume* (Časopis mezinárodní asociace oblékání), č. 4 (1977) Tokyo, Japonsko, str. 41–46, v angličtině.

1 J.H. Thornton, 'Brunel the Bootmaker' (Brunel – obuvník), v časopise *Journal of the British Boot and Shoe Institution* (Časopis britského institutu pro holínky a boty), srpen, září, říjen 1969.

2 *Calendar of Liberate Rolls* (Soupis svobod), nyní přístupný online.

3 *Deutsches Ledermuseum* (Německé muzeum kůže) Katalog Heft 6 (sešit 6 katalogu), 6.11.05.

4 June Swann: *Shoemaking* (Obuvnictví), vydavatelství Shire Publications, 1986, Princes Risborough; od roku 2011 Oxford (nyní dotisk na objednávku), 32 stran.

Obuv na předmoderní Jávě a Bali (poznámka k výzkumu)¹

Jiří Ják

Univerzita Palackého v Olomouci, Česká republika

Doklady o obuvi v předmoderní Indonésii, stejně jako v jiných ostrovních částech jihovýchodní Asie, nacházíme zřídka.² Klima a kulturní tradice nenahrávaly nošení uzavřené obuvi. Sandály v předmoderní době nosili hlavně cizinci, zvláště Číňané a Indové, kteří v oblasti bydleli. I na Jávě a Bali, ve dvou nejrozvinutějších oblastech, kde existovaly poměrně dobře organizované státní útvary už v 9. století našeho letopočtu, bylo nošení obuvi velmi omezené a týkalo se hlavně členů společenské elity. Dá se předpokládat, že řadoví obyvatelé „před-islámské“ Jávy (tj. až do roku 1500 n. l.) používali obuv velmi zřídka, ba téměř nikdy. Toto tvrzení podporuje nejen naprostý nedostatek archeologických důkazů o obouvání v té době, ale také jen zanedbatelné zmínky o obuvi ve staré javánské literatuře a zachovaných nápisech. Tento fakt je velmi zajímavý, zvláště uvědomíme-li si, že Javánci v předmoderní době investovali nezanedbatelné prostředky na koupi velmi zdobných textilií, z nichž mnoho bylo dovezeno z Indie a Číny. Látky nejen chránily před vrtochy počasí, ale byly také hlavním indikátorem společenského postavení, a zároveň sloužily jako investice. Látky měly také funkci zahánění zla (Wisseman Christie 1993; Maxwell 2003).

Obuv si na rozdíl od látek nikdy v předmoderní Jávě nezískala vysoký status. Kromě již uvedených důvodů je pravděpodobné, že ty vrstvy javánské společnosti, které měly velký vliv na hinduistické a budhistické náboženské názory a praktikování náboženství, považovaly zejména usňovou obuv za zdroj rituálního znečištění. Tento názor je hojně zdokumentován v předmoderní a moderní Indii (Kampar 1969; Jain-Neubauer 2000), stejně jako v částech budhistického východu a jihovýchodní Asie. V případě Jávy rituální nečistota kůže nebyla nicméně tím hlavním důvodem omezeného nošení obuvi v před-islámském období a pro vysvětlení této záhady se musíme obrátit jinam. Podle mého názoru se může odpověď na tento problém skrývat za silným důrazem, který se v předmoderní Jávě kladl na společenskou pozici a na pozdvihnutou pozici těla: v zemi, kde lidé většinou seděli na

zemi a nábytek se používal jen opravdu velmi zřídka (Reid 1988), jakékoliv, byť i naprosto minimální, nadzdvížení těla (například způsobené obuví) se mohlo dotknout pravidel společenského žebříčku. Omezené, většinou písemné důkazy, které máme k dispozici, opravdu naznačují, že obuv v hinduisticko-budhistické Jávě představovala vysoce symbolickou součást oděvu. V tomto příspěvku se zabývám hlavně politickým a rituálním symbolismem obuvi v předmoderní Jávě. Článek se na problematiku dívá ze dvou úhlů pohledu. V první části analyzuji dvě z nejstarších vizuálních reprezentací obuvi známých v ostrovní jihovýchodní Asii a zabývám se politickým symbolismem sandálů, které představují jeden z královských atributů panovníka. Ve druhé části se zabývám literárním motivem „létacích sandálů“ zdokumentovaných v několika *kakavinech*, starých javánských dvorních básních skládaných u hinduisticko-budhistických královských dvorů mezi 9. a 15. stoletím n. l. (Zoetmulder 1974).

Rāmovy sandály jako symbol královské moci na starověké Jávě a Bali

V chrámu Pura Bukit Dharma v Buruanu, střední Bali, nedaleko slavného historického místa Kutri, byl nalezen pár realisticky vytesaných kamenných sandálů (Bernet Kempers 1988). Heyting, který tuto krásnou sochu „objevil“ v roce 1921, uvádí, že vyobrazení je tak detailní, že je jasné, že socha představuje sandály s dřevěným knoflíkem (*pāduka*). Tento jednoduchý typ obuvi, sestávající z podešve a knoflíku na vysoké nožce, který se zasunul mezi palec a druhý prst u nohy, aby se na noze udržel, je známý z jižní Asie, kde jeho použití, jak v náboženském tak i ve světském kontextu, sahá až do starověku (Jain-Neubauer 2000). Sandály spočívají na lotosovém polštáři, což naznačuje děkovnou funkci zobrazení. Je zajímavé, že sandály jsou doprovázeny malou soškou Ganeši, také spočívající na lotosovém polštáři. Kromě páru sandálů a Ganeši obsahoval chrám Pura Bukit Dharma v době Heytingovy návštěvy také dva falické symboly *linggas* (Heyting 1967:374).

Heyting (1967:375) spojoval kamenné sandály s dobře známou epizodou z *Kakavinu Rāmāyaṇa*, starou javánskou verzí *Rāmāyaṇy*, datovanou současnými vědci do 9. století n. l. (Acri 2011, p. XV). V tomto příběhu Rāma zapůjčí sandály svému mladšímu nevlastnímu bratru Bhāratovi, jako zmocněnci královské moci. Je to následek katastrofické intriky u dvora Ayodhyā. Princ Rāma, právoplatný dědic, je vyhnán do exilu svým vlastním otcem, králem Daśarathou, jehož mysl byla otrávena krutou pletichář-

kou Kaykeyī, jednou z jeho manželek a matkou Bhāraty. Třebaže Kaykeyī si přeje, aby její vlastní syn zdědil trůn namísto Rāmy, Daśarathova nejstaršího syna, Bhārata nechce přijmout královskou moc a odejde, aby našel Rāmu v lesích, kam se vydal do vyhnanství. Poté, co Rāma přednese řeč, ve které napomíná Bhārata o správné vládě, věnuje svému mladšímu bratru sandály *pāduka*, aby jednal jako jeho zmocněnec a byl předmětem uctívání (Zoetmulder 1974). Bhārata nese Rāmovy sandály s velkou úctou na hlavě jako známku své poslušnosti do své rezidence a vládne jménem Rāmy, který dává přednost tomu zůstat v exilu spolu se svou manželkou Sītāou a svým věrným mladším bratrem Lakṣmaṇím.

Heyting (1967:373) identifikoval vesnici Buruan jako náboženské místo stejného jména, založené v roce 1007 n. l. a spojil baliněský nápis s baliněskou královskou rodinou, zvláště pak s baliněským králem Anak Vuṅsuem, který Bali vládl mezi 1049 a 1077 n. l. (Goris 1954). Anak Vuṅsu založil řadu náboženských míst, mezi nimi Gua Gajah a Candi Padas u Gunug Kawi (I Ketut Setiawan 2008:220). Heyting (1967:376) předložil hypotézu, že kamenné sandály v Buruanu, reprezentující bájněho krále Rāmu, se na Bali spojovaly s javánským králem Airlaṅgou (1019–1042 n. l.), synem baliněského krále Udāyany a javánské princezny Mahendradattāy (Krom 1931). Heyting (1967:376) dále tvrdí, že součástí stejného artefaktu, socha Ganeši, alegoricky reprezentuje Airlaṅgova mladšího bratra Anak Vuṅsua. Vztah mezi bájným hrdinou Rāmou a jeho mladším bratrem Bhāratou se takto odráží v předpokládaném vztahu mezi Airlaṅgou vládnoucím na Jávě a jeho mladším bratrem Anak Vuṅsuem, vládnoucím na Bali jménem Airlaṅgy. Symbolika sandálů jako symbolu předání moci vedla Heytinga k tomu, že předložil myšlenku, že Anak Vuṅsu ve skutečnosti vládl jen *jménem* Airlaṅgy, který byl takto považován za skutečného vládce Bali.

Třebaže některé z Heytingových alegorických spojení mezi bájnými hrdiny a skutečnými javánskými a baliněskými historickými osobnostmi mohou být spekulativní, nábožensko-politický kontext kamenných sandálů z Buruanu, odhalený Heytingem, je zajímavý. Je dobře známo, že příběh Rāmových sandálů jako symbolu zplnomocnění královské moci je zobrazen na jednom z reliéfů v Prambanau, chrámu ve střední Jávě, postaveném v 9. století n. l. Je zajímavé, že zatímco pár sandálů zobrazených na reliéfu v Prambanau na Jávě je jen částí dobře známého příběhu, kamenný pár z Buruanu umístěný na lotosovém polštáři představoval předmět náboženského uctívání. Socha nalezená v chrámu Pura Bukit Dharma je datována do 11. století n. l., což

odpovídá období, ve kterém se Bali nacházela pod zvýšeným kulturním a politickým vlivem Jávy (Krom 1931). Tento vliv kulturní a politický v průběhu 12. století n. l., kdy starojavánština nahradila starobaliněštinu jako jazyk používaný u královského dvora a jako jazyk, kterým se psaly královské nápisy (Goris 1954).

Létací sandály a nebeské nymfy

Jak jsme popsali výše, Rāmovy sandály zobrazené jako kamená socha, se staly předmětem zbožňování. Tatáž důležitost náboženského spojení se vztahuje na všechny rané psané odkazy na starověké Jávě. Ve skutečnosti veškerá literární zobrazení *kakavinů* o obuvi na starověké Jávě představují obuv jako magické předměty, které pomáhají styku mezi viditelnými a neviditelnými světy. V této části budu detailně analyzovat odkazy na sandály v *Arjunavivāha*, *kakavinem* napsaným v 11. století n. l. básníkem Mpu Kaṇvou, a v *Sumanasāntaka*, *kakavinem* od Mpu Monaguṇa zkomponovaným na začátku 13. století n. l. V obou těchto raných textech jsou sandály používány bájnými hrdiny k cestování mezi světem lidí a nebeskou říší boha Indry, či z božského království Indrova do světa lidí. V *Arjunavivāha*, v jednom z nejkrásnějších starých javánských textů, se eponymický hrdina Arjuna, doprovázený dvěma nebeskými nymfami, oblečený do kouzelného kabátku zhotoveného z vlněné látky (*kalambi kambala*) a páru sandálů (*pāduka*) vydává na cestu do Indrova obydlí:

Když přišel čas, vstal princ, aby se připravil.

Navlékl si kabátek z vlny zhotovený a nazul sandály, které ho do nebes vynesou. Ty dvě mu pomáhaly a nesly jeho luk.³

Autor textu používá termín *pāduka* k označení obuvi, kterou má Arjuna obutou pro svou vzdušnou cestu. Jak jsme již viděli v *Kakavinu Rāmāyaṇa*, starojavánská *pāduka*, slovo vypůjčené ze sanskrtu, označuje v literárních textech sandály, které nosí vysoce postavení lidé. Je zajímavé povšimnout si, že tradice královských osob létajících do nebes přežila před-islámské období a víra, že králové při zvláštních příležitostech cestují do nebe, přežívala v javánských islámských pověstech královských dvorů Yogyakarta a Surakarta až do 19. století n. l. (Geertz 1976; Ricklefs 1993). Do dnešní doby se věří, že kabátek sešitý z kusů textilu, chovaný jako dědictví u královského dvora Yogyakarta, má moc přenést svého nositele do nebe (Maxwell 2003).

Je zajímavé, že zatímco v *Arjunavivāha* je mužský hrdina doprovázen dvěma krásnými božskými vyslankyněmi, v *Sumana-*

sāntaka je to samotná nebeská nymfa, která si obuje sandály na cestu z Indrova nebe na zemi. Hariṇī, božská dáma, známá svou neobyčejnou krásou, je vyslána na delikátní a nebezpečnou misi samotným bohem Indrou, který se obává narůstající spirituální moci mudrce Ṭṛṇavinda (Worsley et. al. 2013). Ve staré javánské literatuře neslouží nebeské nymfy jen jako poselkyně, jako jsme to viděli v případě *Arjunavivāha*, ale božské krásky jsou běžně vysílány na mise s úkolem svést asketiky a odvést je od jejich náboženských observancí (Zoetmulder 1974). Vystrašená Hariṇī opouští Indrovo nebe jen neochotně:

Složivše poklonu Pánu Indrovi, Dyah Hariṇī odešla.

Když přišla z audience, připravila se na cestu.

Odjela ráno oblečena do přiléhavého živůtku a obuta do sandálů.

Po cestě teprve si oblékla svůj parádní šat.⁴

Hariṇī má oblečený těsně padnoucí kabátek (*kañcuga*) a obuty sandály označené starým javánským termínem *darupa*. Všechny ostatní části oděvu Hariṇī, popsané do detailů, naznačují, že Mpu Monaguṇa modeloval róbu Hariṇī podle dvorního šatu nošeného na Jávě v pozdním období Kaḍiri na počátku 13. století n. l. *Sumanasāntaka* je pravděpodobně nejstarší starojavánský text, ve kterém se objevuje slovo *darupa*, což naznačuje, že na Jávě 13. století n. l. se sandály nosily v prostředí královského dvora. Zoetmulder (1982) rozpoznal, že starojavánské slovo *darupa* je ranná forma slova *tarumpah* v moderní javánštině, termín, který označuje sandály s dřevěnou nebo slonovinovou podešví umístěnou na dvou vysokých klínech, zhotovených většinou ze dřeva. Na Jávě byly *tarumpah* tradičně spojovány s náboženským prostředím *pesantren*, islámských internátních škol se studenty (*santri*) islámského náboženského zákona. *Sumanasāntaka* naznačuje, že původ tohoto druhu obuvi musíme nicméně hledat v dvorním prostředí hindu-budhistické Jávy. Druhá pasáž, ve které jsou popsány sandály Hariṇī, umožňuje zajímavý vhled do zavíracího mechanismu tohoto raného druhu obuvi:

Skála zvedla se vysoko, vzrpná jako hora.

Byla neproniknutelná, plná jeskyní, strmá a pokrytá liánami.

Mířila přímo k ní, zavazující si své rozvázané sandály,

a upravující svůj šat, který se uvolnil.⁵

Tuto studii můžeme uzavřít předběžným závěrem, že obuv, reprezentovaná zde ve všech případech jako sandály, byla na předmoderní Jávě a Bali nesmírně vzácná a že její použití před ro-

kem 1500 n. l. bylo velmi omezené. Soustředěny jen v prostředí královského dvora a pravděpodobně v některých náboženských komunitách, jednoduché sandály zůstaly prakticky jedinou známou formou obuvi v předmoderní Indonésii přinejmenším až do pozdního 16. století nebo století 17. n. l., kdy na ranou moderní Jávou začala pomalu pronikat uzavřená obuv evropského typu a odtud se šířila do jiných částí indonéského souostroví. Nicméně v oblastech nejvíce ovlivněných islámem, jako na Sumatře a Sulawesi, lze předpokládat, že zvláště sandály byly celkem běžné už během 16. století n. l. Vliv islámské oděvní kultury na raně moderní indonéskou obuv ještě nicméně musí být prostudován, než se dospěje k nějakým závěrům.

- 1 Přepisují starou javánštinu a střední javánštinu podle systému navrženého Acrim a Griffithem (2014). Aby se zabránilo zmatení, upravil jsem podle standardu těchto konvencí také přepis citovaných primárních pramenů. Moderní javánská slova jsou přepisována v souladu se standardem moderních zvyklostí.
- 2 Výrazem „předmoderní“ mám na mysli období do příchodu Portugalců do jihovýchodní Asie kolem počátku 16. století. V případě Jávy se toto období prakticky shoduje s konceptem „před-islámský“. Výrazem „před-islámský“ mám na mysli období až do přibližně 20. let 16. století, kdy na Jávě přestal existovat Majapahit, poslední velký hinduisticko-budhistický stát (Noorduyn 1978).
- 3 *Arjunavivāha* 12.14. Překlad převzat z Robsona (2008:73).
- 4 Překlad převzat z Worsleyho et al. (2013:59).
- 5 Starý javánský text převzatý od Worsleyho et. al. (2013“60).

BIBLIOGRAFIE

1. Aciri, A., 2011, "Introduction," in: Aciri, A., H. Creese, and A. Griffiths (eds.), 2011, *From Lan̄kā Eastwards; the Rāmāyaṇa in the Literature and Visual Arts of Indonesia*, Leiden: KITLV Press, pp. xi-xvi.
2. Aciri, A. and Griffiths, A., 2014, "The Romanization of Indic Script used in Ancient Indonesia," *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 170(2-3): 365-378.
3. Geertz, C., 1976, *The Religion of Java*. Chicago: The University of Chicago Press.
4. Goris, R., 1954, *Prasasti Bali*. Lembaga Bahasa dan Budaya. Fakultas Sastra dan Filsafat, Universitas Indonesia. Bandung: Masa Baru.
5. Jain-Neubauer, J., 2000, *Feet and Footwear in Indian Culture*. Toronto: Bata Shoe Museum.
6. Heyting, L., 1967, "Rama's Sandalen op Bali," *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 123 (3): 373-8.
7. Hooykaas, C., 1958, "From Lēnkā to Ayodhyā by Puṣpaka; Being the Old-Javanese Rāmāyaṇa Sarga XXV Mainly," *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 114 (4): 359-83.
8. I Ketut Setiawan, 2008, "Socio-Political Aspects of Ancient Julah," in: B. Hauser-Schäublin and I Wayan Ardika (eds.), *Burials, Texts, and Rituals; Ethnoarchaeological Investigations in North Bali, Indonesia*, Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, pp. 215-234.
9. Jákl, J., forthcoming, "The sugar palms and celestial nymphs in Old Javanese *kakavin* poetry: erotic and martial symbolism of the literary motif," *Pandanus*.
10. Jordaan, R., 2007, "Bēlahan and the division of Airlangga's realm," *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 163: 326-55.

11. Kampar, 1969, *Sri Paduka: the Exile of the Prince of Ayodhya*. Ohio.
12. Krom, N.J., 1931, *Hindoe-Javaansche geschiedenis* [2nd edition]. 's-Gravenhage: Nijhoff.
13. Maxwell, R., 2003, *Textiles of Southeast Asia: Tradition, Trade, and Transformation*. Canberra: National Gallery of Australia.
14. Noorduyt, J., 1978, "Majapahit in the Fifteenth Century," *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 134 (2/3): 207-274.
15. Reid, A., 1988, *Southeast Asia in the Age of Commerce; 1450–1680; Vol. 1: The Lands below the Winds*. New Haven, CT: Yale.
16. Ricklefs, M. C., 1993, *War, Culture and Economy in Java, 1677–1726: Asian and European Imperialism in the Early Kartasura Period* (Southeast Asia Publication Series No. 24). St. Leonards: Allen & Unwin Pty Ltd.
17. Robson, S., 2008, *Arjunawiwāha; The marriage of Arjuna of Mpu Kanwa*. Leiden: KITLV.
18. Teeuw, A. and S.O. Robson, 2005, *Bhōmāntaka. The Death of Bhoma*. Leiden: KITLV Press.
19. Wisseman Christie, J., 1993, "Texts and Textiles in 'Medieval' Java," *Bulletin de l'École française d'Étreme-Orient* 80: 181-211.
20. Worsley, P., S. Supomo, T. Hunter, and M. Fletcher, 2013, *Mpu Monagunā's Sumanasāntaka: An Old Javanese Epic Poem, its Indian Source and Balinese Illustrations*. Leiden/Boston: Brill.
21. Zoetmulder, P.J., 1974, *Kalangwan; A survey of Old Javanese literature*. The Hague: Nijhoff. [KITLV, Translation Series 16.]
22. Zoetmulder, P.J., 1982, *Old Javanese-English dictionary*, (With the collaboration of S.O. Robson), 's-Gravenhage: Nijhoff. Two vols. [KITLV.]

Nález obuvi z hromadného hrobu ve Staré Knížecí Huti na Tachovsku

Jiří Nenutil – Michal Rak

Filozofická fakulta, Západočeská univerzita, Plzeň, Česká republika

... „Uprchli z transportu. Kost a kůže, oči zapadlé do důlků a jen zuby svítí, pokud nějaké mají. (...) Byli v koncentráku, vezli je pryč, když se přiblížila fronta a po cestě jich sto padesát postříleli. Všem je hrozně zle od žaludku, jsou napůl mrtví, vlastně už skoro ani jako lidé nevypadají. Jsou si všichni podobní, lebky vyholené, není možné poznat stáří. Nevím, co pro ně udělat, nemůžou nic jíst, jen pít ten čaj. (...) V bramborovém poli klečela skupina lidí. Vyhrabávali právě zasazené kousky brambor, hrabali jako psi, a pak je i s hlínou jedli. Není v tom už ani nic lidského. Co s nimi ti darebáci udělali?“¹

Za počátek Transportů a Pochodů smrti je považována likvidace soustavy koncentračních táborů v Osvětimi v lednu 1945. Tato evakuace dle ARL² zasáhla české země kvůli průjezdu nákladních vlaků přes území protektorátu. Strhující příběhy hrdinství a obětí i barbarství a neuvěřitelné svévole na své zpracování v republikovém kontextu teprve čekají. Pražští železničáři opakovaně sabotující lokomotivu Transportu v předvečer Pražského povstání, mladotický mlynář Felix Ježek, který na „své vlastní!“ propouštěcí papíry z gestapa dosáhl propuštění vězňů z Transportu smrti stojícího v Žihli, občané Katovic, kteří navzdory palbě ukryjí řadu vězňů ve vsi, stejně tak jako poválečné zkoumání a exhumace, jednotlivá kriminalistická šetření i práce státních komisí – toto vše zatím zůstává mimo širší zájem odborné veřejnosti.

Skutečnost, která vstoupí do krajiny během jara 1945, je skutečností nacistických koncentračních táborů. Po celou dobu existence koncentračních táborů byl součástí jejich každodenního režimu teror, sadistické násilí dozorců vůči vězňům, vyčerpávající práce, nedostatečná strava, systém ponižování lidské důstojnosti a všudypřítomná svévolná smrt.³ Pochody smrti jsou evakuační a likvidační transporty z těchto táborů, případně mezi těmito

tábory. Zacházení s vězni, podmínky transportů, stráž, strava, oblečení apod., to vše na pochodech smrti vycházelo z podmínek a pravidel nacistických koncentračních táborů. Jedním z nejzávažnějších zjištění Pochodů smrti je fakt, že nacistická totalita vytvořila systém genocidy a perzekuce, který ke svému zachování a efektivitě nepotřeboval dráty a ohrady, ale díky loajalitě dozorců a pasivitě svědků fungoval, zotročoval a vraždil lidi až do posledních dnů třetí říše.⁴

Tachovsko je územím okresu ležícího u česko-bavorských hranic 30 km od Plzně, napůl cesty mezi Prahou a Norimberkem. Historicky prošlo mnohými změnami a v čase druhé světové války bylo součástí říšské župy Sudety.⁵ Od záboru československého pohraničí nacisty v roce 1938 až do příchodu Američanů bylo součástí Velkoněmecké říše. Území Tachovska prožaly osudy tisíce lidí, z nichž stovky zde zahynuly. Po druhé světové válce bylo německé obyvatelstvo vysídleno a pro nově příchozí byli právě mrtví z Pochodů smrti, respektive jejich hroby a manifestace nad nimi, jedním z integrujících prvků vytváření domova a osvojování krajiny.⁶

Pochod smrti z Tachova do Flossenbürgu

Dne 13. dubna 1945 na tachovské nádraží přijíždí od Plané v dopoledních hodinách vlak. Z 52 vagonů „vysokostěnných uh-láků“ slouží poslední dva na mrtvolu těch, kteří nepřežili dosavadní Transport. Jeden je plný a druhý z poloviny naplněn. „Na každém vagoně střežili vězně dva esesmani, kteří vězně tloukli pažbou pušek a též stříleli. Transport se pozůstával z osob různých národností: Češi, Němci, Francouzi, Poláci, Židé a též jsem viděl jednoho černocho. Během jízdy jsem slyšel střelbu z vagonů.“⁷ Na hlavním nádraží v Tachově vystupuje z vagonů za ustavičného bití přes 1500 vězňů, z nich „asi 100 chlapců od 12 let.“⁸ Nádraží je obklíčeno četnictvem a policií. Jako doprovodná stráž byli určeni muži z Volkssturmu.⁹ „My, Volkssturmaci, jsme měli jen doprovod zesílit. Volkssturmaků z Tachova bylo asi 50.“¹⁰ „Seřadili vězně po skupinách asi o 100 mužích. Nemocní a ti, kteří nemohli sami jít, byli v transportu podpírání vězni, kteří je cestou buď nesli, nebo vedli.“¹¹ Zástup vězňů se vydal z nádraží dolů přes město. „Dole pod Českou besedou byl krámek. Máma mě poslala něco nakoupit a tak jsem šla. Najednou jsem uviděla, jak od nádraží vedou vězně. Byl jich zástup až nahoru k továrně. Vězni měli pruhovaný mundúr. Vypadali strašně. Dozorci je neustále bili. Otočila jsem se na místě, běžela domů a celou cestu jsem brečela.“¹² Šli dnešními ulicemi T. G. Masaryka a prudkým klesá-

ním v Panenské došli do údolí, kde ve Vodní přešli po mostě do Zahradní a přes starý Tachov začali pozvolna stoupat na druhou stranu údolí řeky Mže Americkou ulicí na Studánku (Schönbrun). „My jsme bydleli u pivovaru, v zatáčce byl dvorek činžovního domu, kde jsme bydleli a kolem něj vedla silnice na Studánku. A po ní jednou šli ti vězni. Já si to moc nepamatuju, ale vím, jak maminka plakala. Lidé jim chtěli dát vodu, nebo chleba, ale vojáci hned křičeli a vyráželi jim hrnek z ruky. No a oni šli do toho kopce a hodně jich pomřelo, pálili je pak na hřbitově s mrtvými z nádraží.“¹³ Prudké stoupání po silnici ke Studánce nevydrží síly dalších zhruba 200 vězňů. Jejich těla jsou svážena na nový Židovský hřbitov v Tachově, kde jsou spolu s mrtvými z vlaku a ubitými z nádraží páleni v dehtu a petroleji ve vykopané jámě na jihovýchodní straně hřbitova po čtyři dny.

Ves Studánka leží nad údolím řeky Mže a vězni museli při pochodu z Tachova překonat značné převýšení. Klikaticí se silnice s několika horizonty byla zřejmě impulsem k pokusu jednoho z vězňů o útěk. „V měsíci dubnu 1945 asi v polovině jsem orala na poli v blízkosti silnice vedoucí k Schönbrunu se svým manželem Karlem Stezlerem. Asi kolem 14. hodiny šel po silnici od Tachova k Schönbrunu transport vězňů, a proto lidé pracující na polích šli k silnici, což učinil i můj manžel a já zůstala stát u krav, aby mi tyto neutekly. Po chvíli jsem viděla nějakého muže, pravděpodobně vězně, jak rychle šel přes pole nahoru, kde se pravděpodobně ukryl. Po chvíli jsem spatřila dva příslušníky pracovní služby s puškami, Jiřího Haubnera a svého muže, jak běží směrem, kterým před chvílí šel neznámý muž. Oba příslušníci pracovní služby drželi pušky připravené k výstřelu, a proto jsem volala na svého muže, aby nic nedělal, jinak že na něho více nepohlédnu. Všichni čtyři muži běželi dále, a ježto pole jde do kopce a pak opět dolů, neviděla jsem dále, co se za kopcem děje. Po chvíli jsem uslyšela výstřel.“¹⁴

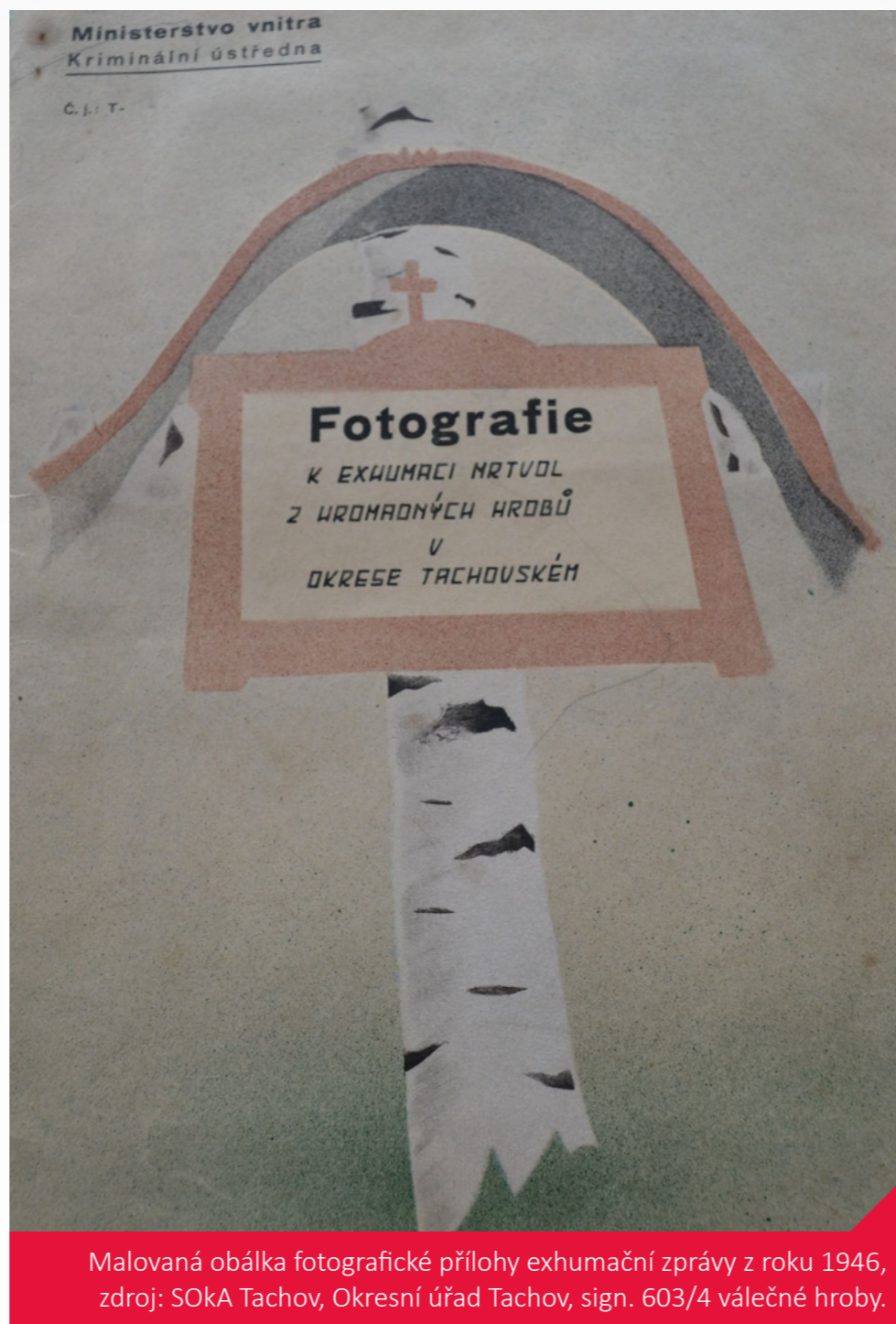
Poslední zprávou o tomto transportu z Buchenwaldu do Flossenbürgu na českém území je hlášení SNB z Nového Losimthálu (dnes zaniklá obec Jedlina). Zde vstoupil na území Německa a pokračoval do Flossenbürgu. „Transport ten ve všech třech skupinách skládal se z politických vězňů, ve kterém byly i ženy a děti ve stáří asi od 14 roků, jakož i Židé, tedy transport smíšený. Dle vzezření byli mezi nimi lidé inteligentní i lidé tříd chudších. Bylo zastřeleno celkem 6 osob, většinou těch, kteří se z transportu vzdělili za účelem hledání si jídla a byli při tom doprovázejícími strážemi přistiženi a ihned na místě zastřeleni. Většina jich byla vyhladověním úplně vysílenu, takže již nemohli dále pěšky jít.“¹⁵ V blízkosti těchto míst byly po válce nalezeny hroby a vztyčen

kříž, který je německými rodáky udržován do dnešních dnů. „Jedna skupina tohoto transportu byla přes noc nedaleko obce Stará Knížecí Huť na louce, kde dle udání obyvatel, kteří z dále vše pozorovali, byli vězni strážemi bití a týráni a museli vykonávat různá tělesná cvičení.“¹⁶ Když stráže chodily po vsi a hledaly vězně, kteří se vzdálili, poznali místní, že jde o Bělorusy a Ukrajince. „Mrtvoly těchto vězňů přivezeny byly jedním nákladním autem a v lese tam z auta složeny a ponechány na místě ležeti. Z jakých důvodů nezjištěno. Později pak dostavil se jeden oddíl dalších vězňů, kteří za doprovodu a dozoru příslušníků SS všechny na místě tom se nacházející mrtvé pohřbili do společného hrobu a opět odešli směrem k Flossenbürgu.“¹⁷

Hrob ve Staré Knížecí Huti

V průběhu pochodu prošli vězni i obcí Stará Knížecí Huť (německy Alt Fürstenhütte), která se nachází asi 18 km západně od Tachova a jen 3 km od hranice s Německem. Ves byla založena v 18. století, v roce 1931 zde bylo 21 usedlostí, poválečné změny přežilo jen pět z nich. Vůbec mnoho z událostí konce války a začínající svobody je zahaleno rouškou tajemství. Může za to odsun místního německého obyvatelstva, tedy pamětníků, a příchod lidí nových, z různých koutů Evropy, kteří se vše dozvídali jen z doslechu či výpovědí zachycených na papír vyšetřovateli těsně po válce. To se týká i hrobu ve Staré Knížecí Huti.

Podle dostupných informací přijelo v dubnu 1945 na okraj obce nákladní auto, ze kterého byla sundána mrtvá těla. Následně přišla skupina vězňů, těla pohřbila a zase odešla. Po skončení bojů bylo místo označeno malým dřevěným křížkem s česko-německým nápisem, který udával, že zde odpočívají oběti pochodu smrti z koncentračního tábora Buchenwald. V září 1946 bylo místo exhumováno, nalezeno bylo 37 těl. Na devíti tělech byly stopy po střelných zraněních, čtrnáct těl mělo roztržštěny lebky, u jednoho těla hlava zcela chyběla. Identifikovat se nepodařilo žádné a všechna byla pohřbena pod tachovskou mohylu. Rozměry hrobu byly komisí zaznamenány jako 4 x 2,5 metru, hloubka jako 1,8 metru.¹⁸ Vlastní exhumaci prováděli pod dohledem četnictva ještě nevysídlení místní němečtí muži. Podle vzpomínek jednoho z nich, Franze Kreuzera, zde práce probíhaly dva dny, těla byla skládána na místo před hrobem a následně nákladním vozem odvezena do Tachova.¹⁹ Na místě exhumovaného hrobu pak stál křížek, v pozdější době zde byl vystavěn betonový obrubník, který měl na hrob upomínat. Přesné datum výstavby se zatím nepodařilo zjistit. Po komunistickém převratu v roce 1948

Malovaná obálka fotografické přílohy exhumační zprávy z roku 1946, zdroj: SOkA Tachov, Okresní úřad Tachov, sign. 603/4 válečné hroby.

se místo dostalo do hraničního pásma a byl k němu omezen přístup. V okolí byl dokonce vybudován drátěný plot – součást tzv. „železné opony“. V 70. letech byla naproti pomníku dokonce vybudována kasárna Pohraniční stráže.

Výzkumu obětí totalitních režimů je v poslední době věnována značná pozornost,²⁰ proto jsme se rozhodli k tomuto trendu připojit. Protože však v ČR ještě nedošlo k archeologickému výzkumu lokality podobného typu a kvůli časovému omezení na celý výzkum, byla záměrně pro seznámení s tímto druhem památky vybrána Stará Knížecí Huť, tedy hrob exhumovaný. Důvodem byla i snaha vyhnout se případným komplikacím se zpracováním kosterních ostatků, které musí být v těchto případech odkryty velmi pečlivě, aby mohlo dojít k pokusu o identifikaci či k odhale-

Stará Knížecí Huť – hrob po zahájení exhumace, zdroj: SOkA Tachov, Okresní úřad Tachov, sign. 603/4 válečné hroby.

Stará Knížecí Huť – těla po exhumaci, zdroj: SOkA Tachov, Okresní úřad Tachov, sign. 603/4 válečné hroby.

ní příčiny úmrtí. Dále jsme chtěli ověřit, zda byl hrob exhumován řádně, tedy zda na místě nezůstala nějaká těla či kosterní pozůstatky. Také jsme chtěli zjistit, zda můžeme na místě najít nějaké artefakty, které by pomohly s identifikací zemřelých, případně přinesly nové informace o životě vězňů během pochodů smrti.

Hrob označený křížkem s cedulí v sudetské češtině ve znění: „Zde odpočívá 37 neviných obětí krvavého nacistického teroru koncentračního tábora v Buchenwald“ neměl být dle prvotních představ vůbec otevřen a odpovědi na naše otázky měly přinést odkryvy vně. Byly provedeny celkem tři řezy, které se nalézaly

na západní, jižní a východní straně pomníku. Řez vždy začínal u betonové obruby a pokrýval celý upravený prostor pomníku ohraničený vyskládanými kameny. Stratigrafická situace se zde ukázala velmi jednoduchou. První vrstvu tvořila hrabanka, tedy přírodní materiál z přirozené obnovy lesa. Následovala několika-centimetrová vrstva jemného štěrku, pravděpodobně původní vysypání okolí pomníku při jeho stavbě. Na této vrstvě též spočívaly kameny vymezující okolí. Kameny navíc nesly zbytky bílé barvy, pravděpodobně bylo k natření použito vápno, a v době výstavby tak jasně vymezovaly pietní prostor. Pod betonovou obrubou byly nalezeny nasucho kladené kameny. Jednalo se o podložení a zpevnění půdy při stavbě pomníku. Tyto tři sondy tak na žádnou z otázek nepřinesly jasnou odpověď.

Z toho důvodu byla otevřena čtvrtá sonda přímo uprostřed pomníku. Po odstranění výplně obruby, kterou tvořil různě pro-

Stará Knížecí Huť – umístění sond během výzkumu hrobu, foto: Michal Rak, 2011.

míšený materiál včetně hlíny, písku a hrabanky, následovala jednolitá písčinatá vrstva. Zde byla zvolena metoda odkryvu po pěti centimetrových mechanických vrstvách. V hloubce zhruba šedesáti centimetrů byla nalezena čoučka šedého jemného materiálu, která zasahovala pod oba profily. V této hloubce byl také učiněn první významnější nález. Jednalo se o fragment červené látky. V hloubce zhruba jednoho a půl metru se objevila černá vrstva, která byla na povrchu tvořena černou textilií, ve které se nacházely další artefakty. Jednalo se zejména o obuv různých druhů, celkem 21 kusů. Převažovala těžká kožená bota, nejspíš pracovní, ale mohla být i vojenská, doplněná dřeváky. Byla ale nalezena i jedna luxusní společenská pánská obuv. Část z nich byla ve velmi dobrém stavu dochování, část se nacházela jen ve formě

fragmentů. V této textilní vrstvě byla též nalezena kovová lžice v obalu z kvalitnějšího druhu látky, kovový řetízek či fragment oděvu s tenkými gumičkami. Ve vrstvě byly nalezeny také drobné kosti, které přízvaný antropolog určil jako lidské – články prstů nohy a jedno žebro. Tyto byly ponechány na místě.

Pod touto „artefaktovou“ vrstvou byla nalezena dvě prkna. Ta byla podle dochovaných fotografií interpretována jako prkna použitá v roce 1946 při vyzdvihávání těl z hrobu. Po skončení exhumace byla tak zřejmě ponechána na místě. Celé dno hrobu bylo vysypáno vápnem, mocnost této vrstvy se pohybovala kolem pěti centimetrů. Pod ní se již nacházelo jen písčité podloží. Po skončení výzkumu bylo celé okolí pomníku uvedeno do původního stavu²¹ tak, jak to okolnosti dovolily.

Závěr

Pochody smrti, které prošly Tachovskem, jsou důležitou, ale polozapomenutou součástí pohraničí. Bohužel náš výzkum nepřinesl odpověď na téměř žádnou z položených otázek. Pomník se opravdu nalézá na místě původního hrobu (během výzkumu se objevily informace, že vlastní hrob je jinde) a exhumace v roce 1946 byla provedena dle všech tehdejších standardů. Velkým překvapením však bylo objevení velkého počtu bot. Proč byla obuv exhumovaným sejmuta a vrácena do hrobu, není zatím zřejmé; dostupné dokumenty se o tom nezmiňují. Samotný nález nás překvapil, protože na tak velký počet artefaktů z organických materiálů jsme nebyli technicky připraveni. Proto byly boty převezeny do muzea v Tachově a zde uloženy. A začalo hledání odborníků, kteří by nám s konzervací a identifikací našeho nálezu pomohli. Našli jsme je ve Zlíně a jejich zpráva je součástí tohoto sborníku.

Celkově se ukázalo, že k tématu pochodů smrti máme zatím málo informací. Je potřeba provést ještě velké množství výzkumu primárních pramenů, co je ale zřejmé, interdisciplinární výzkum otázky by měl být prioritou. Komparace dat získaných metodami mnoha vědních oborů (historie, archeologie, kulturní antropologie, regionalistika, konzervátorství atd.) je velmi důležitá, protože většina pramenů z tohoto období je torzovitá a jen srovnávání a doplňování může přinést zcela nový a komplexnější pohled na problematiku. V budoucnu se tak možná podaří identifikovat místa dalších hrobů obětí pochodů smrti a upravit je na místa trvalého připomenutí hrůz nejen nacistické totality.

Vznik textu byl podpořen grantem SGS-2012-054 Právní skutečnosti nacistické okupace a jejích důsledků.

Stará Knížecí Huť – kožená obuv, foto: Michal Rak, 2011.

Stará Knížecí Huť – dřevák, foto: Michal Rak, 2011.

Stará Knížecí Huť – kovová lžice s textilním obalem, foto: Michal Rak, 2011.

- 1 LAVALOVÁ, Vlasta a HŘEBÍČKOVÁ, Barbora A., ed. Dnes nehlásili žádné popravky: deníky Vlasty Čepkové (1938, 1942-1945). V tomto souboru vyd. 1. Praha: Prostor, 2004. s. 257.
- 2 Monografie věnovaná rozkazu ARLZ zvláště s ohledem na české země, viz SLÁDEK, O. Spálená země. Praha 1980. Plán ARLZ je německé provedení taktiky spálené země, které bylo aplikováno od června 1944 (redakční poznámka).
- 3 „Lágry už nemají sloužit jen internaci a terorizaci politických protivníků národního socialismu. Od nynějška chce SS z práce vězňů těžit i hospodářsky. Ve svých vlastních podnicích hodlá vězně cíleně vykořisťovat při produkci stavebního materiálu. Za tímto účelem zakládá nové tábory, v nichž zavírá stále víc lidí.“ KZ-Gedenstätte Flossenbürg, str. 7.
- 4 Tato tvrzení, která si jistě zaslouží diskuzi a budoucí metodické ukotvení (které, jak doufám, bude výsledkem celosvětového oživení zájmu o téma), opírám o závěry a poznatky z případové studie Tachovska.
- 5 K dějinám Tachovska za Druhé světové války, viz NENUTIL, Jiří a kol. Druhá světová válka, případ Tachovsko. Plzeň: Západočeská univerzita, 2010, s. 254.
- 6 GALUSOVÁ, Lucie; FUNK, Lukáš: Zamyšlení nad opouštěním a osvojováním krajiny. In: NENUTIL, Jiří a kol. Exhumace obětí II. světové války – předpoklady, východiska, výzkum. Plzeň: Západočeská univerzita, 2011.
- 7 NA, KT – OVS, Pochody smrti, Protokol SNB sepsaný 12. 5. 1946 s Hugo Laubrem (vlakvedoucím transportu mezi Planou a Tachovem).
- 8 NA, KT – OVS, Pochody smrti, Protokol SNB sepsaný 12. 5. 1946 s Václavem Schosemeierem (přednostou železniční stanice Tachov v dubnu 1945).
- 9 Volkssturm – Lidová stráž/nacistická domobranna.
- 10 SOA Plzeň, MLS Cheb, LS 1131/46, Karton 48 Haubner, Jiří, protokol s Jiřím Haubnerem 29. srpna, str. 2, dle Gedenkestätte Flossenbürg, archiv, ověřená kopie.
- 11 NA, KT – OVS, Pochody smrti, Protokol SNB Křimice sepsaný 12. 5. 1946 s Václavem Schosemeierem (přednostou železniční stanice v dubnu 1945).
- 12 Rozhovor s A. M. vedl Jiří Nenutil dne 15. 3. 2010. Tachov. Archiv autora.
- 13 Rozhovor s G. Š. vedl Jiří Nenutil dne 26. 3. 2010. Tachov. Archiv autora.
- 14 SOA Plzeň, MLS Cheb, LS 1131/46, Karton 48, Haubner, Jiří, protokol s Marií Stezlerovou z 27. října 1945, dle Gedenkestätte Flossenbürg, archiv, ověřená kopie.
- 15 NA, KT – OVS, hlášení SNB Nový Losintál, č. j. 935/46.
- 16 NA, KT – OVS, hlášení SNB Nový Losintál, č. j. 935/46.
- 17 NA, KT – OVS, hlášení SNB Nový Losintál, č. j. 935/46.
- 18 SOkA Tachov, Okresní úřad Tachov, sign. 603/4 válečné hroby.
- 19 NENUTIL, Jiří: Pochody smrti, český příspěvek k otevřené otázce. Plzeň: Západočeská univerzita, 2011, s. 58–59.
- 20 Vzpomenout je potřeba zejména pátrání po obětech nacismu i komunismu v Polsku, pátrání po obětech občanské války ve Španělsku, výzkum hromadných hrobů v Kambodži či rozvíjející se výzkumy v jižní Americe.
- 21 NENUTIL, Jiří; RAK, Michal: Hromadný hrob ve Staré Knížecí Huti. In: NENUTIL, Jiří a kol. Exhumace obětí II. světové války – předpoklady, východiska, výzkum. Plzeň: Západočeská univerzita, 2011, s. 51–76.

Konzervování obuvi z masového hrobu obětí tzv. Pocho- du smrti na Tachovsku v dubnu 1945

Alois Orlita

Fakulta přírodovědecká,
Masarykova Univerzita, Brno

Václav Gřešák

Fakulta technologická, Univerzita Tomáše Bati,
Zlín

Petr Hlaváček (in memoriam)

Fakulta technologická, Univerzita Tomáše Bati,
Zlín, Česká republika

Úvod

V dubnu roku 1945 byl konec druhé světové války na dosah. Na Tachovsku však nacisté stále ještě organizovali pochody smrti do tzv. likvidačních táborů. Vězni – většinou Židé – putovali z Tachova do německého likvidačního tábora ve Flossenbürgu. V hornaté krajině ležel napadaný sníh a několik desítek vysílených lidí v těchto podmínkách putovalo dva dny. Spali venku, tiskli se k sobě, aby neumrzli, ale přesto umírali. Poslední hromadný hrob leží nedaleko našich hranic v osadě Stará Knížecí Huť. Po válce hrob vojáci vykopali a těla převezli do hromadného hrobu u Tachova u památné mohyly s trnovou korunou. Těla byla pohřbena bez bot; ty zůstaly v původním hrobě.

Archeologové z plzeňské univerzity původní hrob zčásti odkryli a následně oslovili předního specialistu – technologa a historika Petra Hlaváčka z Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, aby boty

prozkoumal a spolu s pracovním týmem se podílel na jejich záchrane. Tou byl pověřen výše zmíněný tým autorů. Záchranné konzervační práce začaly v listopadu 2013, ukončeny byly v září 2014. Jednalo se o 16 nálezových položek obsahujících zbytky obuvi. Ty byly uloženy do mrazničky a po jejich převozu do Zlína byly vloženy do plastových nádob a pro dezinfekci uchovávané ve vodě s obsahem 4–5 % butylalkoholu, který má výrazné mikrobicidní i virucidní účinky. Z tohoto roztoku byly pak jednotlivé položky odebírány k vlastní práci, především k primárnímu čištění. Šlo o mechanické čištění fragmentů v proudící vodě pomocí kartáčků, špachtlí a skalpelů, aby se odstranilo co nejvíce zemin, písku, kamínků, ale také kořínků, jimiž byly fragmenty někdy zcela prorostlé, a také drolící se dřevní hmoty z obuvi zvané dřeváky, v nichž vězni putovali. V této první fázi konzervačního procesu byla práce Petra Hlaváčka ukončena jeho neočekávaným úmrtím dne 9. ledna 2014. Proto také věnujeme tento příspěvek jeho památce.

V konzervačních pracích jsme pak pokračovali v laboratoři restaurátora Aloise Orlity. Bylo nutné prozkoumat stav každého dílce obuvi, který musel být vždy dokonale očištěn, a to pomocí tzv. alvolové pěny. Při tomto čisticím procesu se ukázalo, jak agresivním prostředím pro degradaci organické hmoty (usní, textilu, dřeva) je lesní zemina, protkaná sítí kořínků rostoucích stromů a keřů, ale také rozvoj dřevokazných hub rostoucích na hmotě dřevákových podešví. Po vyčištění byl použit konzervační postup se snahou vpravit zbytkům obuvi alespoň částečnou vláčnost a měkkost a také jim vrátit, alespoň částečně, původní tvar. K tomuto konzervačnímu zásahu byla použita tzv. tukovací směs VÚK (Výzkumného ústavu kožedělného), kterou byly fragmenty vícenásobně potírány, a následně ještě bandážovány do textilu, a to jak pro prosycení usně tukovacím přípravkem, tak v četných případech i pro úpravu původního tvaru dílce, což si vyžádalo několikátý denní bandážování. Po této době následovalo další vpravení tukovací směsi a po její penetraci do fragmentů byl konzervační proces ukončen.

Výsledky konzervačních prací

Objekt č.1: Půlpár pracovní obuvi – dřeváku

Boty se zachovaly pouze ve fragmentech. Šlo o pravý a levý usňový boční dílec, jejichž délka je cca 21 cm a výška 12–13 cm. Zachovala se také značně deformovaná nártová část, jejíž prostorový vzhled se podařilo znovu vytvarovat. Uprostřed dílce je žlutá skvrna, která má charakter laku a jež se nedala vymýt. Jak

boční díly, tak i nártová část, mají lícovou stranu poškozenou, pevnost si však podržely. Z dřevěného podpatku se zachovaly pouze dva kovové (železné) dílce – okutí podpatků. Jsou zcela rezavé a vyčnívají z nich zbytky hřebíků (pět a šest kusů); kolem některých jsou i zbytky dřevní hmoty.

Objekt č. 1 Půlpár pracovní obuvi – dřeváku, levý boční dílec.

Objekt č. 1 Půlpár pracovní obuvi – dřeváku, nártová část.

Objekt č. 1. Půlpár pracovní obuvi – dřeváku, kovové půlpodpatky.

Objekt č. 3: Půlpár kotníčkového dřeváku

Zachovalo se šest fragmentů. Nártový dílec s uvolněnou špicí si zachoval zřetelné stehové otvory po původním šití. Z rubní strany usňového nártu jsou po bocích patrné zbytky hřebíků a také zbytky dřeva včetně jemných kořínků stromů. Usňové jsou také dva vnitřní dílce z boční, resp. patní části boty, a také spojovací patní pásky. Specifická je patní část obuvi; je značně deformovaná, tuhá a nepoddajná. Na líci i rubu má charakter drobného mřížkování a nejedná se o useň, ale o její náhražku, zřejmě vyráběnou průmyslově. Tato hmota je patrná i na některých dalších fragmentech obuvi.

Objekt č. 3 Půlpár kotníčkového dřeváku, nártový dílec.

Objekt č. 3 Půlpár kotníčkového dřeváku, dílce z patní části.

Objekt č. 4: Pánská pracovní usňová obuv derbového typu

Jde o objekt značně ochozené usňové boty, která si však udržela soudržnost. Nártová část se sice štěpí od podešve, ale v patní části jsou spoje zachovány. Délka boty je cca 28 cm, šířka 10–11 cm. Na nártové části jsou zářezy, které snad byly vytvořeny pro-

to, aby bota netlačila na chodidlo. Bota má sedm šněrovacích dírek včetně usňové šňůrky, zvané „švihel“. Značně ochozená je také podešev včetně podpatku, který je prošlapán až na hřebíčky. Nález doplňují čtyři dílce z tenké podšívkové usně a vázací šňůrka z náhražkové hmoty, která na průřezu tvoří čtyřhran 3x4 mm.

Objekt č. 4 Pánská pracovní usňová obuv typu derby, celkový pohled.

Objekt č. 4 Pánská pracovní usňová obuv, ochozená podešev.

Objekt č. 5: Pracovní obuv typu dřeváku

Obuv je rozpadlá na mnoho dílců a fragmentů. Nártová část z tuhé usně má z rubní strany na levé i pravé straně zbytky dřeva a hřebíků. K nártové části obuvi patří i dílec s řemínky pro upínání. Dílec s přezkou se však nezachoval. Patří sem i další drobné usňové fragmenty, a to jak podšívkové, tak i dílce pro patní spoj. Nalezeny však byly i fragmenty syntetické. Jde o typ folie hnědočervené barvy s plastickým mřížkovým vzorováním. Tento materiál byl zřejmě nalisován na vláknitou podkladovou hmotu a použit jako podšívka dřevákové pracovní obuvi. Součástí toho-

to souboru je také patní část. Ta je tvořena syntetickou hmotou. Je deformovaná, zcela tuhá a nelze ji zvlhčit ani tvarovat. Tato hmota má ještě zevnitř podšívku stejného složení, jak je uvedeno výše (na vláknité plstěné vrstvě nalisovaná syntetická folie).

Objekt č. 5 Pracovní obuv dřevákového typu, nártová část – pohled shora.

Objekt č. 5 Pracovní obuv dřevákového typu, fragment neusňové podšívky.

Objekt č. 5 Pracovní obuv dřevákového typu, fragment neusňové hmoty se zbytky dřeva.

Objekt č. 5 Pracovní obuv dřevákového typu, fragmenty neusňové podšívkové hmoty.

Objekt č. 5 Pracovní obuv dřevákového typu, líc podšívkové hmoty ze syntetického materiálu, rubní strana z plstěného rouna.

Objekt č. 5 Pracovní obuv dřevákového typu, nártový dílec s řemínky z lícové strany.

Objekt č. 5 Pracovní obuv dřevákového typu, opatkový dílec z neusňové hmoty, kterou nelze tvarovat.

Objekt č. 5 Pracovní obuv na dřevěné podešvi, 1940–44, výrobce Baťa Zlín. Sbírka Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně.

Objekt č. 6: Spodní dílec usňové obuvi (dámské?)

Délka spodního dílce činí 25 cm a šířka v nártové části 8 cm. Podešev je v polovině prasklá a po obvodu jsou patrné fixující kovové hřebíčky. Na vnitřní straně podešve blíže k prstům se nacházely dva kotoučky usně o průměru 2 cm nejasné funkce. Dílec tvořící špici obuvi byl změkčen a nasunut na mezipodešev. Pásek z patní části i kotoučky jsou ponechány volně.

Objekt č. 6 Spodní dílec usňové obuvi (snad dámské), pohled shora.

Objekt č. 6 Spodní dílec usňové obuvi (snad dámské), pohled z nášlapné strany.

Objekt č. 8: Fragmenty obuvi

Fragmenty jsou různorodé. Jde o fragment dílce z měkké usně se zbytky hřebíčků po obvodu, dále o usňový pásek se zbytky hřebíčků a přítomna je zcela rezavá kovová přezka. Další objekt tvoří pryžový dílec podpatku. Skrz hmotu z něj pronikají tři hřebíky. Nalezen byl také zbytek podpatkového tělesa. Jeho základ tvoří plocha kovu, na níž je tenká vrstva dřeva obalená tvrdou zeminou a pískem. Zemitá vrstva je 7–8 mm vysoká. Na tenké vrstvě dřeva jsou patrné i stopy dřevokazné houby.

Objekt č. 8 Fragmenty obuvi. Pryžový dílec podpatku a fragment podpatkového tělesa krytý zbytkem dřeva. Hřebíčky jsou patrné z rubu i z líce.

Objekt č. 8 Fragmenty obuvi. Pryžový dílec podpatku a fragment podpatkového tělesa krytý zbytkem dřeva. Hřebíky jsou patrné z rubu i z líce.

Objekt č. 9 Nárt dřevákové obuvi.

Objekt č. 10 Fragment nártové části z neusňové hmoty.

Objekt č. 8 Fragment usňového dílce s přezkou a usňovou objímkou.

Objekt č. 9 Podešev hustě pobitá cvočky.

Objekt č. 10 Fragment podpatku.

Objekt č. 9: Nártová a podešvová část obuvi

Byl nalezen zbytek podešve hustě pobitý cvočky; jedenáct z nich proniká na druhou stranu. Bělavé nálety kolem cvoček jsou minerálie a vlákna dřevokazných hub. Ve špici podešve je patrný malý kousek dřeva. Nártová část boty byla zcela plochá a tvrdá. Po vyčištění a tukování se jí podařilo změkčit a vytvarovat. Na její rubové straně byly nalezeny i hřebíčky.

Objekt č. 10: Dílce nártové, patní a podpatek

Dílec nártové části je z umělého materiálu. V přední části je patrné zdobení tlačáním; v prasklině na pravé straně je zřetelně vidět strukturu tohoto materiálu. Z rubní strany je tvořena vláknitým roumem, líc je z tenké syntetické hmoty. Nártová část je tak ztvrdlá, že ji nelze tvarovat. Skrz celou hmotu pronikají dva nýty. Součástí souboru je také opatkový dílec, rovněž z umělého materiálu; na jeho líci je zřetelná mřížková struktura. Na dílci je patrná bělavá čára a také bílá čísla (61?) a zbytky písmen. Na bočním dílci boty byly nalezeny zbytky dřeva i hřebík. Na zbytku pryžového podpatku je patrná polovina podkovy, na níž je vrstva dřeva. Z pryžového dílce zcela zřetelně vyčnívají i hřebíky. Přítomen je i kroužek z umělé hmoty, na němž kromě kovu je přítomen i tenká vrstvička textilu.

Objekt č. 10 Ostatní usňové fragmenty.

Objekt č. 11: Pracovní rozpadající se pravá bota

Bota je z usňového materiálu. Její délka činí 28 cm. Nártová část je odtržena od podešve, takže z boku jsou patrné jednotlivé vrstvy spodkového dílu. Nártová část má i díry a je značně ochuzena. Ke šněrování sloužilo devět dírek. Nalezený řemínek s velkým okem zřejmě k uvedené botě nepatří. Naopak dílec z tenké usně (proděravělý) je pravděpodobně zbytkem jazyka. Nalezena byla i podkova uvolněná z obuvi. Skrz ni proniká pět hřebíků. Z rubní strany jsou kolem nich zbytky dřeva. Na lícové straně jsou jakési lesklé skvrny (jakoby lak). Uvolněn z obuvi je boční usňový dílec. Jde o půlpár, který se dal vytvarovat ze zcela deformovaného plošného útvaru.

Objekt č. 11 Pracovní bota, pravý půlpár.

Objekt č. 11 Pracovní bota, rozpadající se pravý půlpár.

Objekt č. 11 Pracovní bota, pravý půlpár, čtyři usňové fragmenty a podkůvka podpatku.

Objekt č.12: Plošné zbytky obuvi

Jeden fragment tvoří obvodový usňový dílec spodku obuvi se zbytkem neusňované podšívky a opatkového dílu. K souboru patří i boční dílec (se zbytkem hřebíků) a větší fragment nártové a bokové části, které se při pracovní manipulaci oddělily.

Objekt č. 12 Plošné zbytky dílců obuvi. Fragment nártové a opatkové části.

Objekt č. 12 Plošné zbytky dílců obuvi, obvodová část spodku obuvi.

Objekt č. 13: Pravý půlpár vycházkové polobotky

Těleso obuvi je tvořeno svrškem s uvolněnou špicí. Délka boty je cca 28 cm. Podešev chybí, takže svrškovou část drží podpatek a z pod něj vyčnívající okolek, patrný po celém obvodu svršku. Podpatek je sešlapaný, více na vnější pravou stranu. Prošlapány jsou čtyři vrstvy podpatku až ke hřebíkům. Podpatek je široký 7 cm, je tvořen z pěti vrstev a jeho výška je cca 11 mm. Obuv je vyrobena z teletiny nebo hovězinky. Na vnitřní straně patní části je useň zcela odřena, je bez líce. Podešev nebyla usňová, ale z tuhé pryže. Odložená část se nezachovala, ale zřetelný je zbytek vyčnívající z podpatku. K souboru patří také drobnější nalezené fragmenty, např. podšívkové dílce s otvory pro šněrování ve formě kovového mezikruží (6 otvorů).

Objekt č. 13 Pravý půlpár vycházkové polobotky, pohled na špicí z líce.

Objekt č. 13 Právý půlpár vycházkové polobotky, pohled na špici z rubu.

Objekt č. 13 Právý půlpár vycházkové polobotky, pohled na svršek z líce.

Objekt č. 13 Právý půlpár vycházkové polobotky, pohled na svršek z rubu.

Objekt č. 14: Fragменты dřevákové obuvi

Zachovala se nártová část i uvolněná špice, nikoli však spodek obuvi, tj. podešev a podpatek. Po obvodu nártové části jsou stopy po hřebících, přítomny jsou i zbytky dřeva. Patní dílce jsou z tuhé, neusňové hmoty, která se nedá tvarovat (tloušťka 2-3 mm). Boční dílce jsou usňové, stejně jako patní pásek z hovžinky o tloušťce 1 mm. Z podpatku se zachovala jen podkova se zbytky hřebíků a dřeva a z druhé boty jen polovina podpatku.

Ten má na povrchu z vnější strany kovový plát tvaru kruhové výseče – měl zpevňující funkci. Z rubní strany podpatku je vrstva dřevní hmoty.

Objekt č. 14 Fragменты dřevákové obuvi, fragment špice.

Objekt č. 14 Fragменты dřevákové obuvi. Opatkové dílce z tuhé neusňové hmoty, kterou nelze tvarovat.

Objekt č. 14 Fragменты dřevákové obuvi. Patní podkúvka se zbytky hřebíků.

Objekt č. 15: Nártová část pánské obuvi

Zachovaly se dva kusy. Nártová část z hovžinky o tloušťce více než 1 mm. Byla použita lícem dovnitř, tedy jako velurový svršek. Po bocích se zachovaly hřebíky ve vzdálenosti cca 2 cm od sebe. Z rubní strany jsou na některých hřebíčcích ještě zbytky dřeva. Šlo tedy o dřeváky. Nártový díl je podélně přehnut, a to nevratně; při snaze o rovnání by popraskal. Bylo však možné ho jako celek vytvarovat. Na pravé straně nártu byla kdysi použita záplata, která se nezachovala, ale svědčí o ní zřetelné stehy. Druhým dílem je boční část rovněž z usně, ale značně poškozené, degradované.

Objekt č. 15 Nártová a boční část pánského dřeváku.

Objekt č. 16: Značně fragmentovaná obuv

Zřetelný je patní usňový pásek a také patní dílec, který však je z umělé hmoty, značně tvrdý, netvarovatelný. Syntetická hmota má líc charakteru jemné mřížky, což svědčí o průmyslové výrobě hmoty sloužící jako náhrada usně. Další fragmenty nártové nebo boční části obuvi a jsou degradovány na nesourodou hmotu.

Objekt č. 16 Opatková část z neusňové hmoty, kterou nelze tvarovat.

Objekt č. 16 Fragmenty nártové části.

Objekt č. 18: Pracovní bota nejlépe zachovalá

U této boty drží svršek i podešev pohromadě; její délka je 29 cm. Šněrování u této boty bylo na háčky, které byly zdobené (přiloženo k obuvi). V patní části je líc značně odřený a pro zpevnění této části byl použit jeden pomocný steh – pro udržení prostorového tvaru boty. Na nártové části byla díra kdysi krytá záplatou, jak o tom svědčí stehové otvory. Na podpatku i podešvi jsou zbytky cvočků. Podpatek je hodně sešlapán z vnější, pravé strany. Soubor doplňuje vnitřní nártový dílec vybíhající z jazyka.

Objekt č. 18 Pracovní bota, nejlépe zachovalá. Celkový pohled.

Objekt č. 18 Pracovní bota, nejlépe zachovalá. Pohled ze spodní části.

Objekt č. 18 Pracovní bota, pohled na ochozenou podešev.

Objekt č. 19: Kotníčková derbová obuv

Jde o pravou botu délky 28 cm. Ve špičce je poškozen spoj s podešví a také levá strana nártu je u podešve zcela rozedraná. Střed nártové části je rozříznut, snad proto, aby netlačil? Bota je kolem kotníků značně zdeformovaná a nelze ji zcela narovnat. Oba dílce v patní části byly uvolněny. Aby držely svršek pohromadě, byly použity pro sešití dva pomocné stehy v patním pásku. Značně ochozený je podpatek zejména z pravé strany boty. Do souboru patří i další plošné dílce, zejména podšívkový fragment nártové části, který má po krajích otvory pro šněrování.

Objekt č. 20: Plošné útvary zcela degradované boty

Zachoval se pouze spodkový dílec obuvi (mezipodešev?), z jehož vnější strany vyčnívají dva hřebíčky. Po obvodu jsou po celé délce stehové otvory. Z jeho vnější strany je zřetelná část špičky tvořená pryží tloušťky 4 mm, což byla asi původní podešev. Další plošné fragmenty tvoří díl usně se dvěma nýty, dále pásek dlouhý 13,5 cm o tloušťce 0,8 mm, řemínek z usně o tloušťce 2 mm (s pěti otvory pro přezku) a dílec usně s otvory pro šněrování nebo zapínání přezkou.

Objekt č. 20 Plošné tvary zcela degradované boty. Spodkový dílec obuvi z líce.

Plošné útvary zcela degradované boty.

Místo nálezu pohřbených věžňů v lesích osady Stará Knižecí Hut.

Poznámka

- 1. Fotodokumentaci položek před konzervací provedla Radka Štefková (Fakulta technologická, Univerzita Tomáše Bati, Zlín).*
- 2. Fotodokumentaci položek po konzervaci provedl Radim Ševčík (Muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín).*

Kříž s pamětní deskou v lesích osady Stará Knižecí Hut.

Rekonstrukce španělské dvorské obuvi z druhé poloviny 16. století

Martina Hřibová — Václav Gřešák

Fakulta technologická, Univerzita Tomáše Bati, Zlín

Uranbileg Altangerel

Fakulta multimediálních komunikací, Univerzita Tomáše Bati, Zlín, Česká republika

Úvod

Obuv španělských manýristických šlechticů při reprezentativních událostech pravděpodobně sestávala ze dvou částí – střevíců a přes ně nazutých tzv. chapines (z franc. chopines), obuvi s vysokou platformou. Dobová dvorská móda neodhalovala obuv nositelek, a proto jsou doklady pro toto tvrzení založeny na písemných pramenech a dochovaných artefaktech, jak prostudovali např. Anderson [1], Semmelhack [2, 3] a Danvila [4].

Konstrukce španělských dochovaných originálů

Nejstarší dochovaný originál chapines z 15. století (Museo Nacional de Arte Hispano-Musulmán, Alhambra, Španělsko) má platformu tvořenou čtyřmi vrstvami korku (Quercus-suber) spojených dohromady naostřenými kousky rákosu [1, str. 33].

Elizabeth Semmelhack pro dochovaný pár uložený v Museu Diocesa in Solsona (počátek 16. století, Španělsko) uvádí, že rentgenová absorpční analýza ukázala výrazné dutiny uvnitř platformy, což vypovídá o tom, že střední dvě vrstvy korku nejsou plné. Vrstvy korku v případě originálu ze Solsony byly slepeny [3, str. 128], stejně jako kus z Museo Nacional de Arte Hispano-Musulmán, Alhambra [5].

Anderson popisuje postup výroby chapines následovně: nejprve je svršek podložen, podšívkován, zapraven a jsou proseknuty

dírky pro zavazování. Podložení svršku i ostatních dílů může být z usní, textilu i vrstev papíru. Pak jsou sešity jednotlivé díly (boční, svršek a stélka) hrubou nití ze lnu či konopí a boční díl je otočen dolů a natažen na platformu. Okraje bočního švu nejsou sešity, ale překryty; tento spoj je někdy umístěn v přední části obuvi. Nahoru zahnuté okraje podešve mohou být buď přišity hrubou nití [1, str. 33] nebo přilepeny lepidlem na bázi škrobu [1, str. 34]. Použité usně mohou být třísloninová kozina, teletina, hovězina či kordován [1]. Useň byla u dvorské obuvi náročně dekorovaná, často vytlačená a zdobená plátky drahých kovů do geometrických či rostlinných motivů nebo pošíta perlami [3, str. 128]. Chapines mohly být též potažené látkou, často aksamitem, damaškem nebo hedvábným brokátem v různých barvách. Písemné prameny [6] hovoří též o zdobení výšivkou, např. stříbrnou či zlatou.

Specifickou metodu protažení tkanice dvěma řadami dírek v jedné polovině svršku popsala R. M. Anderson [1]. Tkanice prochází dvěma dírkami na jedné straně a pak teprve míří na druhou polovinu svršku, zřejmě kvůli snížení mechanického namáhání dírek.

Vlastní rekonstrukce

Pro srovnání mobility ve španělském a italském typu obuvi byly vytvořeny tři repliky chapines – španělský typ podle originálu z Kunsthistorisches Museum (Vídeň, sbírka Schloss Ambras, Ambras Castle, Innsbruck) a dva páry chapines italského typu. Nižší typ byl zhotoven podle originálu ze sbírek Bata Shoe Museum (16th century, Bata Shoe Museum, P88.60); předlohou druhého páru byly extrémně vysoké chapines ze sbírek Museo Stefano Bardini, Florencie, Itálie (1590–1600). Dále byly rekonstruovány dva typy nízkých střevíců a nadkolenky spolu s podvazky.

Španělské chapines

Popis originálu

Předlohou pro rekonstrukci byly chapines španělského původu vytvořené před rokem 1540 (Kunsthistorisches Museum, Vídeň, kolekce Schloss Ambras, Ambras Castle, Innsbruck). E. Semelhack uvádí, že „RTG absorpční analýza odhaluje 10 vrstev korku. Stejně jako u artefaktu ze Solsony vrstvy korku nejsou drženy centrálním kolíkováním a ve středu platformy je dutina. Pouze svrchní i spodní vrstva se zdá být celistvá. Tyto chapines byly vytvořeny pro malou nohu, stejně jako pár ze Solsony, a mohly být zamýšleny pro nošení relativně mladou dívkou.“ [3, str. 129] Hmotnost

dochovaného páru je 431 g [3, str. 140].

Vrchní část chapines, do které se nazouvá chodidlo, je tvořena sandálem s otevřenou špicí a patou, podle obuvnické terminologie „pantoflem“, k jejíž stélce je připevněna korková platforma. Celý povrch obuvi je potažen tenkou třísloniněnou usní, zdobenou zlacením a vytlačením plastického vzoru. Pro větší vizuální efekt pokryli výrobci vystupující plochy vytlačeného vzoru černou barvou. Tento postup zdobení usní se v koželužské výrobě používá dodnes a je znám jako „vrškování“ [7, str. 172].

Techniku pozlacení usně chapines popsala E. Semelhack: Zlacení usně v 16. století často nevyžadovalo použití pravého zlata. Místo toho byly používány často stříbrné folie a cín. Podle J. W. Waterera byly kůže před vyřezáváním dílů celé pokryty stříbrem nebo cínem. Ačkoliv se to může zdát jako plýtvání potáhnout celé usně kovem, Waterer udává, že je mnohem náročnější pečlivě pokovit malé oblasti, pokud byly vyřezány. Po pokovení byly pokryty žlutou apreturou pro zvýraznění zlaté barvy a pak vytlačeny a zdobený do požadovaného designu [3, str. 129]. Ochranu proti ztrátě lesku poskytovala další vrstva apretury z vaječných bílků [3, str. 129].

Nártová část chapines je složena ze dvou tvarově shodných, ale zrcadlově obrácených dílů, spojených šněrováním. Levá i pravá polovina nártu je opatřena dvěma řadami otvorů pro šněrování. Povrch nártu je potažen zlacenou usní, jejíž okraje jsou přehnuty dovnitř obuvi. Tloušťka v místě ohybu napovídá, že nártové dílce musely být vyztuženy silnější usní vzhledem ke značné hmotnosti korkové platformy. Každý z nártových dílů má vlastní podšívku ze zlacené usně. Stélka chapines je symetrická, konstruovaná stejně jako nártové díly. To znamená, že výztuha ze silnější třísloniněné usně byla potažena tenkou zlacenou usní s vytlačeným a vrškováním vzorem. Potah platformy je vytvořen ze dvou dílů tenké zlacené usně spojených přeplátováním na špičce a patě chapines. Podešev je usňová.

Výroba repliky

Základem výrobního postupu je zhotovení platformy. Vzhledem k nedostupnosti a vysoké ceně přírodního korku v požadovaných rozměrech jsme použili syntetický materiál „korfant“ (korková drť s pojivem), jež má obdobné vlastnosti jako přírodní korek. Hrubý tvar výkroje jednotlivých vrstev byl stanoven empiricky, u vrchních na základě tvaru stélky kopyta, u spodních byl vychozím obrazcem ovál odpovídajících rozměrů. Ve shodě s originálem jsme vyřezali vrchní díl (pod stélkou) a nejnižší díl (nad podešví) v plné ploše. Ostatní vrstvy měly vykrojenou vnitřní část a tvořily pouze obvodové prstence. Slepením jednotlivých

vrstev byl vytvořen dutý skelet potřebné tuhosti, ale s nízkou hmotností. Přesného tvaru platformy jsme dosáhli obroušením. Vzhledem k tomu, že do chapines bude nasouvána noha obutá do nízkých španělských střevíců, bylo nutné vyjít při konstrukci vrchní části chapines z kopyta, jehož rozměry odpovídají povrchu střevíců. Z tohoto kopyta jsme odvodili tvar a rozměry dílců nártu a stélky. Následovalo vykrojení všech výztuhových dílců z tříšločiněné usně, jejich navlhčení a vytvarování na kopytě. Po usušení a ořezání na přesný tvar jsme jednotlivé dílce potáhli zlacenou usní. U nártových dílů bylo dále provedeno zaklepání okrajů, podšívkování a prošití okrajů. Tvar dílů tvořících plášť na bocích platformy jsme odvodili snímáním jejího povrchu. Postup kompletace všech dílů začíná naložením stélky na kopyto a pře-

hnutím volných okrajů potahu směrem dolů (obr. 1). Následuje naložení sešněrovaných nártových dílů. Jejich volné okraje se rovněž přehnou přes záložku stélky (obr. 2). K tomuto kompletu se přiloží oba díly pláště platformy „lícem k líci“ a zajistí přistehováním (obr. 3). Okraje všech dílů se pak spojí prošitím ručně vázaným stehem po celém obvodu kopyta. V konečné fázi výroby se vrchní část chapines obrátí, natáhne na platformu, přilepí a připevní se podešev (obr. 4).

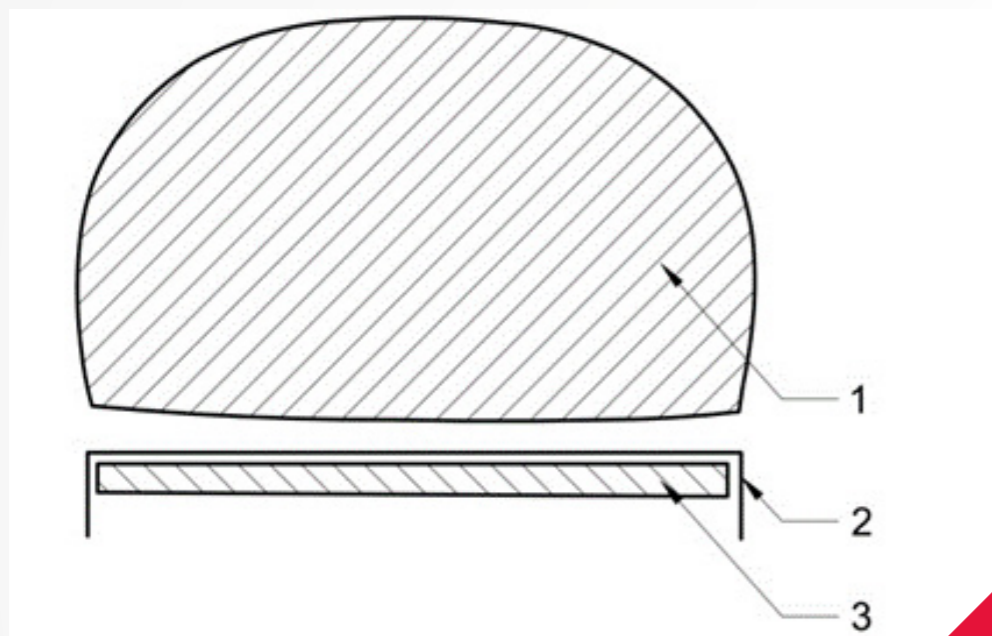
Chapines italského typu

Rozdíl mezi španělským a italským typem obuvi s vysokou platformou spočíval v tom, že italské platformy byly vyřezány ze dřeva (nejspíš měkkého, např. z jedle) a potaženy látkou či světlou usní. Odlehčení bylo dosaženo tvarováním platformy po stranách, ale i tak se jedná o obuv těžší než španělské typy [3, str. 132]. Důvodem pro používání dřeva mohlo být využívání lokálních zdrojů.

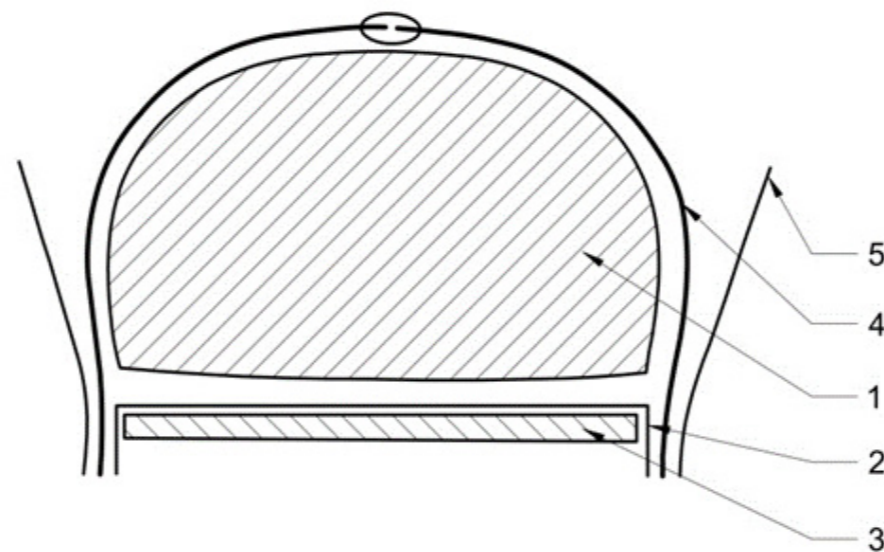
RTG absorbní analýza benátské chapine ze sbírek Musea of Fine Arts, Boston (1590–1610, The Elizabeth Day McCormick Collection, 44.556 a-b) ukázala, že tento artefakt je vytvořen ze dvou bloků dřeva spojených dohromady dvěma dlouhými hřebíky. Spodní strana dřevěné platformy je vyřezána do konvexní výduť, z vnější strany je krytá zřejmě vrstvou usně. Prýmků upevněných malými kovovými hřebíčky jsou vytvořeny z kovových dracounů [8].

Chapines v Itálii se dají rozdělit na dva typy. Čistě italský s velmi vysokou platformou, hodně vykrojenou na bocích, a se svrškem jak otevřeným, tak kryjícím špičce nohy. Tento typ byl oblíben zejména v Benátkách. Druhý typ obuvi stojí na pomezí mezi benátským a čistě španělským typem. Má mohutný tvar platformy relativně podobný španělským chapines, avšak vyřezaný ze dřeva.

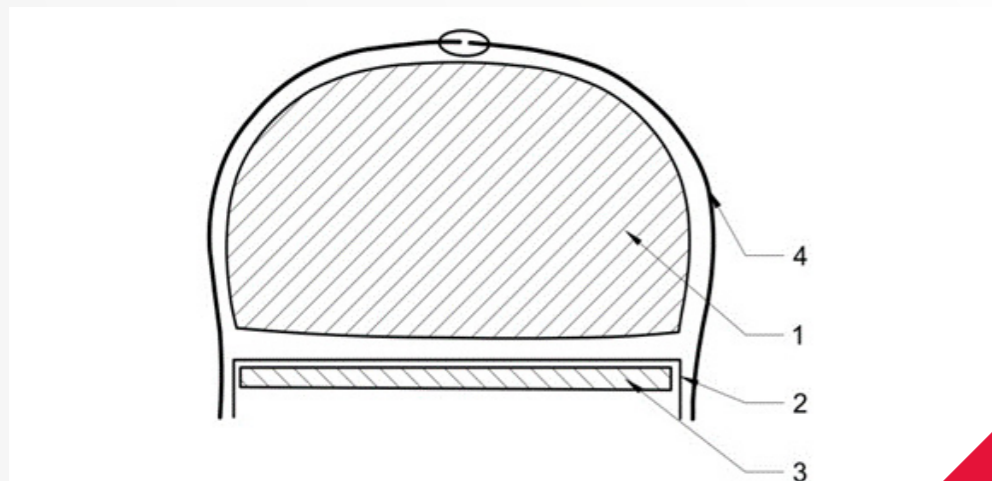
Popis výroby italských chapines inspirovaných originálem z Bata Shoe Museum (16. stol., Bata Shoe Museum, P88.60): Blok měkkého lipového dřeva byl vyřezán do požadovaného tvaru, na bocích potažen brokátovou textilií. Svršek z usně potažený brokátem byl pomocí hřebíčků připevněn k platformě a stélka byla vlepena. Odlišnosti od originálu spočívají v méně rozšířené spodní části platformy a v dekoraci. I přes užší základnu je obuv stabilní a chůze v ní není problematická (obr. 5).

Obr. 1 Výroba španělské chapine – naložení stélky na kopyto a přehnutí volných okrajů potahu směrem dolů; 1 – kopyto, 2 – potah stélky, 3 – stélka, autor Václav Gřešák.

Obr. 3. Výroba španělské chapine – přiložení obou dílů pláště platformy „lícem k líci“; 1 – kopyto, 2 – potah stélky, 3 – stélka, 4 – nártový díl, 5 – plášť platformy, autor Václav Gřešák.

Obr. 2 Výroba španělské chapine – naložení sešněrovaných nártových dílů; 1 – kopyto, 2 – potah stélky, 3 – stélka, 4 – nártový díl, autor Václav Gřešák.

Obr. 4 Model španělských chapines, foto Martin Hříb.

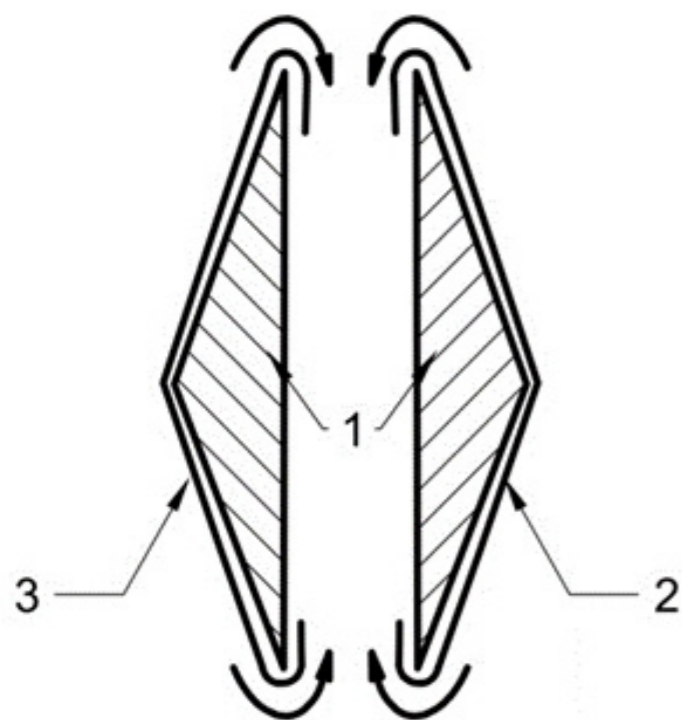
Obr. 5 Replika přechodového typu italských chapines, foto Přemysl Polášek.

Chapines italského typu s extrémně vysokou platformou

Popis originálu

Extrémně vysoké chapines (výška 40 cm) italského typu jsou už v podstatě chůdami. Základ tvoří po stranách zploštělá platforma, která se cca 4 cm nad zemí rozšiřuje v oválnou nášlapnou část. Její spodní strana je miskovitě vyhloubena a kryta podešví. O povrch se opírá pouze prstencový okraj. Vrchní část platformy je rovněž rozšířena a tvarově kopíruje stélku pantofle. Samotná platforma je vyrobena ze dvou dřevěných, zrcadlově obrácených polovin, které jsou spojeny lepením (pravděpodobně klížením) a v části podešve zajišťují pevnost hřebíky. Povrch platformy včetně nášlapné části je potažen jemnou bílou jirchou.

Pantofel tvořící vrchní část chapines se skládá z vyztuženého nártového dílu s uzavřenou špicí a vyztužené stélky symetrického tvaru. Jako většina povrchu obuvi je i nárt potažen bílou jirchou s bohatým zdobením. Dekoraci tvoří perforace ve stylu krajky retičela (z italštiny reticella – šitá síť, krajka s geometrickými motivy) [9], rozdělené příčnými podkládanými žebry. Pro dosažení většího optického efektu jsou perforace podloženy červeným hedvábným atlasem. Ze stejného materiálu je i podšív-

Obr. 6. Výroba extrémně vysokých italských chapines – zahnutí usňových dílů do vnitřní plochy chapines, 1 – platforma, 2, 3 – usňové boční díly, autor Václav Gřešák.

ka nártu a potah nášlapné části stélky. Vrchní část chapines je k bočním dílům přišita obráceným švem.

Výroba repliky

Tak jako u všech typů chapines je i v tomto případě základem výroby zhotovení platformy. Vzhledem ke skutečnosti, že nebylo možné snímat přímo tvar originálu, byly použity fotografie publikované S. Durian-Ress [9]. V první fázi byl zhotoven model platformy z tvrdé polyuretanové pěny. Následovalo rozřezání modelu (získání dvou zrcadlově obrácených polovin), které se staly základem pro zbrúšení dílů platformy ze dřeva.

Jak bylo výše uvedeno, je celý povrch originálu potažen bílou jirchou. Klasická jirchářská useň činěná solemi hliníku se však v dnešní době už nevyrábí. Pro restaurátorské účely se zpravidla nahrazuje usní činěnou glutaraldehydem, která má bílou barvu a obdobné vlastnosti jako jircha. Z těchto důvodů bylo použito k výrobě repliky glutaraldehydové usně. Výchozím bodem výroby pantofle bylo vykrojení vrchových dílců z jirchy, ztužovacích dílců ze silnější tříslučiněné usně a podšívky z textilu. Usňové díly bylo nutné vytvarovat za mokra a dosažený tvar zafixovat sušením. Následovalo vlepění žebrování do nártu a vysekání ozdobných perforací. Všechny nártové díly byly sesazeny na kopytě, okraje

Obr. 7. Replika italských extrémně vysokých chapines, foto Martina Hřibová.

zaklepány a přistehovány k podšívce. V další fázi jsme potáhli základ stélky textilem a naložili spolu s nártem na kopyto. Spodní okraje všech dílů byly přehnuty na spodní stranu kopyta a sesazeny s předtvarovanými bočními díly platformy (obr. 3). Spojení dílů sesazených „lícem k líci“ jsme provedli ručním šitím vázaným stehem. Po obrácení celého obvodového švu byl komplet nasazen na obě poloviny platformy a volné okraje usňových bočních dílů přehnuty přes středové dělicí hrany směrem do vnitřní plochy platformy (obr. 6).

Po této operaci je možno provést slepení obou polovin platformy k sobě. Na závěr výroby repliky byly zaklepány spodní okraje bočních dílů platformy po celém obvodu nášlapné části. Následovalo naložení podešve s předem zaklepaným obvodem a prošití celého spodního obvodu chapines ručně vázaným stehem (obr. 7).

Střevíc s filigránskými perforacemi s motivem rozet a geometrických linií

Do chapines se mohou obouvat nízké střevíce. Náš tým provedl rekonstrukci prosekávaných střevíců podle dochovaného originálu španělského původu (1590–1600) uloženého v Bayerisches National Museum, Mnichov (Inv. I 7-19) [9, str. 30].

Popis originálu

Svršek je vyroben z jemné bílé jirchy, symetrická podešev je zhotovena ze silnější tříslučiněné usně. To umožňuje použití střevíců jak pro běžnou chůzi, tak i pro nazutí do chapines. Svršek je tvořen dvěma díly, nártem a patním dílem. Oba jsou bohatě zdobeny filigránskou perforací. Pro dosažení většího optického efektu byly perforace podloženy červenou kontrastní textilií. Podšívky se na originálu nedochovaly, ale musely zde být, aby chránily nohu a zakryly podkladovou textilií. Z celkového charakteru obuvi (jedná se o luxusní provedení) lze usoudit, že podšívky byly rovněž z bílé jirchářské usně. Spojení vrchových a spodkových dílů je provedeno obráceným způsobem, tj. sešitím „lícem k líci“ a následným obrácením. Ze stehových otvorů na horním okraji vrchových dílců je patrné, že zde bylo zdobení.

Výroba repliky

Vrchové díly nártu a paty byly vykrojeny z bílé glutaraldehydové usně. Podešev byla zhotovena z tříslučiněné hověziny. Vzhledem k bohatému zdobení filigránskými proseky, které je možné provádět až na vytvarovaném svršku (deformace při tvarování), je nutno všechny díly svršku nejprve vytvarovat a teprve pak je možno

dílce zdobit a navzájem spojovat. Tvarování usňových dílů bylo provedeno na kopytě za mokra s následným sušením pro zafixování dosaženého tvaru (obr. 8).

Po tvarování zůstává usňový díl na kopytě a následuje předkreslení vysekávaného ornamentu. Samotné vysekávání je nutno provádět na dílci sejmutém z kopyta položeném na vysekávací podložce. Vysekává se ručně tvarovými sekáčky.

Obr. 8 Výroba střevíce s filigránským prosekáváním – přetvarování usňových dílů, autor Václav Gřešák.

Po vyzdobení nártu a patního dílu byly oba sesazeny na kopytě, ořezány na přesnou velikost a jejich vzájemná poloha byla zafixována pomocným prostehováním. Další fází výroby repliky je sešítí vrchových dílů s podešví tzv. „na obrátku“. Poloha jednotlivých dílů svršku a podešve byla proto opět zajištěna nastehováním. Šití obráceného spoje je provedeno ručně vázaným stehem. (obr. 9 a, b).

Následovalo obrácení kompletu a dotvarování na kopytě. Dílce podšívky se sešijí lícem k líci stejným způsobem, ale neobrací se. V konečné fázi výroby repliky se do střevíce vloží vnitřní podkladové díly z textilu. Jejich polohu je třeba zafixovat nastehováním. Následuje vložení podšívky a sešití bočních okrajů nártových a patních dílů. Poslední operací je začištění horních okrajů svršku našitím saténové stužky (obr. 10).

Obr. 10 Replika střevíce s filigránským prosekáváním, foto Přemysl Polášek.

Střevíc potažený látkou s našitou aplikací

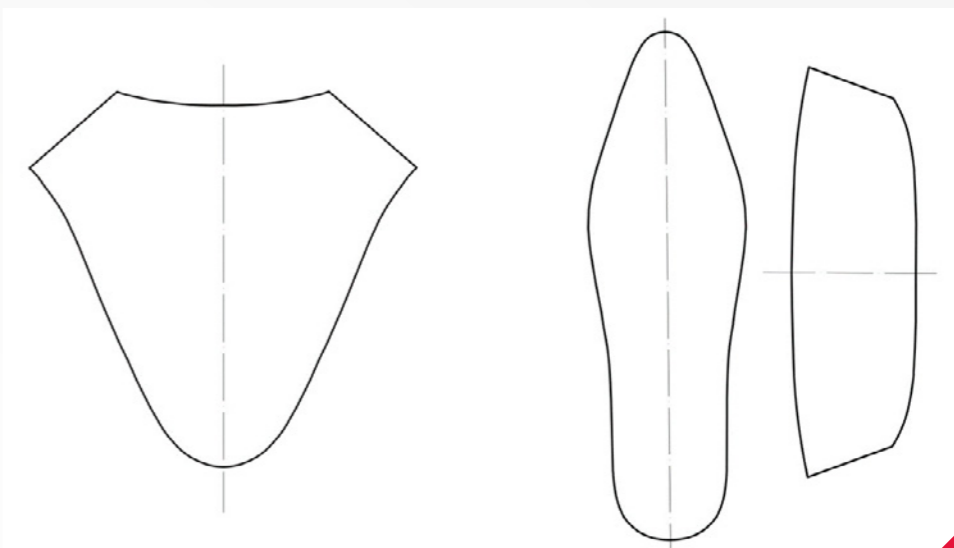
Popis originálu

Originál španělského vyšivaného střevíce z r. 1597 (in. N. 7-19) se nachází ve sbírkách Bayrisches Nationalmuseum v Mnichově. Dochovaný artefakt je vytvořen z usně potažené původně světle červeným hedvábným sametem s krátce střiženým vlasem. Výšivka je provedena technikou zlaté kladené niti a krumplování. Délka obuvi je 22,5 cm, šířka 7 cm a výška 6 cm [9, str. 29]. Podešev je symetrická.

Z technologického hlediska se jedná o textilní obrácenou obuv nártového stříhu. Originál je podšívkován a mezi vrchové díly a podšívku je vložena ztužovací mezivrstva, pravděpodobně z usně (na snímku publikovaném S. Durian Ress vyčnívá z poškozeného místa v patní části [9, str. 29]).

Výroba repliky

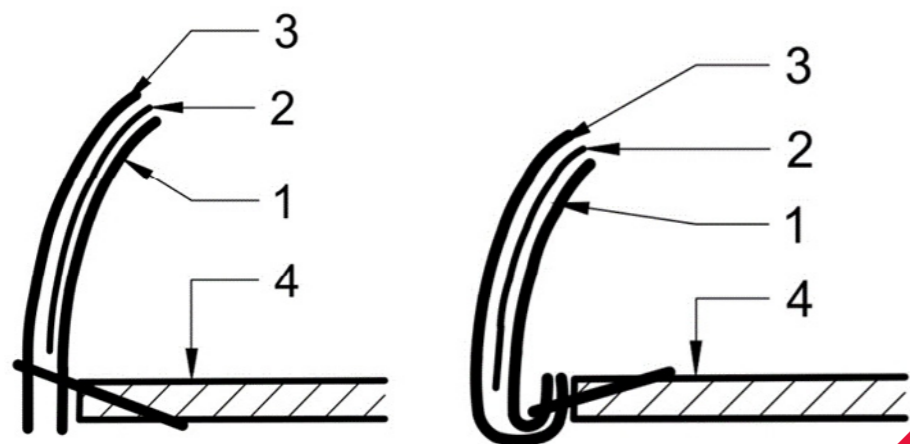
Jako vrchový materiál byla použita textilie pískové barvy, odpovídající současné barvě originálu. Tvarové řešení základních dílců je zřejmé z obrázku 11. Vrchové, podšívkové i ztužovací díly jsou tvarově totožné. Podešev repliky byla spojena se svrškem obráceným švem ve shodě s originálem. Pro dosažení potřebné nosnosti a tvarové stálosti obuvi je mezi podšívkové a vrchové díly vložena usňová mezivrstva. V první fázi výroby repliky bylo provedeno nejprve tvarování všech dílů svršku na kopytě. Usňové díly se tvarovaly za mokra a dosažený tvar byl následně zafixován sušením. V druhé fázi výroby byly sešity nártové díly svršku s podešví, ručně obráceným švem dvounitným vázaným stehem. Patní díly jsou s podešví spojeny stejným způsobem, tzn. lícem

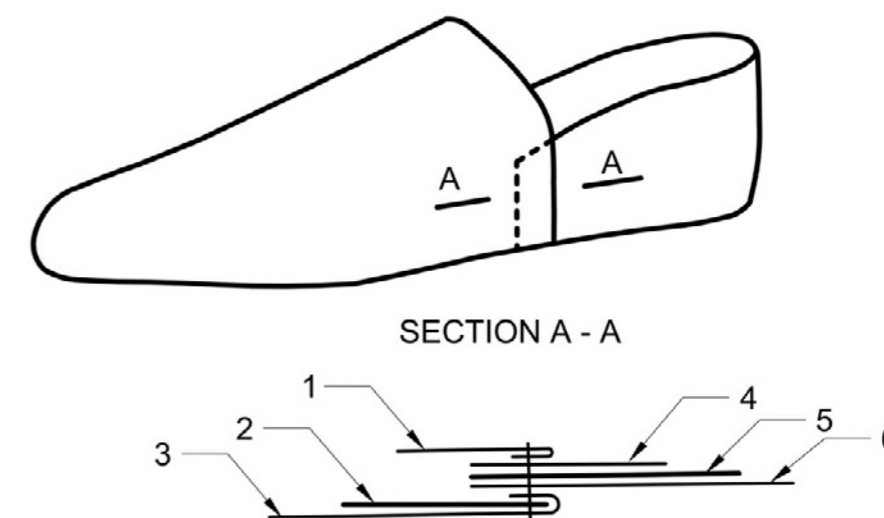
Obr. 11. Výroba vyšivaného střevíce- tvarové řešení základních dílců, autor Václav Gřešák.

líci. Nártové a patní díly přitom zůstaly navzájem nespojeny, což usnadnilo následné obrácení celého střevíce. Přední okraje patních dílů se po obrácení zasunuly mezi podšívku a výztuhu nártu v místě jejich zadních okrajů (obr. 12).

Zadní okraj vrchového dílu nártu byl poté zaklepán přes usňovou mezivrstvu, u podšívky nártu je zadní okraj zaklepán „z ruky“. Následovalo prošití takto vytvořeného přeplátovaného spoje nártových a patních dílů ručně vázaným stehem. Konečná fáze výroby repliky spočívala v zapravení horních okrajů obuvi zaklepáním tzv. „proti sobě“ a jejich prošití. Vzhledem k obrácenému výrobnímu postupu bylo možno provádět výšivku až na hotové obuvi. Samotná výšivka je provedena technikou kladené niti a krumplování podle originální předlohy.

Obr. 9 a, b. Výroba střevíce s filigránským prosekáváním – obrácený spoj, 1 – líc nártu, 2 – podkladová textilie, 3 – podšívka nártu, 4 – líc podšívky, autor Václav Gřešák.

Obr. 12. Výroba vyšivaného střevíce – zasunutí předních okrajů patních dílů mezi podšívku a výztuhu nártu v místě jejich zadních okrajů, 1 – podšívka nártu, 2 – výztuha nártu, 3 – nártový díl, 4 – podšívka patního dílu, 5 – výztuha patního dílu, 6 – patní díl, autor Václav Gřešák.

Punčochy

Nedílnou součástí obuvi byly nadkolenky. Dochovanými prameny jsou např. žluté pletené hedvábné nadkolenky původně patřící Marii d'Aragona [11] (+1568, San Domenico Maggiore, Naples) nebo nadkolenky a podvazky Markéty Františky z Lobkowitz (+1617, Mikulov) [11, str. 45], které byly předlohou pro námi vytvořené kusy. Byla použita světle žlutá bavlněná pleteni na a pro podvazky vínový taft s bavlněnou paličkovanou krajkou.

Praktické zkušenosti s používáním

Chapines, které na nártu drží pruhem látky nebo usně, neumožňují rychlou chůzi ani dlouhé kroky, nejsou však vratké. Obuv dotváří celkový reprezentativní vzhled nositelky daný rozměrným a nákladným španělským dvorským oděvem a umocňuje důstojný způsob pohybu, kdy se díky malým krůčkům nositelka jakoby vznáší.

Poděkování

Prof. Františku Rybníkářovi z Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně a Ing. arch. Martinu Hřibovi děkujeme za cenné připomínky. Galo Molina, F. Moranta Balaguerovi z knihovny Palma de Mallorca, Dr. Eduardu Levinovi z Moscow State University a knihovně University of Illinois, Champaign-Urbana jsme vděční za zpřístupnění literatury.

PRAMENY A LITERATURA

1. ANDERSON, Ruth Mathilda: El chapin y otros zapatos a fines. Cuadernos de la Alhambra. 1969, č. 5.
2. SEMMELHACK, Elizabeth: On a pedestal: from Renaissance chopines to baroque heels. Toronto: Bata Shoe Museum, 2009. ISBN 978-092-1638-209.
3. SEMMELHACK, Elizabeth: Above the rest: chopines as trans-Mediterranean fashion. *Journal of Spanish Cultural Studies*. 2013, vol. 14, issue 2, s. 120–142. DOI: 10.1080/14636204.2013.868241. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14636204.2013.868241>
4. DANVILA, F.: "Los chapines en España", *Boletín de la Academia de la Historia*, XII, 1888, s. 330.
5. CAMPANA, Isabel Campin: El chapín del Museo de la Alhambra. Pieza del Mes en el Museo de la Alhambra. 2010, Marzo. Dostupné z: http://www.alhambra-patronato.es/fileadmin/PAG/conoce_alhambra/pieza_mes/Marzo_2010_chapin.pdf
6. El chapín. Filadis [online]. 2013 [cit. 2014-09-19]. Dostupné z: <http://filadis.blogspot.cz/2013/01/el-chapin.html>
7. MASNER, Liboslav. Úprava usní. Praha: SNTL, 1962. Str. 172.
8. WALFORD, Jonathan: On a Pedestal – Renaissance Chopines to Baroque Heels – Exhibition Review. Jonathan Walford's Blog [online]. 2010 [cit. 2014-09-19]. Dostupné z: <http://kickshawproductions.com>

9. DURIAN-RESS, Saskia. Schuhe: vom späten Mittelalter bis zur Gegenwart. München: Hirmer, c1991, 301, [1] p. ISBN 37-774-5680-2.
10. ORSI LANDINI, Roberta: Moda alla corte dei Medici: Gli abiti restaurati di Cosimo, Eleonora e don Garzia. Florencie, Centro Di, 1993. ISBN 8870382389.
11. PIETSCH, Johannes: The Burial Clothes of Margaretha Franziska de Lobkowitz 1617. *Costume*. 2008, č. 42, s. 30–49.

Dochovaná obuv z pohřebních výbav rodu Gryspeků z Griesbachu z Kralovic

Veronika Pilná

Filozofická fakulta, Západočeská univerzita
a Národní památkový ústav, Plzeň,
Česká republika

V městečku Kralovice na severním Plzeňsku se nachází farní kostel sv. Petra a Pavla, který je místem posledního odpočinku příslušníků šlechtické rodiny Gryspeků z Griesbachu. Pro tento starobylý tyrolský rod získal v 16. století majetek v západních Čechách Florián Gryspek, oblíbenec císaře Ferdinanda I. Habsburského.

Florián vstoupil do císařských služeb jako dvacetiletý v roce 1530 a velmi brzy si vydobyl významné postavení jako sekretář Královské zemské komory. O čtyři roky později obdržel inkolát pro české země, čímž se mu otevřela možnost pozemkové držby v Čechách. Postupně získal dva domy v Praze, dům v Plzni, sídlo v Kaceřově s přilehlými pozemky, panství Nelahozeves a další nemovitý majetek. Kralovice získal spolu s Kaceřovem již v roce 1539, ale z počátku vlastnil jen jejich polovinu. Majetkově sjednotil Kralovice až v roce 1543, kdy mu druhou část klášter Plasy odprodal.

Zámek Kaceřov se stal reprezentativním sídlem jeho rodiny a blízké Kralovice hospodářským centrem. Za Floriánovy držby získala obec status města s právem chránit se hradbami. Pro správu a svoje pobyty zde nechal vystavět jednoduchý dvouposchodový městský dům s věží a v roce 1575 zahájil přestavbu farního kostela. Původně gotický kostel získal renesanční podobu a jeho úpravy byly dokončeny v roce 1581. Florián se rozhodl zde vybudovat také kryptu určenou pro poslední odpočinek svůj i nejbližších rodinných příslušníků.

S ukládáním zemřelých se začalo nejdříve v roce, kdy byla přestavba dokončena, neboť Floriánova manželka Rosina zemřela již v roce 1573. O patnáct let později, v roce 1588, ji následoval sám Florián a po něm další členové jejich rodiny. Jedním

Epitaf Floriána Gryspeka z Griesbachu a jeho ženy Rosiny Hölzin, 1593.
kostel sv. Petra a Pavla, Kralovice. Foto o.s. Gryspek,
on-line: www.gryspek.cz, staženo 1. 2. 2012.

z posledních pohřbených byl Blažej Gryspek, který zemřel v roce 1620, měsíc po bitvě na Bílé hoře. Ukládání zesnulých bylo v kryptě ukončeno v roce 1623, neboť rok před tím byla zahájena postupná konfiskace majetku žijícím Gryspekům za účast na povstání na straně českých stavů.

Během druhé poloviny 17. století však byl klid pohřbených narušen. Kralovice připadly opět konventu v Plasích. Tehdejší opat Tengler nechal kryptu otevřít a odvézt z ní svrchní cínové rakve. Ostatky byly ponechány jen ve vnitřních dřevěných rakvích a v kryptě byl zahájen čilý turistický ruch. Přirozeně mumifikovaná těla byla předváděna návštěvníkům kostela bez piety jako místní kuriozita. Za úplatu kostelníkovi si návštěvníci odváželi ústřižky oděvů a další předměty jako upomínku. Zemřelí tak přicházeli o svou pohřební výbavu i o svou identitu, takže v současnosti lze pouze odhadovat, které ostatky náleží dané historické osobnosti.

Badatelská činnost

Krypta spolu s pohřbenými se v pozornosti badatelů ocitá již od 19. století. V roce 1820 ji pro časopis Hylos popsal Welleba, v roce 1838 ji zmínil v Topografii Sommer a v roce 1848 vydal Anton Fischer samostatnou publikaci o hrobce se stručnou historií rodu.¹ Málo známým faktem je, že se rodem Gryspeků v meziválečném období okrajově zabýval i významný plzeňský etnograf

Ladislav Lábek, jehož poznámky obsahují především informace o známé pověsti a historické souvislosti.² Ze současných badatelů se opakovaně kralovickému kostelu a kryptě věnuje Irena Bukačová. Aktuálně je nejnovější publikací k postavě Floriána Gryspeka a jeho rodiny monografie současné představitelky rodu, baronky Romy Griessenbeck von Griessenbach.³ Tato autorka do své knihy zařadila rovněž poznámky ke kryptě, kostelu a porovnání Fischerových popisů včetně předběžných výsledků našeho pozorování.⁴

Popisy pohřebních výbav byly u badatelů postaveny na Fischerových zjištěních z jeho dvou návštěv, které proběhly zhruba ve třicátých letech devatenáctého století. Na některých místech působí jeho popisy zkresleně, už pro užití neobvyklých výrazů. Kupříkladu pánské kabátce ve všech případech pojmenovává jako „korsety“. Sám autor navíc přiznává nesrovnalosti dané rozdílným stavem v kryptě při jeho první a druhé návštěvě. Některá těla totiž při druhé návštěvě vůbec nenašel a některé podrobnosti si podle svých slov přesně nepamatuje. Přesto je jeho popis důležitým srovnávacím materiálem, protože měl možnost si zemřelé a jejich výbavy prohlédnout v mnohem zachovalejším stavu.

Stav pohřebních výbav jsme zaznamenali s odbornou restaurátorkou textilu Janou Trskovou v rámci preventivního konzervačního zásahu. Zásah byl proveden pod dohledem prof. Evžena Strouhala ve dnech 28. 1. a 25. 2. 2012. Práce se uskutečnila v poměrně krátkém časovém úseku přímo v prostorách kostela v nepříznivých teplotních podmínkách. Z nastíněných skutečností je jasné, že nebyl možný vyčerpávající průzkum veškerého zachovaného materiálu. Informace, které zde prezentuji, jsou výsledkem rychlých pracovních poznámek a fotodokumentace. Přesto je považuji za důležité k popisu oděvní situace v západních Čechách.

Situace v hrobce

Do krypty mělo být původně uloženo celkem sedmáct příslušníků rodiny. Fischer zde při první návštěvě viděl šestnáct pohřbených těl dospělých osob a dvě těla kojenců. Při jeho druhé návštěvě již byl jejich počet zredukován na dvanáct dospělých. V současné době se v hrobce nachází oněch dvanáct pochovaných těl s hodnotitelnými textilními pozůstatky a jen jedny dětské ostatky.

Celkem sedm pohřbených má na sobě torzálně dochovanou, autentickou pohřební výbavu a čtyři se v současné době nachá-

zejí v sekundárně pořízených „rubáších“ z počátku 19. století. Pouze troje ostatky nelze podrobněji popsat z hlediska historie oděvu a obuvi, neboť v prvním případě jsou aktuálně uloženy jen s jedinou dochovanou oděvní součástí a v dalších dvou zcela bez výbavy (viz tab. 1 – Přehled pohřebních výbav). Pro potřeby popisů jsme zachovali dočasné pracovní číslování rakví podle fyzického umístění v kryptě, které bohužel nemělo souvislost s původním uložením a nelze jej ztotožnit s číslováním použitým Fischerem (srovnání viz tab. 2). Určení pohlaví zemřelých bylo provedeno na místě dílem podle zevních pohlavních znaků⁵ – kde to bylo možné, a dílem podle pohřebního oděvu.

Zachovalá obuv

V pohřebních výbavách se nachází celkem pět alespoň torzálně zachovalých pápárů. Ve čtyřech případech se jedná o obuv pánskou a v jednom případě jde o dámský střevíc. V každém z případů je možnost porovnat velikost obuvi s rozměry chodidla pravděpodobného majitele.

Výbava č. 3 – sametová přezůvka typu „slip-on shoe“ (nazouváky)

Typologicky nejstarší obuv se nachází ve výbavě těla starého muže z rakve č. 3. Jedná se o sametovou přezůvku bez zapínání typu „slip-on shoe“. Přezůvka je nazuta na levé noze přes pletenou punčochu ze zežloutlého hedvábí. Obuv nelze od chodidla oddělit; lze tedy předpokládat původní umístění z doby

Sametová přezůvka typu „slip-on shoe“, výbava starého muže z rakve č. 3. foto: V. Pilná, 28. 1. 2012.

pohřbu. Svršek je zhotoven z hedvábného sametu černé barvy. Blíže k prstům jsou na svršku vyhotoveny tři podélné prostřihy obšité obnitkovacím stehem černou, zřejmě hedvábnou nití. V horní části svršku jsou pak umístěny prostřihy příčné. Celkově se muselo jednat o šest párových prostřihů, ale dnes jsou zachovány všechny jen v pravé části. Na levém horním okraji byl svršek přezůvky poškozen a dnes je zde pozorovatelný jen jeden z prostřihů. Ve středu svršku se nachází snad nástřih horního okraje. Tvar patní části svršku nelze popsat, neboť byla odtržena a mezi pozůstatky v rakvi nebyla nalezena. Podešev přezůvky byla lehce tvarovaná podle chodidla. Její celková délka je 24,2 cm a šířka v nejširším místě 8,5 cm.

Nízké pánské střevíce z výbav č. 1, 5 a 11

Další exempláře autentické obuvi se nacházejí v pohřebních výbavách č. 1, 5 a 11. Ve všech třech případech se jedná o typy obuvi oblíbené na počátku 17. století.

Muž z rakve č. 1 bývá obvykle ztotožňován s postavou zakladatele české větve rodu, Floriánem. Chodidlo má stále obuto, na levé noze se nachází nízký střevíc s plochou podešví bez podpat-

Nízký střevíc s plochou podešví bez podpatku, muž z rakve č. 1. foto: V. Pilná, 28. 1. 2012.

ku. Na první pohled obuv připomíná spíše pantofel, jelikož patní část je odtržena a její torzo neurčitého tvaru drží na posledních stezích z levé vnější strany. Na obuvi také není patrné, jak a zda byla obuv zapínána, proto považují její určení za orientační. Podešev je tvarována do podoby „klíčové dírky“. Osmičková podešev má špičku zastřiženou více do roviny a okraje jsou zaoblené. Klenek je výrazně zúžený. Tvar podešve je symetrický, což ukazuje, že původně pár nebyl stříhově rozlišen pro pravé a levé chodidlo. Na podešvi je pozorovatelná linie zářezu pro její spojení s rámem. Celková délka podešve je 25 cm, šířka v nejširším místě 8,5 cm a v klenku 2,4 cm.

Další torzo střevíce se nachází ve výbavě muže uloženého v rakvi č. 5, který je považován za Blažeje Gryspeka. Z původ-

Torzo nízkého střevíce, muž z rakve č. 5 – Blažej Gryspek. foto: V. Pilná, 28. 1. 2012.

ní obuvi se zachovala bohužel jen jedna část svršku, umístěná v rakvi a k noze jen volně přiložená. Podešve, patní části a druhý přední dílec jsou ztraceny. Zachovalá část s dírkami po stezích však ukazuje na spojení s rámem, který spojoval jednotlivé části obuvi. Pokud by se jednalo skutečně o postavu Blažeje, byl by tento fragment datovatelný do roku 1620. Obuv byla zhotovena na chodidlo dnešních rozměrů délky 22,5 cm a šířky v nejširším místě 8,5 cm.

V pohřební výbavě muže z rakve č. 11 se nachází jediný kompletně zachovalý pár obuvi. Tělo bývá někdy ztotožňováno s Václavem Gryspekem, který zemřel v roce 1590. Podle tvaru kabátce – wamsu, který se v téže kolekci nachází, je pohřeb datovatelný spíše na konec prvního desetiletí sedmnáctého století.

Jeden z páru nízkých střevíců, muž z rakve č. 11 – Václav nebo Karel Gryspek. foto: V. Pilná, 28. 1. 2012.

V takovém případě by se jednalo o Václavova bratra Karla, který zesnul v roce 1610. Z páru je zachovalejší levý střevíc. Svršek má složený ze tří dílců. Nártový dílec se po obvodu uvolnil ze spojení s podešví. Patní část je zrcadlově rozdělená na dva dílce spojené k sobě švem na patě, který je dnes rovněž rozpadlý. V horní části zadních dílců je umístěno zavazování na dvou prodloužených páscích. Otvory je dosud provlečena krátká bílá tkanice, která vychází z otvorů v nártovém dílci. Uvolnění stehů mezi svrškem a podešví ze tří vrstev odhaluje stejně tvarovanou vnitřní stélku obuvi. Podešev je osmičkového tvaru s přímo napojeným podpatkem z plátků. Střevíc nošený na pravé noze má podešev zcela

odpadlou, ale je přiložená k výbavě v rakvi. Po jejím obvodu je pozorovatelný rám, jenž sloužil ke spojení svršku a podešve. Ze svršku se zachoval jen nártový dílec a pravý patní dílec. Tento pár jsme bohužel z důvodu nedostatku času nestačili přeměřit.

Uvolněná podešev nízkého střevíce, muž z rakve č. 11 – Václav nebo Karel Gryspek. foto: V. Pilná, 28. 1. 2012.

Dámský střevíc se sametovým potahem špičky z výbavy č. 6

Jediným exemplářem dámské obuvi je torzálně dochovaný pár střevíce z pohřební výbavy z rakve č. 6. Tělo zesnulé bývá ztotožňováno s Floriánovou manželkou Rosinou Hölzin, jež zemřela v roce 1573 při porodu jejich posledního čtyřadvacátého dítěte – syna Blažeje. Střevíc byl zhotoven ze světlé usně a aktuálně je ve výbavě k chodidlu jen přiložen. Dochoval se jen nártový dílec spojený s podešví. Tvarově je střevíc lehce prodloužen do špičky, která je potažená tmavě hnědým hedvábným sametem. Okraj potažení je ozdoben tmavou tkanou stuhou s okraji dekorovanými drobnými pikotkami z nedotaženého útku. Na předním dílci jsou patrné zbytky zaoblených nártových výstřihů, z čehož lze usuzovat, že byl tvarován do úzkého výběžku. Plochá podešev byla vykrojena na způsob „osmičkového tvaru“ se zúženým klenkem, ale špička je výrazněji protažená, se zaobleným krajem. Její rozměry jsou – délka 28 cm a šířka v nejširším místě 8,5 cm.

Torzo dámského střevíce se sametovým potahem špičky, žena z rakve č. 6 – Rosina Hölzin. foto: V. Pilná, 28. 1. 2012.

Střevíc z expozice Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně

Při sběru informací v kryptě a při jejich následném zpracování vyvstala otázka, zda gryspekovský střevíc umístěný v expozici Princip Baťa, v části Obuvnické muzeum, má mezi obuví v kryptě stále druhý do páru. Je známé, že tento kus byl z krypty vyjmut v roce 1816, a byl tedy z Kralovic odvezen před oběma Fischeryovými návštěvami. Dnes je oficiálně součástí mobiliárního fondu zámku Buchlov pod inventárním číslem BU2245.⁶ Pro potřeby porovnání mně kurátorka sbírky Miroslava Štýbrová zaslala jeho rozměry a fotodokumentaci.

Potenciálně by přicházely v úvahu dva exempláře, a to z výbavy č. 1 a 5. Muž v rakvi č. 1 bývá skutečně ztotožňován s Floriánem Gryspekem a má nazut jen jeden střevíc. Florián zemřel jako

starý muž a tato identifikace se jeví jako méně pravděpodobná i Romě Griessenbeck. Střevíc má odlišný tvar špičky a chybí mu plátkový podpatek, kterým je opatřen zlínský kus. Rovněž rozměry jsou odlišné. Střevíc v rakvi č. 1 má podešev dlouhou 25 cm, ale šířku v nejširším místě 8,5 cm. Zlínský pápár má podešev stejně dlouhou, ale šířka je odlišná. Podešev vyzvednutého střevíce je široká jen 8 cm.

Gryspecký střevíc z expozice Muzea obuvi Zlín, inv. č. BU2245.
Foto: Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně.

Obuv Blažejovu nelze vzhledem k jejímu torzálnímu dochování příliš porovnávat. Špička však není tak rozměrná a kulatá jako u zlínského střevíce. Exponát ze zlínské expozice připisovaný Floriánovi Gryspekovi tedy druhý pápár v kryptě zachovaný nemá. Mohl však Floriánovi skutečně patřit?

Současná identifikace zemřelých je velmi nepřesná. Původní dřevěné rakve byly podle popisu Antona Fischera označeny jen v několika případech iniciálami či letopočty. Fischer popsal, že při jeho první návštěvě byl jeho průvodcem v kryptě za Floriána Gryspeka označen muž oblečený do dlouhého pláště, kterého podruhé nenašel. Je tedy možné, že střevíc uložený ve zlínské expozici skutečně zakladateli rodu náležel a v současné době se jeho tělo mezi „kralovickými mumiami“ vůbec nenachází. Fischer ani nezmiňuje, co se se ztracenými ostatky stalo. Pokud se Floriánovo tělo v kryptě nachází, mohl být střevíc sejmuto kterémukoliv mužskému tělu, neboť většina se zde nachází bez obuvi. Součásti pohřebních výbav, které se uvolnily, byly i v nedávné době podle svědků přechovávány v jedné z malých rakví jako jakési „náhradní součástky“ a pohřební výbavy jimi byly doplňovány. Střevíc tak i v době převozu mohl být již zbaven identifikace a Floriánovi pouze připsán.

Závěr

V tomto příspěvku jsem se pokusila nastítnit aktuální stav dochované obuvi z pohřebních výbav Gryspeků z Gryspachu v kralovické kryptě. Návštěvníkový provoz je oproti minulosti značně omezen. Celý prostor je dnes přístupný jen při zvláštních příležitostech. Těla jsou dlouhodobě uložena v rakvích s prosklenými víky, která však neumožňují podrobnější badatelskou prohlídku. Přesnější zpracování rozborů obuvi i textilií by vyžadovalo dlouhodobou práci odborného týmu v patřičných podmínkách. Pokud bude takový průzkum v budoucnu proveden, mohou se některé závěry lišit od těch, které bylo možné v tak krátkém časovém rozsahu a v našich možnostech získat.

Gryspecký střevíc z expozice Muzea obuvi Zlín, inv. č. BU2245.
Foto: Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně.

- 1 Fischer, Anton: *Die Gruft der Herren Griesbeck : Ritter von Griesbach, und die Schicksale dieses Geschlechtes, nach historischen Quellen, mit einer Abbildung des Mausoleums, dann dem Blane der Gruft / von Anton Fischer. Plzeň. M. Schmid, 1848.*
- 2 Lábek, Ladislav: *Gryspekové - osobní poznámky. Městský archiv Plzeň, XVI-18 Místopisná sbírka Ladislava Lábkka, karton 87, položka 40A.*
- 3 *Griessenbeck von Griessenbach, Roma: Florián Gryspek z Gryspachu na Kaceřově – Ve službách Koruny české. Nava, Plzeň 2013. ISBN 978-80-7211-445-0.*
- 4 Pilná, Veronika: *Zpráva o stavu dochovaného textilu v hrobce rodiny Gryspeků z Griessbachu ve farním kostele v Kralovicích. Plzeň, 1. 3. 2012. 5 listů.*
- 5 *Rozlišení provedl na místě přítomný antropolog Prof. Strouhal.*
- 6 *Inv. č. BU2245; Poděkování za tyto informace náleží Mgr. Barboře Kulhavé z Národního památkového ústavu – územní odborné pracoviště v Kroměříži.*

PRAMENY A LITERATURA

1. Blöch, Franz: Die Ritter Griessbeck von Griessbach. (in) *Unsere Westböhmisches Heimat* 7, 1935.
2. Bukačová, Irena: *Kostel sv. Petra a Pavla v Kralovicích. Muzeum a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici a Občanské sdružení Gryspek pro záchranu kostela sv. Petra a Pavla v Kralovicích ve spolupráci s Nadačním fondem Mariánská Týnice, Kralovice 2010. ISBN 978-80-87185-11-7.*
3. Bukačová, Irena: *Kralovické mumie (článek z roku 2008), on-line: www.gryspek.cz, staženo 1. 2. 2012*
4. Červená, Eva- Červený, Vladimír: *Jak se máte mumie? aneb Pan farář to zařídí. vlastním nákladem, Kralovice 1985.*
5. Fischer, Anton: *Die Gruft der Herren Griesbeck : Ritter von Griesbach, und die Schicksale dieses Geschlechtes, nach historischen Quellen, mit einer Abbildung des Mausoleums, dann dem Blane der Gruft / von Anton Fischer. M. Schmid, Plzeň 1848.*
6. Goubitz, Olaf: *Stepping through Time – Archaeological Footwear from Prehistoric Time until 1800. SPA Uitgevers, Zwolle 2007. ISBN 978-90- 8932-002-5.*
7. *Griessenbeck von Griessenbach, Roma: Florián Gryspek z Gryspachu na Kaceřově – Ve službách Koruny české. Nava, Plzeň 2013. ISBN 978-80- 7211-445-0.*
8. Lábek, Ladislav: *Gryspekové- osobní poznámky. Městský archiv Plzeň, XVI-18 Místopisná sbírka Ladislava Lábkka, karton 87, položka 40A.*
9. Pilná, Veronika: *Zpráva o stavu dochovaného textilu v hrobce rodiny Gryspeků z Griessbachu ve farním kostele v Kralovicích. Plzeň. 1. 3. 2012. 5 listů.*
10. Pilná, Veronika: *Pohřební výbavy příslušníků šlechtického rodu Gryspeků z Griessbachu. (in) Zprávy památkové péče. (v tisku)*
11. Swann, June: *Shoemakers. Haverfordwest, Shire Publications 1997. ISBN 0-85263- 778-0.*
12. Štýbrová, Miroslava: *Dějiny odívání – Boty, botky, botičky. Lidové noviny, Praha 2009. ISBN 978-80- 7106-986- 7.*

Boty v odboji

Operační obuv československých parašutistů, 1941–1945

Zdeněk Špitálník

Vojenský historický ústav, Praha,
Česká republika

Nejznámějšími „odbojovými“ botami jsou bezpochyby speciální pomůcky legendárního Péráka. Díky pružinám, připevněným na podrážky, mohl nenáviděným nacistům unikat i přes pražské činžáky. Tento příspěvek však nebude holdem imaginárnímu hrdinovi, ale těm skutečným. Přestože se jednalo o muže často mimořádných schopností, jejich obuv jim činnost spíše znesnadňovala.

Specifická situace československého zahraničního odboje na začátku II. světové války neumožňovala přímé zapojení jeho účastníků do pozemních bojových akcí. V prvních válečných letech tak byli hlavními přímými aktéry ozbrojeného protinacistického odboje letci a parašutisté.

Pro výcvik a výběr parašutistů bylo v rámci čs. vojenského zpravodajství zřízeno speciální oddělení, tzv. Zvláštní skupina D, která v úzké spolupráci s britskou organizací SOE (Special Operations Executive) těmto mladým mužům poskytla vše potřebné.

Již během výcviku ve Skotsku se řada vojáků setkala s vyčerpávajícími pochody na dlouhou vzdálenost. Přestože se každý člověk snažil udržet svou obuv a nohu v suchu, v prostředí skotské vysočiny to nebylo úplně možné. Proto se doporučovalo si boty namočit při první příležitosti a záměrně se nevyhýbat vlhkému terénu. Člověk, hledající nejlepší cestu, mohl nachodit o mnoho více kilometrů, než bylo nutné ke splnění cvičného úkolu.

Pro samotný výběr byla bezpodmínečnou podmínkou dobrovolnost a souhlas s plněním úkolu. Šanci na přežití a případný návrat do Velké Británie těmto dobrovolníkům nikdo zaručit nemohl. Přesto se desítky vojáků hlásily na tuto nebezpečnou práci. Poté, co prošli náročným výcvikem útočného boje a parašutistickým kurzem, byli připravováni na činnost v utajení.

Parašutisté, kteří byli vysazováni na okupované území protektorátu se zvláštními úkoly, byli vybaveni civilním oděvem. Toto opatření bylo nutné pro nenápadnou zpravodajskou a sabotážní činnost. Přestože mezinárodní úmluvy dávaly vojákům zatčeným ve stejnokroji jistou šanci na přežití, na bývalé československé občany, nyní příslušníky protektorátu Čechy a Morava, resp. říšského Německa, se tato pravidla stejně nevztahovala.

Důvod, proč byla taková péče věnována původu oděvu, souvisí s mírně odlišným vzhledem typicky anglického a kontinentálního pánského obleku. Je nezpochybnitelné, že anglické vlivy na pánskou módu zasáhly i do předválečného Československa. Nejvíce se rozšířilo používání anglického „vynálezu“ – trojdílného obleku, tedy saka, vesty a kalhot ze stejné látky.

Operační oděv skupin sestával z obleku s jednořadým zapínáním, v některých případech doplněným vestou ze shodné látky, svetru, košile s našitým límečkem, hedvábné kravaty, svrchníku, ponožek, kapesníků, kožených polobotek (v některých případech byly i dvoubarevné, z kombinované kůže), klobouku a později

Bandáže na nohy a speciální převleky přes civilní obuv. Snímek pochází z katalogu speciální výstroje pro SOE. Vojenský historický ústav Praha.

Parašutista skupiny STEEL, Oldřich Dvořák v operačním oděvu na střeše londýnského sídla zvláštní skupiny D. Vojenský historický ústav Praha.

i sportovní čepice. Barva obleku měla být nenápadná a vhodná pro každodenní nošení, ideálně šedá či hnědá. Oděv, kterým byli vojáci vybaveni ve Velké Británii, měl sloužit v první fázi operačního působení. Poté se pochopitelně počítalo s nahrazováním oděvních součástí z místních zdrojů.

Úpravy a výběr odpovídajících oděvů měl od roku 1943 na sta-

Detail civilních bot Oldřicha Dvořáka. Vojenský historický ústav Praha.

rosti jeden z frekventantů parašutistického kurzu, Vladimír Maděra (během kurzu se zranil a nebylo možné jej využít v rámci některé z operací), civilním povoláním krejčí. Vhodnou obuv obstarával Maděra v britské pobočce firmy Baťa v East Tilbury.

Civilní obuv měli parašutisté i při operačním seskoku a ukázalo se, že to byl jeden z nejméně ohrožujících prvků této fáze nasazení. Přestože byly kotníky zpevňovány bandážemi, došlo ke zranění mnoha parašutistů právě během dopadu v nevhodné obuvi. Nejznámějším případem je zranění Jozefa Gabčíka z výsadku ANTHROPOID, který musel vyhledat lékařské ošetření. Během seskoku byly přes polobotky nataženy plachtovinové převleky s gumovou podešví. Ty sloužily k ochraně před znečištěním během úkonů, při zakopávání padáku a při úniku z dopadové plochy. Poté, co se parašutista dostal na zpevněnou cestu, tyto převleky jednoduše zahodil (ideálně do vody), společně s lopatkou, kterou zakopal padák a ochrannou kombinézu.

Civilní obuv také sloužila, zejména v období pozdějších výsadek, jako úkryt pro nejrůznější poznámky a zlaté mince. Ty se ukrývaly pod stélku a měly sloužit jako platidlo v případě, že padne měna. Nejčastěji se jednalo o zlaté dolary a tzv. „napoleony“ – francouzské franky z období vlády Napoleona III.

Splynutí s davem bylo důležitou součástí úspěchu během operačního nasazení. Nicméně svou daň si padnoucí oděv a módní obuv vybraly v případě, že se parašutisté museli delší dobu pohybovat v terénu. Například vojáci z výsadku TUNGSTEN, Rudolf Pernický a Leopold Musil, urazili v civilních botách několik desítek kilometrů v zasněžené oblasti českomoravské vysočiny (Čes-

Polobotka parašutisty Josefa Bublíka. Dobře patrné je poškození střepinami granátu z posledního boje v chrámu sv. Cyrila a Metoděje. Vojenský historický ústav Praha.

komoravská vrchovina). Omrzliny z tohoto přesunu se výrazně podepsaly na zdraví těchto špičkově vycvičených vojáků. Velitel výsadku Rudolf Pernický trpěl na následky tohoto přesunu až do konce života.

Jedním z nejcennějších předmětů ve sbírkách Vojenského historického ústavu je i pár bot četaře aspiranta Josefa Bublíka, parašutisty z výsadku BIOSCOP. Bublík padl při hrdinné obraně chrámu sv. Cyrila a Metoděje v Praze dne 18. června 1942. Německé policejní složky veškeré předměty nalezené v chrámu zdokumentovaly a v budoucnu měly sloužit jako trojrozměrné dokumenty vyšetřování atentátu na Heydricha v připravované muzejní expozici.

Zajímavostí, která je trochu mimo rámec příspěvku, je tzv. útěková obuv pro letce. Letci, podnikající riskantní lety na okupované území, museli počítat i s eventualitou sestřelení. Kotníkové boty civilního vzhledu měly našitou textilní část s kožešinou, která sahala do půli lýtek. V případě sestřelení a následného útěku byla padnoucí obuv základním předpokladem úspěchu. K tomuto účelu bylo možné boty upravit do civilní podoby odříznutím lýtkové části. Pro jistotu byla v jedné botě malá kapsa s ukrytou čepelí. Při vývoji tohoto druhu bot bylo dbáno i na takový detail, jako je označení výrobce ve francouzštině.

Zajímavostí je jistě i fakt, že průvodci (např. štábní kapitán Jaroslav Šustr, či nadporučík Rudolf Hrubec), kteří doprovázeli parašutisty v letadle nad okupované území, byli vybaveni kompletním leteckým stejnokrojem a falešnou identitou, která jim v případě sestřelení letadla dávala jistou šanci na záchranu.

Escape boots letců britského královského letectva. Vojenský historický ústav Praha.

PRAMENY A LITERATURA

1. ŠOLC, Jiří: Bylo málo mužů, Praha, Merkur, 1990.
2. PRODGER, Mick J.: Luftwaffe vs. RAF: flying clothing of the air war, 1939–45, Atglen (PA), Schiffer, 1997.
3. Secret Agent's Book of Special Devices: World War II. Surrey: Public Record Office, 2000.
4. Přírůstková kniha Vojenského historického ústavu Praha.

Střevíce na příděl, aneb obuv v době, kdy dřeváky nosil nejen Spejbl

Miroslava Burianová

Národní muzeum, Praha, Česká republika

„Jednou se snad dočkáme i toho, že se budou vyrábět přepychové dřeváčky k večerním toaletám, čímž bude dokonale rehabilitován Špejbl, jenž nosí dřeváky, jak známo, k večernímu žaketu.“¹ Spejbl nenosil žaket, ale frak, a dřeváčky nikdy neaspirovaly na to stát se společenskou obuví. Byla to denní obuv, které daly vzniknout politické, ekonomické a společenské okolnosti. Musely se jich prodat miliony, ale do dnešních dnů se jich dochovalo velmi málo. Kde, kdy a proč se vzaly? Na vině byl přidělový systém.

Přídělové lístky na oděvy byly zavedeny 15. prosince 1939. Následovaly tak ani ne tři měsíce po lístcích na potraviny. Látky, kůže, ale i guma se staly nedostatkovým a vzácným materiálem, neboť vlny bylo třeba na vojenské stejnokroje, hedvábí na padáky a z kůže se šily místo střevíčků vojenské holínky.

Poukazy na boty se přidělovaly na pořadí na obecním úřadě a bylo jich velmi málo. Lístkový systém poukázek na nákup obuvi se dělil v podstatě na dvě základní kategorie I a II, v rámci nichž byly tři upřesňující podkategorie a-c. Poukaz Ia byl určen na pracovní kvalitní kožené boty. Na poukaz Ib bylo možno pořídit většinu kožené obuvi od lodiček přes pánské a dámské polobotky. Patřila sem i kombinovaná obuv s filcem (diplomatky) a meltonem (meltonky). Do kategorie Ic patřily gumové galoše. Pokud boty měly textilní podšívku, bylo třeba při nákupu ještě přidat 3 body z oděvního lístku. Do skupiny II patřila obuv částečně z náhradních materiálů, jako byly plátěné lodičky a tenisky s chráněnou špičkou. Rovněž ne všechny dřeváčky byly ve volném prodeji. Pokud měly usňové pásky, stélku nebo i stříh polobotky s kůží na špičce, opatku a šněrování, spadaly do kategorie II. Hlavně dětská plátěná obuv se prodávala na ústřížky oděvních lístků. Pro obuv na nich byla vyhrazena konkrétní čísla ústřížků.²

Složitý přidělový systém téměř znemožnil nákup kožené obuvi a vedl k hledání neobvyklých surovin. Tradičními náhradními zdroji byly samozřejmě ty přírodní: vedle dřeva a peří to byly

Ukázka dřeváčků, které byly dostupné na přidělové poukazy, 1943.

především chlupy domácích zvířat, sláma nebo papír. Hledání nových materiálů a způsobů jejich zpracování se stalo námětem soutěží a výstav,³ které měly motivovat obyvatele protektorátu k vynalézavosti. Letní sandály se daly uháčkovat z bavlny, lýka či silné vlny. Podešve se používaly buď z jiné obuvi, nebo se vyráběly z copánků – ze slámy nebo lýka, případně z popruhů.

Vedle domácí tvořivosti, která většinou využívala tradičních přírodních materiálů a textilií, se mimořádně zajímavým fenoménem stalo šití obuvi, kabelek, rukaviček nebo peněženek z poněkud podivných usní. Pokusně se zpracovávala kůže z ryb, králíků, psů, či dokonce hovězí žaludky, tj. dršťky. Taková „dršťková“ kabelka vypadala nesmírně efektně díky strukturované-

Dámské meltonky firmy Baťa, 1941.

mu povrchu. Tlačené a plastické povrchy na koženém zboží byly módní dlouhodobě, vždyť kabelky z krokodýlí, ještěřčí, hadí či pštrosí kůže patřily vždy k luxusnímu zboží.

Na sandály a pantofle se tradičně využívala sláma, sítina, lýko nebo lykocel.⁴ Továrnička v Blatné dodávala slaměné pantofle i pro německý Wehrmacht.⁵ Na výrobu pantoflů a doplňků z přírodních materiálů se specializovaly i některé církevní řády, například sestry dominikánky.⁶

Masové výroby dřeváčků ale nedosáhly žádné výrobky z náhradních dostupných materiálů. Hned na jaře 1940 se jich objevilo v Baťových prodejnách na třicet vzorů a jen v prvním roce se jich prodal téměř milion. To bylo zásluhou vynikající práce Baťova návrhového a reklamního oddělení: „Kdo to ví, co od sklepa k podkroví po domě klepá, nás tím ruší v spaní, co to je, chvilku to nedá pokoje, leda, že klepy shání šedá paní, ten klapot znám,

Jedny z prvních dřeváčků firmy Baťa, jaro 1940.

*vsude jej potkávám, to klape jaro ve dřeváčcích nám. Jen v dřeváčcích jaro je tady, klape v nich starý i mladý, písni to zní jarní.*⁷⁷ zpívají dívky s Jiřím Dohnalem v reklamě firmy Baťa na dřeváčky. Reklamu se stepujícími dřeváčky natočil – později „oskarový“ – Elmar Klos a scénář byl inspirován klapáním dřeváčků, pro které se jim za první světové války říkalo nelichotivě „klapačky“.

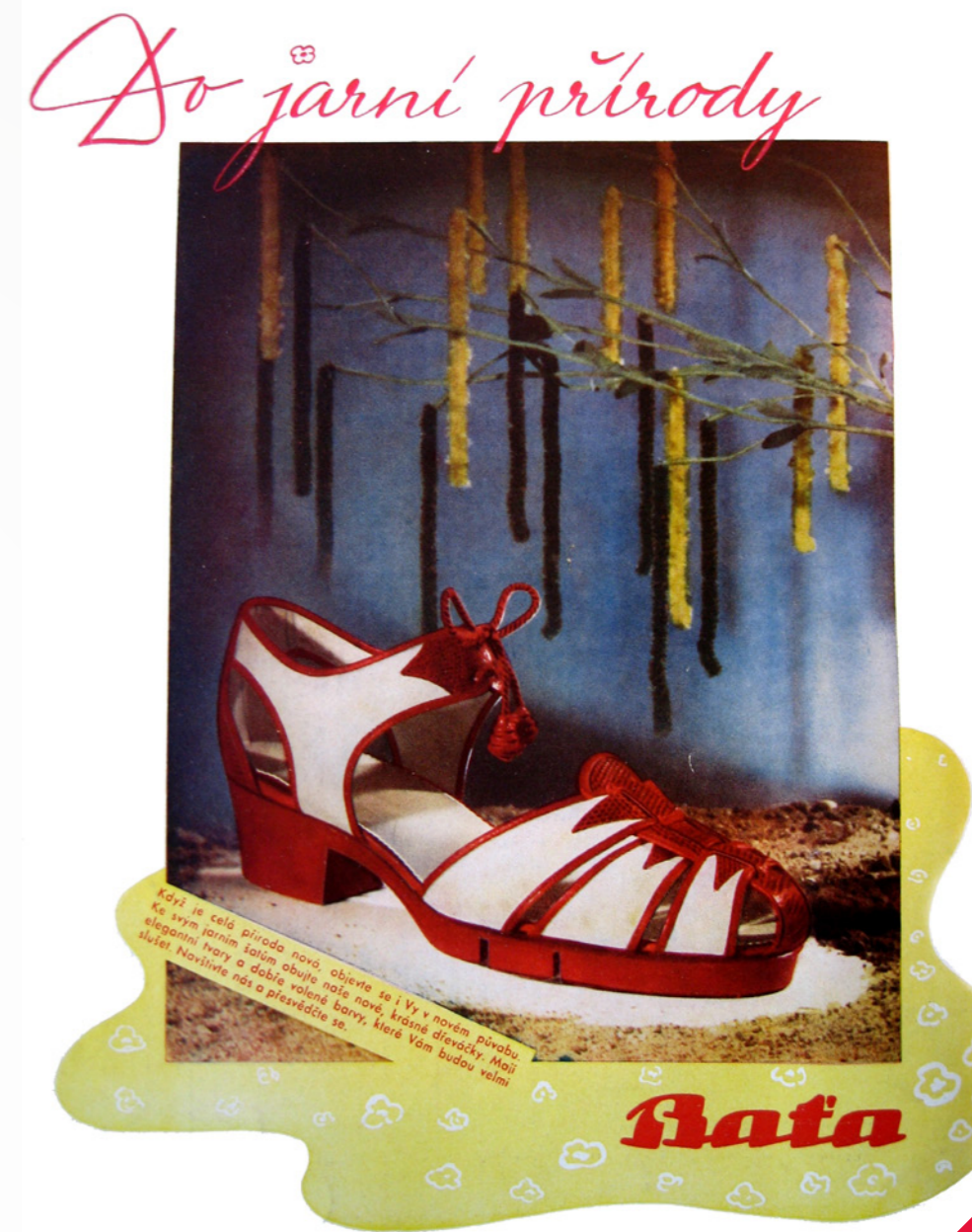
Geniálním tahem bylo využití filmového festivalu *Filmové žně*, svým způsobem předchůdce Karlovarského filmového festivalu, který proběhl v červenci 1940 ve Zlíně. Při této příležitosti vznikla řada fotografií českých hereček s výrobky firmy Baťa. Slavná Lída Baarová si jako správná Češka koupila jak dřeváčky s květinovým svérázovým vzorem, tak kupodivu úplně stejné dřeváčky jako její mladší sestra a nadějná herečka Zorka Janů.

Svršek dřeváčků mohl být velmi pestrý a různě tvarovaný, Baťa, 1940.

V závěru léta hostovala ve zlínském divadle v představení *Milionářka* další hvězda stříbrného plátna Adina Mandlová a i ona si koupila pár dřeváčků. I další hvězdy a hvězdičky protektorátního filmu jako Antonie Nedošínská, Nataša Gollová, Zdenka Sulanová, Marie Hrdličková nebo Sylva Langová se staly propagátorkami zboží firmy Baťa.

Dřevěná obuv se objevila v dějinách dávno před druhou světovou válkou, ovšem Baťovy dřeváčky z roku 1940 se staly módní záležitostí. Zatímco prvoválečné dřeváky⁸ jsou dodnes spojeny s příslovím: „Dopadl jak Baťa s dřevákama“, neboť nebyly ani přitažlivé ani pohodlné, za druhé války již Baťa s dřeváčky slavil velký úspěch. Důvodem byla hlavně dostupnost. Stály od 55 do

Dřeváčky z druhé letní válečné sezóny, Baťa, 1941.

75 K, což nebyla cena tak rozdílná od kožených bot, ale většinu dřeváčků bylo možné koupit bez předělového poukazu. Výběr byl tak široký, že si svůj vzor našel téměř každý. Prodejny firmy Baťa byly v každém městě, jen v Praze jich za protektorátu bylo šedesát. Říkalo se: „Kde byl kostel a četníci, tam musela stát i Baťova prodejna.“⁷⁹ Obuv Baťa měla být dostupná všem, a to nejen četností prodejen, ale i cenou. Zákazníci se měli navíc cítit jako páni, i když si kupovali „jen“ dřeváčky. I prodejny v menších městech měly poskytovat komplexní služby a jediný prodáváč byl vyškolen tak, aby zvládl prakticky všechny služby, které firma nabízela. Proto se dřeváčky tak rychle rozšířily.

Pamětník a účastník událostí kolem atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha Alois Denemark vzpomínal: „Tak jsme bývali oblečení. V létě bosí a v zimě dřeváky.“¹⁰

Ty jsou roztomilé!
Tak se vyjádřila naše milá známá Lída Baarová o dřeváčkách. Při svém zlínském hostování nezapomněla se stavít v prodejně Baťa a vybrat si několik párů vzdušných dřeváček. - Foto Pestrý týden

Slavná česká filmová hvězda Lída Baarová jako tvář reklamy firmy Baťa na dřeváčky, 1940.

Zimní dřeváky byly z filcu s usňovou špičkou a opatkem a byly poměrně neforemné. Zatímco v létě se staly hitem, v zimě, kdo mohl, dal přednost hodnotné kožené obuvi.

Letní dřeváčky byly většinou pestře vzorované, ale vyráběly se i kombinované ze dvou barev a jednobarevné. První jarní modely měly vesměs podobu sandálu s pásky spojenými středovým pásem, poloplňnou patu a zapínání na tlačku nebo šněrování na nártu. Záhy se ale objevil i uzavřenější střih. V podstatě připomínaly dětskou obuv. Podešev byla z bukového dřeva, pro větší flexibilitu v přední části dělená a zpevněná koženými floky a kovovými plíšky. Různá byla i výše podpatku.

Dřeváčky se vyráběly nejen pro ženy, ale i pro děti a dokonce pro muže. „Letos chce mít každý pořádný kluk aspoň jedny dře-

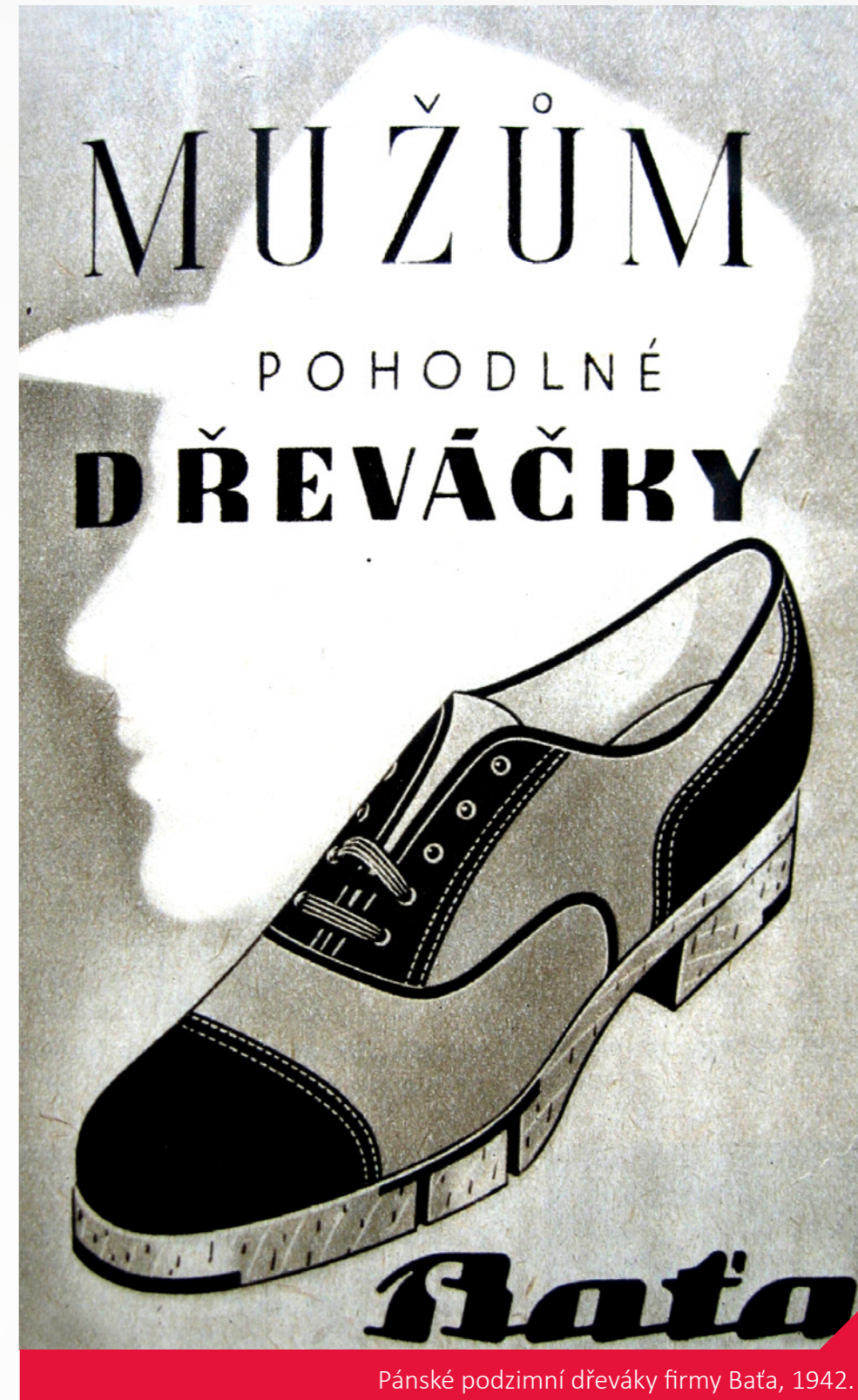
„MILIONÁŘKA“ ve Zlíně.

Naše oblíbená filmová umělkyně Adina Mandlová hrála ve Zlíně titulní roli v Shawově hře: „Milionářka“. Ani ona neopomněla navštívit prodejnu Baťa, kde si dala nohy osvěžit pedikurou a masáží.

V závěru léta zachytil baťovský fotograf před zlínskou prodejnou i další slavnou českou herečku Adinu Mandlovou, 1940.

váčky.“¹¹ Možná to bylo proto, že klapaly, protože jinak vypadaly téměř jako dívčí, jen barevnost byla střízlivější. Dřeváčky se prostě staly „královnami jara“,¹² což se projevilo i v časopisech, které byly zaplaveny Baťovými reklamami na tuto novinku. Zmiňována byla jejich vhodnost k vodě a do přírody, vzdušnost a pohodlnost, ochrana proti vlhku, rozpálené dlažbě i ostrému kamení, elegantnost, hygieničnost a široký výběr. Hodily se prý téměř ke každému oblečení, i ke kostýmu. K denním povinnostem právě tak jako na odpolední slavnost nebo do lázní.

Realita v ulicích však byla trochu jiná. Většina žen nosila dál kožené střevíce a ke kostýmu dala přednost lodičkám nebo anglic-

Pánské podzimní dřeváky firmy Baťa, 1942.

kým střevícům. Variantou dřeváček byly po celá 30. léta oblíbené arabky, zvané též opánky. Všechny ty hvězdy z biografů, které se fotily s dřeváčky pro reklamu, hrály ve filmech v kožených střevících. Jen Nataša Gollová si obula dřeváčky ve filmu *Konečně sami*¹³ a Věra Ferbasová ve filmu *Provdám svou ženu*.¹⁴ Manželka zlínského starosty, protektorátního ministra veřejných prací a ředitele firmy Baťa Dominika Čipery Božena také nosila kvalitní střevíce vyrobené na zakázku u ševce,¹⁵ ne lacinou konfekci, kterou „vyráběl“ její manžel.

Dívčí dřeváček v kombinaci séglu a usně, výrobce Baťa Zlín, od roku 1941, fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Foto Vladimír Kubík.

Dámský dřeváček s textilním svrškem, výrobce Baťa, Zlín, od roku 1940, fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Foto Vladimír Kubík.

Zároveň s Baťou se objevila obuv dostupná bez odběrného poukazu i u firmy Papež, která měla v Praze prodejnu na rohu Národní třídy, za protektorátu přejmenované na třídu Viktoria, a ulice Na Perštýně. Papež používal i jiné náhražkové materiály jako sisal,¹⁶ umělou kůži a korek. Jeho dřeváčky byly různorodé a nápadité, nesrovnatelně elegantnější než ty Baťovy, ale výběr byl menší a ceny vyšší.

Druhým největším výrobcem dřeváčků po Baťovi byl Štěpánek Hostivař. Dřeváčky této firmy měly štíhlejší tvar, jinak tvarovanou podešev a pro ně typické dva širší překřížené pásky na svršku. Pata byla otevřená. Časem se i Štěpánek přizpůsobil nejpopulárnějšímu typu dřeváčků a šil dřeváčky obdobného střihu jako Baťa.

Arabky byly ve 30. letech oblíbenou dámskou letní obuví, pravděpodobně firma Hermann Hirsch Holice, 1937–1939. Národní muzeum, H8-19.695. Foto Alžběta Kumstátová.

Dámské společenské střevíce Boženy Čiperové, firma Jiro – továrna obuvi Zlín, 1938. Národní muzeum, H8-20.749, stav před restaurováním. Foto Alžběta Kumstátová.

Obuv Krása Praha připravila letní dřeváčky s přírodními pleteninami. Jedna z nejstarších obuvnických firem Mnichovohradištská se na počátku války topila v dluzích a vzápětí s výrobou obuvi skončila. Nový majitel Václav Beneš ji proměnil na chemickou čistírnu prádla. Její dřeváčky byly takovou její labutí písní. Vypadaly téměř stejně jako ty od Bati.

S módou dřeváčků, které se nenosily na punčochy, ale s ohrnutými ponožkami nebo na bosé nohy, se objevil i požadavek hladkých nohou. Depilační krémy bylo možné koupit v lékárnách, drogeriích a parfumeriích. „Říkám Vám to zase, chloupky škodí kráse, na ně patří DEPILAS, ten je na ně jako d'as!“ nebo „Někomu se chloupky líbí, jiný je zas rád nevidí. Lehká pomoc však tu je, „DEPILAS“ se jmenuje.“¹⁷ snažily se firmy nalákat ženy

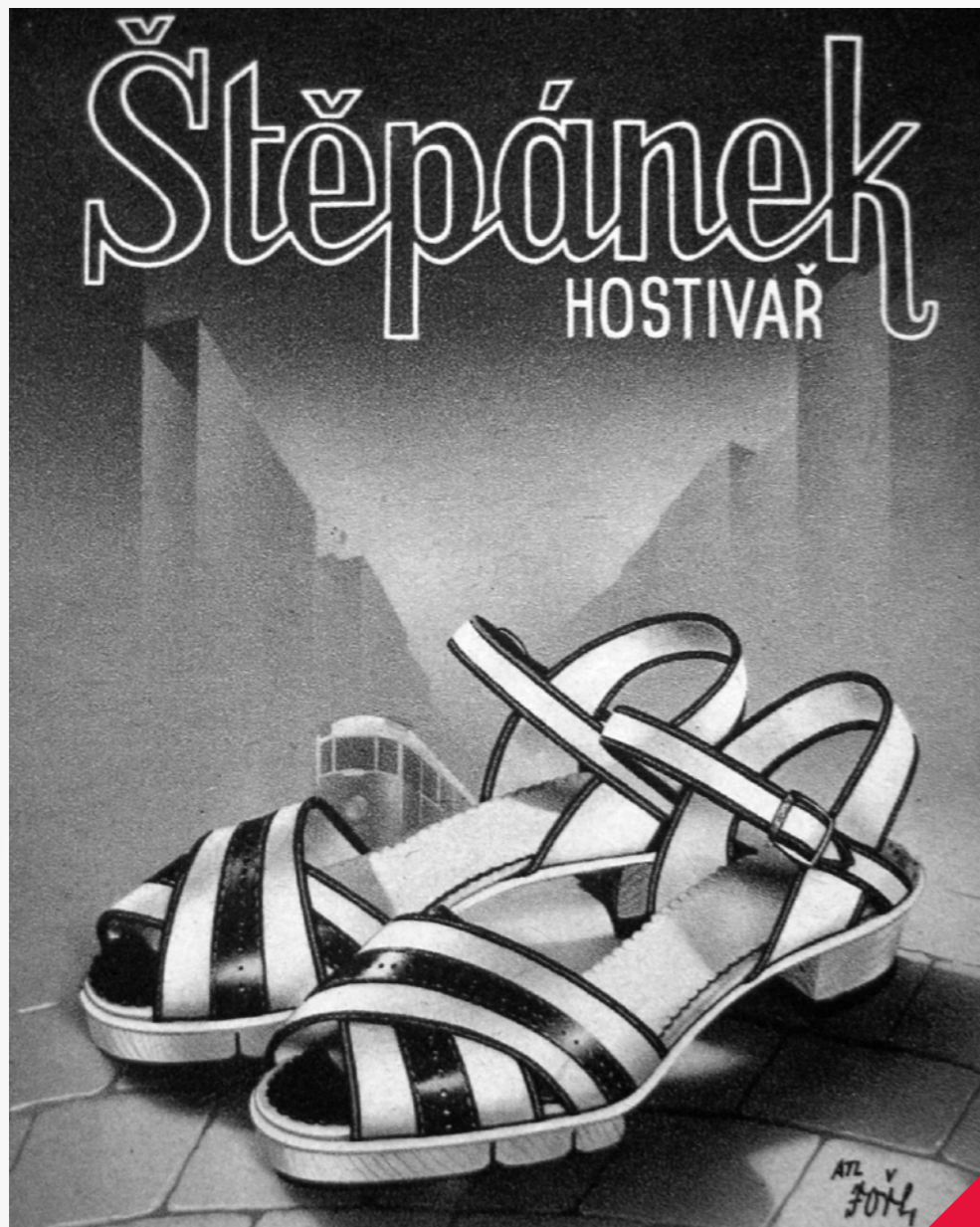

Luxurní dámské lodičky firmy Baťa pro tzv. americké etáže Domu služeb, 1939. Reklama z časopisu Eva.

na koupi depilačního krému. Reklamy doplňovaly kresby řádně chlupatých nohou, dnes více než úsměvné.

Kvalitní zakázková výroba se vznikem protektorátu neskončila. Svoji luxusní řadu obuvi měla většina výrobců. Až do zavedení přidělového systému vyráběl Baťa malé série obuvi pro náročného zákazníka a výstavy. Bylo možné je koupit v americkém oddělení firmy. Výroba obuvi z hadinky a dalších vzácných materiálů skončila po vypuknutí války kvůli nedostatku kvalitních materiálů.

I běžná kožená obuv se stala vzácnou a při jejím pořizování se už nedbalo tolik na módní vzhled, ale hlavně na trvanlivost: „Na odběrní poukaz – hodnotné střevičky! Máte-li v ruce odběrní poukaz na obuv, pečlivě uvažujte, které střevičky si vybrat.“

Dřeváčky firmy Štěpánek, Hostivař, 1940.

Kombinovaná pracovní obuv, 1944. Národní muzeum, H8-20.088.
Foto Alžběta Kumstátová.

Radíme Vám – dejte přednost praktické eleganci. Kupte si vkusné, pohodlné střeвиčky z dobrého materiálu a provedení.¹⁸ hlásaly reklamy. Podle hesla, že hodnotu obuvi určuje trvanlivost, byly elegantní lodičky zdobené hadí kůží nahrazeny anglickými střeвиčí, připomínajícími pánskou polobotku.¹⁹ Kůže na boty byla tak nedostupná, že ji lidé na černém trhu kupovali i za závratné ceny. Za jedenáct kusů kůže zaplatil Bohuslav Březina v roce 1943 jedenáct tisíc korun. Švec mu ze čtyř kůží zhotovil „na černo“ tři páry obuvi, tzn., že se cena za pár bot takto pořízený pohybovala kolem 1000 korun.²⁰ V roce 1945 se pár pánské kožené obuvi na černém trhu vyšplhal často až na 5000 korun.

Navzdory tomu, že přidělový systém preferoval pracovní oděvy a obuv, bylo leckdy nemožné kožené pracovní boty sehnat. Pracovní boty vydávané v roce 1943 horníkům měly většinou dřevěné podešve, takže většina horníků v Ostravě v roce 1944 fárala v roztrhaných botách nebo raději bosa. Situaci řešily odbory sbírkou bot pro dělnictvo.²¹ Dřevěné platformy měly i některé boty, vydávané totálně nasazeným dělníkům, např. na stavby železnic a zákopové práce v pohraničí. Podobný typ obuvi používala německá armáda v Rusku. Jednalo se o kombinovanou obuv z filcu a kůže s dřevěnou platformou.²² Dvnitř se nosily běžné střeвиčky. Podle vzpomínky pamětníka se v nich velmi těžko chodilo, a dělníci si říkali, že v takové obuvi mohli Němci u Stalingradu těžko vyhrát.

Pohodlnější i slušivější byly válenky, které se objevily těsně před válkou. Jednalo se rovněž o kombinovanou obuv z filcu a kůže, ale podešev byla kožená, případně ze surové gumy. Inspirovány byly valašskými krojovými vysokými holínkami. Pokud žena měla kožich, válenky nebo meltonky,²³ měla o praktický zimní denní oděv postaráno. Zita Kabátová vzpomínala ve svých memoárech, že když v roce 1939 točila film *Její hřích*²⁴ v ateliéru v Radlicích, kde byla hrozná zima, měla při scéně v posteli pod peřinou nejen teplý oděv, ale i válenky. Její filmový partner Zdeněk Štěpánek to tehdy prý ohodnotil slovy: „*Tedy, Zito, takhle byste mě nesvedla!*“²⁵ Válenky byly vnímány jako praktická, nikoli však elegantní obuv. Vyráběli je ševci na zakázku, ale například i firma Papež.

Kdo si pořídil koženou obuv před vypuknutím války a hlavně před zavedením přidělového systému, měl vyhráno. Lidé, poučení z první světové války, nakupovali v létě 1939 nejen zásoby jídla, ale hlavně oděvů, látek a obuvi. Jen v září 1939 narostl prodej bot u Bati o 250 %.²⁶

Symbol nedostatku a hlavně holokaustu představují rámové polobotky luxusního charakteru, uložené ve sbírce soudobého textilu Národního muzea. Jsou zhotoveny z hovězího boxu a mají

Dámské válenky, 1940-1945. Národní muzeum, H8-19.798.
Foto Alžběta Kumstátová.

Pánské luxusní polobotky yorkshirského střihu, 1938-1939.
Národní muzeum, H8-20.739. Foto Alžběta Kumstátová.

Yorkshirský stříh. Po více jak sedmdesáti letech se jim dostalo důstojného místa a příběh jejich majitele by neměl být zapomenut. Obuv byla nalezena s desítkami dalších bot v originálních krabicích a nezpracovanou usní ve falešném prostoru pod stropem při přestavbě rodinného domu v Praze. Podle zpracování na anglickém stroji a datace je nanejvýš pravděpodobné, že si je zde uschoval židovský švec, který se již po válce do svého domu nevrátil. Nebyl sám. Stejně postiženy byly další stovky ševců, neboť toto řemeslo patřilo k typickým židovským živnostem. Arizaci neunikla ani slavná obuvnická firma Fridricha Leopolda Poppe-

Dámské střevíce tzv. anglického typu, firma Baťa, 1941.

Dámské střevíce tzv. anglického typu, pravděpodobně firma Štěpánek Hostivař, 1939. Národní muzeum, H8-18.694. Foto Alžběta Kumstátová.

ra v Chrudimi, od začátku roku 1941 vyrábějící obuv pod značkou Polický-Rieker.²⁷ Ostatně sám F. L. Popper v tomto roce zemřel.²⁸

Obuv polobotkového stříhu, ať už pánská nebo dámská, patřila k nejhodnotnějším kusům v botníku. Takovou dámskou městskou sportovně laděnou obuví byly střevíce tzv. anglického typu, které se nosily celoročně. Od pánských polobotek se odlišovaly jen zúženou špičkou. Oblíbené byly ozdobné štrápce na tkaničkách. V takové obuvi se v roce 1943 provdala Adina Mandlová za malíře Zdeňka Tůmu.²⁹ Pokud byly střevíce kombinované ze dvou druhů usně a zdobené perforací, říkalo se jim *oxfordky*. Stejně jako střevíce anglického typu mohly být na nízkém i vyšším podpatku a hodily se ke kostýmu. Zatímco před válkou nepatřily k oblíbené obuvi, v době, kdy byl pod vlivem celoevropské politické situace nastolen trend spořivosti a praktičnosti, staly se

Adina Mandlová na reklamní fotografii na správčárny punčoch firmy Baťa, 1940.

doplňkem stejně praktických a účelných anglických kostýmů, ale i vycházkových šatů.

Nouze vedla k opakovaným opravám obuvi. Jen v centrální správčárně firmy Baťa v Praze ve Vršovicích pracovalo 190 ševců a správčárna shromažďovala opravy ze všech šedesáti pražských prodejen. Pracovalo se sice jen pět dní v týdnu, ale za tu dobu se spravilo cca patnáct až šestnáct tisíc párů obuvi.

Symbolem jisté hrubosti a bojovnosti, které do módy přinesla válka, se stalo užití masivních platform u obuvi. Vedle anglických střeviců a dřeváčků to byla hlavně klínová podešev. Ta se objevila téměř současně se vznikem protektorátu. „Dnes už se nikdo nepozastaví nad tím, že i elegantní žena obuje sebemohutnější boty na nohy.“ zhodnotila tento trend redaktorka Pestrého týdne o tři roky později.³⁰

S pohodlnou podobou podešve, která by podepřela celou nohu, experimentoval již počátkem 30. let 20. století italský král

Dřeváčky na klínové podešvi, firma Papež, 1941.

Dámské střevíce s masivní platformou a módním obšitím, firma Krása, 1944.

Dřeváčky na klínové platformě od firmy Baťa, 1944.

Dřeváčky s platformou napodobující korek, firma Baťa, 1944.

bot Salvatore Ferragamo.³¹ Snažil se díky konstrukci boty rozložit váhu chodidla rovnoměrněji nejen na patu a špičku, jak bylo obvyklé u lodiček s vysokým podpatkem. Po pokusech s ocelovou pružinou přešel na kompaktní klínový podpatek, vyrobený z lehoučkého korku a potažený kůží. Ten chodidlo podepřel po celé délce. Zákaznice zpočátku nadšené nebyly, klasické lodičky na štíhlém podpatku se jim zdály přitažlivější, ale přišla válka a pro dřeváčky byl Ferragamův vynález jako stvořený.

V Československu se první „klíny“ objevily s označením „americká novinka“³² v časopise Pestrý týden v roce 1938. O rok později je již vyráběl Papež.³³ Byly uzavřené, s tkaničkami zakončenými koženými střepečky, ale vzápětí se rozšířily i pro sandálovou obuv. Platforma se tvarovala do řady tvarů a mohla být odleh-

Střevíce na tzv. americké vrstvené platformě, 1944–1945. Národní muzeum, H8-10.200. Foto Alžběta Kumstátová.

čena průřezy. Vzápětí klínové podešve začali vyrábět i další konfekční výrobci jako Kudrnáč, Navara Kolín nebo Štěpánek.

Na jaře 1942 přijal Štěpánek jako první tzv. americký, tj. vrstvený klínek. Ten se pak stal módní záležitostí na neuvěřitelných skoro patnáct let. Naopak firma Baťa projevila ve vztahu ke klínové platformě jistou dávku konzervativnosti a do výroby ji zavedla se značným zpožděním oproti ostatním výrobcům.

V předposledním roce války začaly podešve napodobovat korek. I tento přírodní materiál spadl pod přidělové hospodářství, takže se jednalo ve skutečnosti o dřeváčky, které díky korkovému vzhledu působily lehčím dojmem.

V. Neubert, Praha.

Münchener Illustrierte.

»Báječná móda, tyhle střevíce s korkovou podrážkou... Tak se aspoň zbavíme těch dvou protivů, co nás stále pronásledují.«

Zahraniční vtíp využívající módy masivních korkových platform, Pestrý týden XIV, č. 37, 16. 9. 1939.

Závěr

Období protektorátu bylo obdobím, které módní obuv determinovalo více než jiná. Přídělový systém ubíjel tvorbu kvalitní módní obuvi z usně již v samém počátku. Zatímco v obchodech bylo možné za války koupit pánské textilní polobotky s koženou špičkou a opatkem na dřevěné platformě za 65 korun, kožená obuv byla jen na příděl, tj. prakticky nedostupná, a černý trh nabízel zboží v řádech tisíců korun. Zároveň však bylo období protektorátu dobou, která přinesla do módy novinky. Právě válečný nedostatek jasně předurčil dřeváčky k nebývalému úspěchu. Jejich největším výrobcem byl zlínský Baťa. Jak dřeváčky, tak svršky z přírodních materiálů nebo klínové platformy zdomácněly v botnících žen na dlouhá léta a objevují se v nich dodnes.

1 Pestrý týden, r. XV, č. 20, 18. 5. 1940.

2 BURIANOVÁ, Miroslava. *Móda v ulicích protektorátu. Život – oděv – lidé.* Praha: Grada, 2013, 286 s. ISBN 978-80-7036-397-3.

3 Pražský ilustrovaný zpravodaj, r. XXIV, 2. 12. 1943, č. 49.

4 Vypreparovaný, do copánků spletený papír.

5 <http://www.blatensko.com/o-blatensku/historie-mesta/18>. 6. 2015.

6 SEDLÁKOVÁ, Martina. *Ve jménu lásky. Život a činnost řádových sester na přelomu 2. a 3. tisíciletí. Diplomová práce, Filosofická fakulta Univerzity Pardubice, 2009, s. 68.*

7 *Píseň: Kdo to ví, co to klepá. Slavíkův jazzový orchestr. In: Osm kroků do taktu. Hraný reklamní film na jarní kolekci obuvi na rok 1941, režie Elmar Klos, Zlín 1940.*

8 *Obuv s dřevěnou platformou vyráběl za první světové války i Baťův největší konkurent F. L. Popper. Na podešve se přibíjela malá kolečka z odpadkových usní, aby dřeváčky při chůzi neklouzaly. Archiv Národního technického muzea, Klepova sbírka vzpomínek, fond č. 791, s. 8P.*

9 *Vzpomínka Jana Knapa, bývalého zaměstnance firmy Baťa.*

10 *Dokument České televize: Šil jsem u Kubiše. 2010.*

11 *Pestrý týden, XV, č. 30, 27. 7. 1940.*

12 *Pestrý týden, XV, č. 14, 6. 4. 1940.*

13 *Konečně sami. Komédie, v hlavních rolích Nataša Gollová, Miroslav Homola a Růžena Nasková, režie Miroslav Cikán, 1940.*

14 *Provdám svou ženu. Komédie v hlavní roli s Vlastou Burianem, režie Miroslav Cikán, 1941.*

15 *Společenské střevíce na vysokém podpatku, firma Jiro (A. Jirousek, továrna obuvi Zlín), 1938. Firma se zaměřovala hlavně na sportovní a vodáckou obuv, ale měla i luxusní zakázkovou výrobu. (Národní muzeum, H8-20.749).*

16 *Textilní vlákno z listů agáve.*

17 *Pestrý týden, XVI, č. 26, 28. 6. 1941; Hvězda, XVI, č. 27, 4. 7. 1941.*

18 *JAS, r. XIV, č. 45, 8. 11. 1940.*

19 *Pestrý týden, XVIII, č. 10, 6. 3. 1943.*

20 *Národní archiv, fond Adolf Hrubý, karton 1, sign. 48-4.*

21 *BRANDES, Detlef. Češi pod německým protektorátem, Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945. Praha: Prostor, 1999, s. 380. ISBN 80-7260-017-6.*

22 *Národní muzeum, H8-20.088.*

23 *Meltonky: rovněž kombinovaná obuv z meltonu a kůže, která se se zapínala většinou na tlačky, případně na přezku na nártu. Jednalo se o kotníčkovou obuv s různou výší podpatku. V mužském provedení je někteří výrobci nazývali i „diplomatky“.*

24 *Její hřích. Romantické drama v hlavní roli se Zitou Kabátovou. Režie Oldřich Kmínek, 1939.*

25 *KABÁTOVÁ, Zita. Lidé a lásky mého života. Memoáry slavné české filmové legendy. Praha: BVD, 2006, s. 138. ISBN 80-903754-3-X.*

26 *VLČEK, Lukáš. Němci v Protektorátu Čechy a Morava v prvních měsících okupace. In: Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945). Sborník příspěvků ze symposia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války. [autoři příspěvků Jana Burešová ... et al.; editor Zdeněk Hazdra], s. 108. ISBN 978-80-87211-38-0.*

27 *ŠTÝBROVÁ, Miroslava. Boty, botky, botičky. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 175. ISBN 978-80-7106-986-7.*

28 *Klepova sbírka vzpomínek, fond č. 791, Archiv Národního technického muzea, s. 13P.*

29 *Archiv Národního muzea, Fotoarchiv Práce a Národní politika - osoby, karton 14, inv. č. 2182.*

30 *Pestrý týden, XVII, č. 9, 28. 2. 1942.*

31 *ŠTÝBROVÁ, Miroslava. Boty, botky, botičky. Praha, Lidové noviny, 2009, s. 194. ISBN 978-80-7106-986-7.*

32 *Pestrý týden, XIII, č. 33, 13. 8. 1938.*

33 *JAS, XIII, č. 9, 24. 2. 1939.*

Potřebuje jednotlivá bota k sobě druhou do páru? Vnímání jednotlivých kusů obuvi a jejich význam

Rebecca Shawcross

Northampton Museum and Art Gallery,
Northampton, Velká Británie

V posledních asi deseti letech vznikl velký zájem o jev, kterému se říká opuštěná obuv. Většinou se jedná o jednotlivé holínky nebo boty, které byly pohozeny u cesty. Mnoho neohleduplných lidí se zbavuje odpadků tam, kde je to zrovna napadne, a tak člověk nemusí jet daleko za město nebo do přírody, aby tam našel hromady vyhozených věcí a různých jiných materiálů, od rozličných věcí z domácnosti až po šatstvo. Co ale převládá, a také si toho lidé více všímají a pak to komentují, jsou jednotlivé odhozené holínky nebo boty. Většinou jsou obnošené, ale mohou být také nové a v některých případech se jedná i o celý pár.

Tyto vyhozené kusy obuvi vzbudily zajímavé reakce u lidí, kteří je „našli“. Většinou reagují spíše na jednotlivé kusy obuvi, než na úplný pár, a ty vyvolávají u nálezců většinou negativní pocity. V tomto kontextu jsou jednotlivé kusy obuvi vnímány jako „smutné“ a dokonce „osamělé“, zatímco pár obuvi je vnímán jako úplný celek, přímo se vztahující k nositeli a není třeba se o něj „obávat“. Tento krátký příspěvek se zabývá tím, jak jsou vnímány jednotlivé kusy obuvi, tímto moderním a snad přecitlivějším a negativním způsobem, který je v kontrastu s tím, jak byly jednotlivé kusy obuvi vnímány v pověrčivosti a lidových pověstech, kde byly považovány za velmi pozitivní a tudíž mocné předměty.

Tento zájem – možná mnohými považován za zbytečný a nepatřičný – o jev opuštěné obuvi, je velmi zajímavý.

Zájem, který opuštěná obuv v lidech vzbuzuje, lze sledovat na stále rostoucím počtu webových stránek, které byly založeny, aby se kdokoliv mohl podívat, kde taková obuv byla nalezena. Například Randall Lewis Hamilton založil stránku One Shoe Diaries (Deník jedné boty), www.oneshoediaries.com. Z osobních důvodů procestoval Severní a Střední Ameriku, kde byl překva-

pen velkým počtem jednotlivých opuštěných kusů obuvi, na které při svých cestách narazil. Vyfotografoval boty a připojil zeměpisné souřadnice, zveřejnil je na svých stránkách a žádal jiné, aby do jeho sbírky opuštěné obuvi přispěli, což se i stalo. Svůj nápad rozvinul s tím, že nalezenou obuv věnoval určité události, kde se jednotlivá opuštěná bota stává symbolem pro vzpomínku na brutální a surové momenty, jako byl například výbuch bomby při maratonu v Bostonu v roce 2013. Píše: „*Ztracené podešve tam u cesty, jejich objev se udál ve stejnou dobu, kdy opravdová duše odešla z tohoto světa*“.¹

Existovala také webová stránka One Shoe (Jedna bota), www.oneshoe.nl, kterou založili Michel van Velde a Floris Derksen. Oba povoláním architekti, jejichž zájem opuštěné kusy obuvi vzbudily.

„*Viděli jsme jednotlivé boty pohozené u cest od Amsterdamu po Peking, v Jižní Americe, Mexiku a Spojených státech. Když se pozorně rozhlédnete, vidíte je všude, opuštěné jejich majiteli. Jak se tam dostaly? Proč je to vždy jen jedna bota a ne dvě, natož celý pár? Není snadné vyřešit tuto záhadu, ale možná s vaší pomocí to zvládneme.*“

Potom žádají lidi, aby jim dali vědět, najdou-li takový osamělý kus obuvi někde u cesty, aby mohli „vystopovat“ majitele a vyřešit tu záhadu. Ale to ve skutečnosti může být docela složité. Člověk se může ptát, zda tato touha zachytit nějak tento moderní jev jednotlivých částí obuvi lemujících cesty neodráží nějakým způsobem dokumentaci nálezů ukrytých bot; anebo je to jen příklad současného trendu zosobňovat věci?

Jejich webová stránka se nyní jmenuje www.lostshoes.nl (ztracené boty) a vydává se za místo, kde lze boty spárovat, kde vyčlenili místo, na kterém by se osamělé boty mohly setkávat, komunikovat a možná najít chybějící část svého páru pod heslem „Podporujeme všechny ty osamělé boty tam někde venku. I záchrana jednoho páru stojí za to.“

Existuje spousta vysvětlení, proč byly tyto boty opuštěny.

Konstrukce obuvi je daleko pevnější než konstrukce jiných součástí šatstva, a proto vydrží déle, i když je vyhozena ven. Kožená obuv má dlouhou životnost, jak dokládají i nálezy archeologické obuvi, která přežila stovky let. Jiná obuv, zhotovená ze syntetických materiálů, díky složení materiálu, ze kterého je zhotovena, naopak nevydrží tak dlouho, pokud je vystavena vlivu počasí. Když to zjednodušíme, obuv vydrží déle díky své dlouhé životnosti a tak možná ani nenacházíme více kusů, ale jen si to myslíme, protože ostatní opuštěné věci se rozpadly daleko rychleji.

Je také zajímavé pouvažovat, zda tato fascinace opuštěnými kusy obuvi není prostě jen reakcí na to, že „průměrný“ člověk je stále více zaměřen na obuv, někdy až trochu posedlý obuví – a to díky médiím, kultu návrhářů – celebrit – a tak si vytvořil silnou citovou vazbu k obuvi a pocit identity s obuví, kterou obouvá?

Ale proč je při současném životním stylu obuv vyhazována? Soudě podle různých filmových klipů na YouTube, jsou boty vyhazovány prostě z lenivosti nebo jako šprým nebo recese. Například – chlapci hrají fotbal, kopnou do míče a přitom se jim vyzuje levá nebo pravá bota a spadne na rovnou střechu nebo se zachytí ve větvích stromu. Nejsou schopni se k botě dostat. A tak ji nechají tam, kde je. Jaká je reakce rodičů, když se ten dotyčný chlapec dostaví domů jen s jednou botou, je snadné si představit. Jejich matka či otec jim určitě neodpustí a určitě budou trvat na tom, že se musí pro „opuštěnou“ botu vrátit. Pokud byla obuv z laciného obchodu, jako například Primark, pak to nebude takový problém. Jiná obuv je odložena schválně, třeba při házení obuvi, kdy boty jsou svázané tkaničkami a pak hozeny na nějaké nepřístupné místo, jako třeba dráty elektrického vedení, vysoké ploty nebo stromy. Další teorií je samozřejmě ztráta bot po cestě domů z hospody!

Jsem si jista, že existuje mnoho důvodů, proč jsou boty opuštěny z nedbalosti, v opilosti a úmyslně, ale co se podceňuje, je účinek, jaký nález takového jednotlivého kusu obuvi má na nálezce. Teď už asi mnoho lidí kroutí hlavami a myslí si, že opuštěná bota je prostě jen další kus odpadu, který se objevuje v našich městech a vesnicích. Ale pro jiné lidi je citová reakce, kterou v nich vyvolává nález opuštěného jednotlivého kusu obuvi, silná a překvapující.

„Jen-Zen and the One Shoe Diaries“ (Jen-Zen a deník jedné boty) od Julie Ann Shapiro je novela, která si jako téma bere opuštěnou obuv a vypráví „její“ příběh. Hlavní postava této novely popisuje následující jev: „*Opuštěné boty jsou všude: jako odpad podél dálnic, vznášejí se na vlnách přílivu, derou se proti proudu spolu s lososy, nebo leží na poli jako mrtvé tělo, opuštěné a zanechané zkáze.*“

Sama Shapiro má zřejmě zkušenost s citovým spojením s opuštěnou obuví, což jasně ovlivnilo perspektivu její hlavní postavy v knize.

„*V jižní Kalifornii jsem viděla gumové sandály (vietnamky) a běžkové boty zanechané na pláži, na dálnicích, staveništích a parkovištích a pocítila jsem podivnou touhu nutící mne, abych o nich napsala. Nemohla jsem tomu uniknout, ani tomu nesetřesitel-*

nému smutku a pocitu ztráty, které, jak jsem měla pocit, z těch bot vyzařovaly. Proč jednotlivé boty?, ptala jsem se stále dokola. Je to Popelčín komplex? Je to báseň, kterou mám napsat, nebo povídka? Napsala jsem je všechny a pak v jeden přelomový den jsem si vzpomněla, jak jsme si s přáteli jako dospívající děti hráli se spiritistickou tabulkou s abecedou a značící bota se pohnula sama od sebe. To byl ten velký „aha!“ moment.“

Současný anglický umělec Tom Hackett měl nedávno výstavu nazvanou „Jednou je to náhoda, dvakrát je to revoluce“, která předváděla 1000 růžových bot ze silikonové želatiny seskládaných tak, aby na zemi vytvářely velkou sochu. Zahlcuje zorné pole jasnou, mírně se vlnící kruhovou masou růžové barvy. Tom byl inspirován k výrobě svých želatinových bot nálezem osamělé dětské boty na pobřeží jezera ve Francii, kde byl na dovolené. Když se člověk na jeho boty dívá jednotlivě, působí jako zvláštní a záhadné předměty, jako masa vyvolávají pocit neobyčejného a z kontextu vytrženého celku.

Tom Hackett.

Želatinový sandál z výstavy Toma Hacketta.

Tak proč lidé zažívají takovou citovou reakci na opuštěnou obuv?

Některé z webových stránek dokumentujících opuštěnou obuv používají termín „ztracené duše“. Obuv je velmi osobní věc. Formuje se podle nohy nositele, a když je hodně obnošená, zachovává tvar jeho nohy. Obuv vzbuzuje různé pocity, ale oddělíte-li z obnošeného páru jednu botu, pak je vnímána spíše negativně – jako smutná, ztracená a opuštěná, nepředstavující celek. Hodně obnošená jednotlivá bota si stále samozřejmě zachovává spojení s člověkem, ale je-li oddělena od svého páru, vyvolává úplně jiné pocity.

Želatinový sandál z výstavy Toma Hacketta.

Tuto silnou, často negativní reakci na jednotlivé kusy obuvi lze také vidět v poznámkách Jacquese Derridy k publikaci *The Truth in Painting* (Pravda v obrazech) z roku 1987:

„Je jednodušší zacházet jako s určitou potřebou s párem bot než s botou jednotlivou nebo dvěma botami, které nejsou součástí stejného páru. Pár obuvi zabraňuje vzniku fetišismu, anebo ho přinejmenším omezuje; pevně naznačuje patřičné použití věci, „normální“ použití.“

To dokládá fakt, že návštěvníci obuvnických galerií se cítí daleko volněji, dívají-li se na páry obuvi, zvláště pokud jsou obnošené a mají jasný osobní příběh a kontext. Nikdy nenošená vzorová bota, nový pár obuvi nebo jednotlivá extravagantní bota nikdy nevzbudí stejné emocionální reakce jako obnošený pár obuvi s osobním příběhem. Ale zkuste nahradit ten pár obnošenou jednotlivou botou a komentář návštěvníků je najednou úplně jiný – „To je ale smutné. Kde je ta druhá bota z páru?“ nebo „To je ale škoda, že to není celý pár.“ Boty jsou pak vnímány velmi lidsky, jen jako jedna polovina celku. V extrému bychom mohli říct, že je to, jako by umřel jeden z manželského páru. Z rozhovorů s návštěvníky jasně vyplývá, že je pro ně velmi důležité, aby zejména dětskou obuv viděli v párech a nikoliv jako jednotlivé kusy.

V podstatě můžeme říct, že na obuv reagujeme, protože všichni boty nosíme a jsou to naše zkušenosti a pocity, které nás nutí reagovat určitým způsobem, a to je zcela zřejmé u našich reakcí na opuštěné jednotlivé kusy obuvi. Připisujeme jim osobnost, dáváme jim život a určité charakteristické vlastnosti.

Na jedné straně silná, i když negativní reakce, kterou jednotlivé kusy obuvi vzbuzují a která se může zdát směšná, když přemýš-

Želatinový sandál z výstavy Toma Hacketta.

líme o opuštěných botách, může ale na druhé straně být přijatelná v kontextu, kdy je člověk rozrušen, když se dívá na hromady oddělených a jednotlivých bot odebraných jejich nositelům a vlastníkům v Osvětimi.

Když se ale podíváme na to, jakou roli hrály jednotlivé boty v lidových pověstech a pověrách, je to úplně jiný příběh.

Podle tradice se váže jednotlivá bota vzadu na svatební auto, což symbolizuje předání nevěsty jejím otcem jejím novému manželovi s přáním plodného manželství, pravděpodobně ozvěna říkanky o staré ženě, která žila v botě a měla tolik dětí, že nevěděla co dělat.²

John Thornton, do roku 1952 vedoucí oddělení bot a obuvi na technologické fakultě v Northamptonu (Head of the Boot and Shoe Department at Northampton College of Technology), zaznamenal, že nějaký mladík z hrabství Cheshire mu sdělil: „*Kdykoliv jdu na zkoušku a odcházím z domu, hodí za mnou papučí*“. Časopis Chambers z roku 1873 také zmiňuje tento dobře známý zvyk a dodává „*Jen bychom chtěli poznamenat, že házet se má levá bota, pravá nemá žádný účinek*“.

Z tohoto pohledu nejsou jednotlivé kusy obuvi vůbec „smutné“, ale používají se jako mocný nástroj, což také vidíme, když se podíváme na zvyk obuv skrývat.

Pravděpodobně víte, že Muzeum obuvi a umělecká galerie v Northamptonu má seznam ukryté obuvi, jejíž výskyt začala zaznamenávat June Swann v 50. letech 20. století.

Zvyk ukrývat obuv je velkým, ještě ne zcela probádaným územím. Co je však zřejmé, je fakt, že mnoho nálezů ukryté obuvi tvoří jednotlivé boty nebo více jednotlivých bot. To evokuje otázku proč? Zvyk ukrývat obuv má dlouhou historii a existuje mnoho vysvětlení, proč byla obuv ukrývána, kým a kdy. Co se týká ukrývání jednotlivých kusů obuvi, pak zřejmá logika by byla, že pokud byl k dispozici celý pár, který bylo možno ukryt, pak ukrytí celého páru by „moc“ jenom znásobilo. Tak proč bylo často rozhodnuto ukryt jen jednu polovinu páru? Nabízí se mnoho otázek. Kdo udělal to rozhodnutí ukryt pouze jednu botu? Záleží na tom, jestli to byla levá nebo pravá? Nezdá se, že by existovalo nějaké pravidlo, že by byly ukryty jen buď levé nebo jen pravé půlpáry. Takže, když ukryjete jen jednu botu, co se stane s tou druhou?

Na tyto otázky se snaží najít odpověď Ian Evans ve své doktorské disertaci *Touching Magic Deliberately Concealed Objects in Old Australian Houses and Buildings 'The Missing Shoe'* (Dotek kouzla, úmyslně ukryté věci ve starých australských domech a budovách, sekce „Chybějící bota“).

Existují pokusy vysvětlit tu chybějící botu. June Swann ve svém článku pro časopis *Costume* (Oděv) z roku 1996 osvětluje pátrání týkající se několika jednotlivých bot, které byly nalezeny ve studni v Chenies Manor, v Chorleywood, v hrabství Hertfordshire. Místní žena vypověděla, že tradice odhazování velmi obnošených bot byla taková, že jedna část páru šla do vody a ta druhá do ohně. Boty bývají ukryty blízko komína, tudíž jdou do ohně a ty ve studni jdou do vody.

Další možné vysvětlení týkající se jednotlivých kusů obuvi předložila Dr. Carol van Driel-Murray z archeologického oddělení university v Amsterdamu. Ve své knize *Stepping Through Time: Archaeological Footwear from Prehistoric Times until 1800* (Kroky historií: Archeologická obuv od prehistorické doby do roku 1800), [vydáno 2001] si všímá, že v době římské byla obuv často úmyslně ukrývána ve studních a v prehistorických dobách v bažinách. Nálezy z doby římské ukazují jasnou preferenci pro levé boty „sinistra“. Anglické slovo „sinister“ (neblahý, zlověstný) je odvozeno z latinského slova označující levou ruku, protože Římané považovali levorukost za abnormální.

Van Driel-Murray věří, že ukládání obuvi do studní bylo „*jakousi formou podpisu doprovázejícího žádosti namířené k bohům a je možné, že pravou část páru si ponechal žadatel jako připomínku této <smlouvy>*“. Cituje důkazy pro úmyslné umístění obuvi ve studnách, které byly považovány za vstupní bránu do podzemí – což nám připomíná bronzové boty v příspěvku Sue.

John Chapman si ve své knize *Fragmentation in Archaeology: People, Places and Broken Objects in the Pre-history of South-Eastern Europe* (Fragmentace v archeologii: Lidé místa a rozbité věci v prehistorických dobách jihovýchodní Evropy), [vydáno 2000] všímá rituální fragmentace materiálů kultur mezolitických, neolitických a kultur doby bronzové objevených na nalezištích balkánského osídlení. Předpokládá, že úlomky keramiky a jiné věci byly uloženy jako část zvyku, který se nazývá „zřetězením“.

„*Dva lidé, kteří si přejí vstoupit do nějaké formy společenského vztahu nebo uzavřít nějakou smlouvu, se dohodnou na specifickém předmětu vhodném pro tuto situaci a rozlomí ho na dvě nebo více částí. Každý z nich si pak ponechá jednu část jako důkaz tohoto vztahu.*“

Ve starověké symbolice představuje modrá zednářská bota potvrzení ústní úmluvy. Vyzout si botu a dát ji druhému byl způsob, jak stvrdit smlouvu.

Takže tu máme myšlenku stvrzení smlouvy. Ten, kdo půlpár ukryl, nabízí jednu botu a druhou si ponechává na stvrzení úmluvy. Teď se nabízí další otázky v tom smyslu, že jestliže se jednalo

o nějakou smlouvu a ukrývající předpokládal, že smlouva byla uzavřena, s kým ji uzavřel a jak nebo kde ukrývá ten druhý tu „svou“ část páru?

Je pravděpodobné, že tyto otázky nebudou nikdy zodpovězeny. Co je ale zajímavé, je reakce současných lidí na jednotlivý kus obuvi. Mnoho lidí má zcela zřejmě pocit, že potřebuje druhý kus do páru, anebo by přinejmenším ta bota v páru byla „šťastnější“, ale když se podíváte na lidové pověsti a pověry, zjistíte, že jednotlivá bota má sama o sobě silný a mocný charakter.

1 *Hra se slovy – sole = podešev, soul = duše, výslovnost je totožná. V češtině by to dávalo smysl, kdyby u cesty našel duši z pneumatiky. Pozn. překladatele.*

2 *There was an old woman, who lived in a shoe, she had so many children, she didn't know what to do (Byla jedna stará žena, co v botě žila, tolik dětí měla, že rady si nevěděla). [Pozn. překladatele].*

Eperon d'Or – nové umístění muzea v belgickém Izegemu

Hilde Colpaert

Nationaal Schoeiselmuseum, Izegem, Belgie

Poděkování za spolupráci: Raf Vandenberg a Lieve Vandebussche.

Máme štěstí, že můžeme přestěhovat sbírky našeho muzea na nové místo, a to na takové, které je jak historicky, tak i architektonicky významné. Tato historická budova byla původně obuvnickou továrnou, vyráběla obuv pod značkou Eperon d'Or (Zlatá ostruha). Výsledkem je, že dochází k ideálnímu propojení účelu a obsahu budovy. To nám v našem projektu nepochybně pomáhá.

Budova, do které se stěhujeme, byla postavena někdy ve 30. letech 20. století (přesné datum neznáme). Je velmi pěkným příkladem secesního stylu, který byl tehdy výrazem modernizace. Secese se chtěla odtrhnout od starého, klasického stylu života (jehož symboly byly neogotika a neorenesance). Secese jako první konkurovala klasickým stylům, ale co se týká obchodníků po první světové válce, její ladné křivky a dekorativní styl neodpovídaly jejich způsobu myšlení.

A tak se Theophile Vandommele, úspěšný výrobce obuvi v Izegemu, rozhodl, že svůj prosperující obchod označí neobvyklou

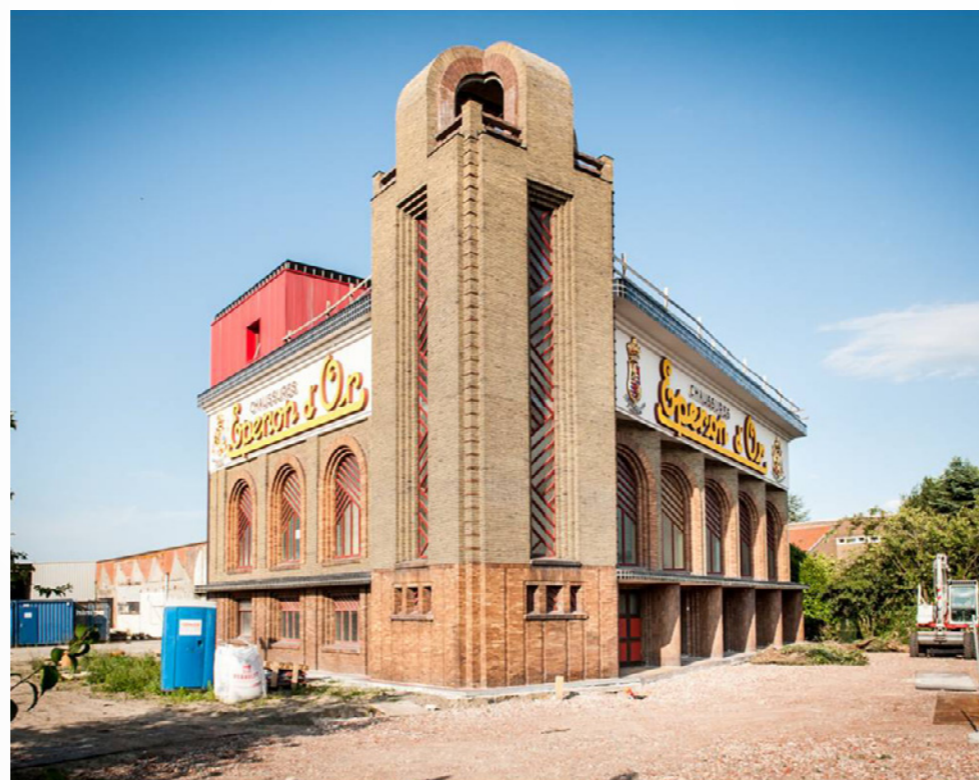
budovou, která bude lahodit oku. Firma Vandommele již měla v této oblasti jednu tovární budovu. Ale ve 30. letech 20. století přišel čas na to ukázat svou úspěšnost. Architekt byl z Izegemu a nebyl příliš známý. Ale potomci tvrdí, že to byl Theophile, kdo určoval vzhled budovy. Zvláště věž budovy ukončená korunou činí tuto budovu velmi impozantní, i v dnešní době.

Theophile si současně nechal postavit i dům pro sebe a svou rodinu, a to v těsné blízkosti továrny. Tento dům byl bohužel zbořen v 70. letech 20. století jeho tehdejším majitelem.

V roce 1967, kdy firma zbankrotovala, byla budova prodána, pronajímána, nově vymalována a od 80. let 20. století přestala být používána. Vlastník chtěl nechat budovu na konci 90. let 20. století zbořit, ale místní úřady prohlásily budovu za národní chráněnou památku. Město budovu odkoupilo v roce 2003.

Proběhlo mnoho diskusí o využití budovy a taky mnoho peněžních sbírek na její údržbu, no, a my teď konečně víme, že začátkem roku 2016 se v budově Eperon d'Or otevře nové muzeum.

Jsme přesvědčeni o tom, že ta nádherná zrenovovaná budova dodá naší sbírce další charisma. A co víc – Eperon d'Or se stane majákem kultury a turistického ruchu ve městě. Jsme si jisti, že se stane symbolem Izegemu.

Nové muzeum

Celý projekt lze rozdělit třikrát na dvě části: samotná budova, obsah a sbírka předmětů.

Budova má dvě části: přední část budovy do ulice, datující se do 30. let 20. století, je národní chráněnou památkou a zadní část budovy, která byla výrobní halou a datuje se do roku 1910.

Rozdělíme prezentaci sbírky podle rozdělení budov.

Obuv se vyráběla v zadní části budovy. Tam ukážeme, jak výroba probíhala a jak žili dělníci. Přední část budovy sloužila jako moderní výstavní místnost s hotovými výrobky. Zde ukážeme historii firem a průmyslu a jejich reklamy.

Izegem byl známý výrobou obuvi, ale také kartáčů. Obě průmyslová odvětví existovala paralelně. Obě začala současně, rostla a vzkvétala ve stejné době a ve stejné době měla také problémy. To je důvod, proč vystavíme obě sbírky, obuv a kartáče, na stejném místě.

V muzeu se nechceme omezit jen na historii průmyslu a technologii výroby, ale chceme se také věnovat společenské historii a tomu, čím se lidé v Izegemu (a okolí) v té době (1830–1970) zabývali ve svém volném čase.

Nejprve se budu obecně zabývat zadní budovou. Pak vysvětlím historii výroby obuvi v Izegemu.

Zadní budova

Zadní budova bývala výrobní halou. Zde návštěvník obdrží informace o kůži a jejím zpracování, řemeslných dovednostech a mechanizaci.

Informace o těchto třech složkách výroby obuvi je umístěna vedle sebe ve stejné části muzea (asi 140 m²).

V přední části expozice bude umístěna simulace jam na činění kůže, což je součástí prezentace kůže a jejího zpracování.

Rozhodli jsme se vysvětlit zpracování kůže v detailech, protože kůže byla tou nejdůležitější surovinou pro výrobu obuvi. Kůže je nedostatek a jako materiál je velmi drahá, ale stále je velmi zajímavým přírodním materiálem a stojí za pozornost. Je zde vysvětlen proces, jak se z kůže stane useň, a to pomocí starých i nových metod.

Izegem byl známý svou pohodlnou obuví. Máme svědectví od mnoha lidí, kteří potvrdili, že si nechali dělat boty v Izegemu, protože se v nich cítili opravdu dobře, což je samozřejmě stejně důležité jako vypadat dobře.

Vysvětlujeme, jak se boty šily ručně a jak se podešve přibíjely ručně. Návrhář stříhu, zhotovitel kopyta, kráječ či vysekávač, ti všichni byli stejně důležití jako sám obuvník. Všichni museli spolupracovat, aby výsledkem byla perfektní obuv. A taky nesmíme zapomenout na ty, co obuv šili, muže i ženy, kteří na obuvi odváděli jemnou práci.

Mechanizace procesu výroby obuvi přišla do Izegemu poměrně pozdě. Na začátku 20. století se teprve přemýšlelo o tom, že by bylo možno do výroby zapojit stroje. Například firma Eperon d'Or měla svůj první stroj až po druhé světové válce. V pade-

sátých letech 20. století ale všichni výrobci radikálně přistoupili k mechanizaci. Ukazujeme výrobní linku tak, jak vypadala v 50. letech minulého století. Některé stroje byly zhotoveny v Izegemu, jiné jsou německé, francouzské, ale i české.

V tovární hale také ukazujeme zlomky společenského života dělníků.

Co dělali dělníci ve svém volném čase? Pro obuvníky byla například velmi důležitá pěnkava. Při práci měli vedle sebe klec s pěnkavou. Ptáček se musel naučit zpívat tím správným způsobem. Každou neděli ráno se majitelé pěnkav sešli na ulici. Každý účastník spočítal počet těch správných trylků pěnkavy jiného majitele za určitý časový úsek. Kolem poledne byl znám vítěz a šlo se oslavovat...

Politický a ekonomický vývoj ovlivňovaly každodenní život. Několik takových témat nabízíme návštěvníkům.

Například: boj mezi katolíky a liberály o volební hlasy dělnické třídy – problémy se zavedením socialismu – důležitost transportu (v Izegemu byla od roku 1847 železniční stanice a tramvajová doprava od roku 1909, která jezdila až do 50. let 20. století) – vlny prosperity a úpadku – vznikající a zanikající průmysl; na jedné straně znamenající sociální problémy pro dělníky, na straně druhé ilustrující vytrvalost a odhodlání začít znovu a s něčím novým.

Přední budova a první patro

Historie obuvnického průmyslu v Izegemu a prezentace té nejcennější a nejdůležitější sbírky.

Tato sbírka je vystavena v těch nejlépe upravených prostorách budovy s odkazem na jejich původní funkci – reprezentační místnosti a předváděcí místnosti kolekcí obuvi. Na tomto patře je 6 malých místností.

Místnosti jsou ukryty za impozantními okny zhotovenými z oceli a pískem broušeného skla.

Rozdělíme náš příběh do šesti částí. Každá část příběhu je vyprávěna jinou osobou.

Chceme vystavit svou sbírku a současně vyprávět svůj příběh, ale také chceme ukázat samotnou budovu a její dekor. A tak se architekti rozhodli umístit výstavní vitríny do středu každé místnosti. Návštěvník obejde vitrínu a současně může obdivovat samotnou místnost, ve které je vitrína umístěna. Protože vitríny stojí na „nožičkách“, nebrání nic tomu vidět i podlahu v celé její kráse.

Průkopník

Příběh růstu obuvnického průmyslu v Izegemu začíná kolem roku 1830, což je také rok, kdy Belgie získala nezávislost. Na konci 18. století již bylo v Izegemu mnoho obuvníků. V roce 1799

zhotovovalo obuv pro francouzské okupační jednotky 82 izegemských obuvníků.

Eduard Dierick, sám syn obuvníka, zhotovoval tu nejlepší obuv a dostal se tak do té nejvyšší třídy obuvníků. Obdržel patent od krále Viléma I. Holandského (1830) na výrobu své nepromokavé obuvi (bot i holínek). Město Izegem pro něj uspořádalo slavnostní průvod a byl oficiálně přijat na radnici. Obuv si od něj objednávaly vyšší vrstvy obyvatelstva a jeho sláva se šířila ústním podáním.

Dierick zhotovil pár holínek pro krále Viléma I. jako výraz díky a vděčnosti za udělení patentu. Přesná kopie těchto holínek je

součástí naší sbírky. Svršek holínky je zhotoven ze dvou kusů usně. Useň byla zdrsňena, aby připomínala jelenici. Aby se obuv stala nepromokavou, používal Dierick prasečí močový měchýř. Svršek a podešev jsou spojeny malými měděnými hřebíčky. Tyto malé měděné hřebíčky tvoří také ozdobu na podešvi. Na patě je našit králův erb a slovo „Království“ na levém půlpáru a „Holandské“ na pravém půlpáru.

Poté, co Belgie získala nezávislost, zhotovil Dierick podobný pár holínek pro prvního belgického krále Leopolda I. u příležitosti průmyslové výstavy v Bruselu v roce 1835. I tento pár holínek máme ve své sbírce.

Eduard Dierick pak předal své znalosti, dovednosti a zkušenosti svému synovi. Ten všechno sepsal a tak vytvořil vůbec první obuvnickou příručku a začal řemeslo vyučovat. Jeho nejlepší žáci se později stali úspěšnými výrobci v Izegemu.

První mechanizace

Jedním z jeho žáků byl Polydore Decoene. Jeho značka byla „Lecoq“ (kohout). Jeho podniku se vedlo velmi dobře. Zakoupil 8 strojů, aby výrobu urychlil. Víme, jaké stroje zakoupil, ale nevíme, jaké to byly značky nebo jak vypadaly. Tyto stroje byly zakoupeny z katalogu z konce roku 1890, takže se jednalo pravděpodobně o stroj Goodyear a o prošívací stroj. Jeho dělníkům se, nicméně, zavedení nových strojů nelíbilo, protože měli strach, že přijdou o práci, a také byli přesvědčeni, že obuv nebude tak kvalitní, jako když se šije ručně. A tak jednoho rána v roce 1889 došlo v továrně ke vzpouře. Musela přijet policie z vedlejší vesnice a dělníky uklidnit.

Decoene se rozhodl odjet z města a založil továrnu v Antverpách. Je zvláštní, že po několika letech se opět vrátil do Izegemu a svou továrnu tam opět otevřel. Pokračoval v ručním šití obuvi. Někteří z jiných výrobců ve městě začali mechanizovat po světové výstavě v Paříži v roce 1900. Decoene také znovu zmechanizoval svou továrnu v roce 1909.

Decoeneova reklama z roku 1900 dokládá vysokou kvalitu dámských holínek a lodičkové obuvi, které vyráběl. Medaile dokládá jeho důležitost. Jeho obuv se prodávala v Le Puy, městě v jižní části střední Francie.

Jiní výrobci v Izegemu zhotovovali podobnou obuv. Nejznámější z nich jsou Vandenberghe, Dejan, Bral-Donago, Crochon a Defauw.

Výuka výroby obuvi

Již jsem se zmínila, že syn Diericka, našeho průkopníka, začal vyučovat obuvnické řemeslo.

Od roku 1906 byly tyto lekce vyučovány jako denní studium a od roku 1909 byly oficiálně uznány vládou.

Technická škola měla mnoho studentů, protože výrobci obuvi potřebovali dobře vyškolené pracovníky. Škola měla tak dobrou pověst, že dokonce i belgická královská rodina si jezdila objednávat obuv do Izegemu. Učitel, který měl na starosti vztahy s královským palácem, se jmenoval Leopold Hoornaert. Po II. světové válce se král Leopold III. nemohl z politických důvodů vrátit do Belgie. Učitel Hoornaert a ředitel školy dokonce odjeli do Švýcarska, aby vzali míry na obuv celé královské rodině. V roce 1956 dostala škola titul „dvorní dodavatel“.

Literatura zabývající se obuvnickým řemeslem potvrdila v roce 1961 vysokou úroveň školy a ještě umocnila její reputaci.

Výuka obuvnictví začala upadat, jakmile se výroba obuvi v Izegemu a celé Belgii zpomalila. Nakonec byla ukončena na začátku 70. let 20. století.

Zlatá léta

Další místnost v prvním patře je zaměřena na léta slávy obuvnické výroby v Izegemu: 20. a 30. léta 20. století.

V té době prožíval náš průmysl svá zlatá léta. „Les chaussures d'Izegem“ (Izegemští obuvníci) byl pojem zaručující kvalitu obuvi, kvalitní materiály, kvalitní zpracování i pohodlnou obuv.

Firma Eperon d'Or, pod vedením Theophila Vandommele k této

slávě hodně přispěla. Luxusní dámská obuv Eperon d'Or byla nepochybně vrcholem obuvnických výrobků. V roce 1927 se firma stala královským dodavatelem pro Belgie a v roce 1936 také pro Luxemburg.

Eperon d'Or předváděl různé modely své obuvi na světových výstavách, v roce 1930 v Antverpách a v roce 1935 v Bruselu.

I jiné firmy z Izegemu byly přítomné. Jejich obuv byla stejně kvalitní jako ta od Eperon d'Or, ale neměly takové charisma, aby se prosadily nebo nevěnovaly tolik finančních prostředků na reklamu.

Obuv firmy „Le Croissant d'Or“ (Zlatý rohlík), povšimněte si podoby s názvem Eperon d'Or, si vybrala v roce 1931 Miss Universe, Belgičanka!

Po druhé světové válce

Desetiletí po druhé světové válce bylo obdobím velkých obuvnických továren. V Izegemu bylo několik továren, jež zaměstnávaly 500 lidí. Izegem sám zůstal malým městem s přibližně 20 000 obyvateli. Celý obuvnický průmysl měl v té době 5 000 zaměstnanců. Všechny továrny byly ve středu města, kde byly ulice opravdu rušné. Nezapomínejme, že to bylo také významné středisko kartáčnického průmyslu, který zaměstnával 3 000 lidí. Nelze se divit, že starostlivé matky zavíraly v době konce pracovní doby své děti doma, aby je na ulici nesrazili dělníci spěchající z práce domů.

Na konci 60. let 20. století byl úpadek obuvnického průmyslu již zcela zřetelný. Eperon d'Or vyhlásil bankrot v roce 1967

a ostatní výrobci ho následovali, nebo zastavili výrobu. Byly to různé příčiny, které způsobily tuto katastrofu jak pro dělníky, tak pro výrobce. Podobně tomu bylo pravděpodobně i v jiných zemích. Tuto část historie zde nyní nebudu rozvádět. Možná bude příležitost zabývat se touto tematikou při jiné příležitosti.

Svatý Krišpín

Protože Izegem byl katolickým městem, byl svatý patron obuvníků, Svatý Krišpín, velmi důležitý. I v novém muzeu má své místo.

Den svatého patrona znamenal, že všichni zaměstnanci obuvnického průmyslu dostali volno. Slavnosti byly organizovány jak ředitelstvím továren, tak i církví, a všichni se snažili dát jakýsi řád tomuto volnému dni. Nicméně jak obuvníci, tak i kartáčníci docela rádi oslavovali v kavárnách. Obvykle toho vypili příliš mnoho a ne vždy dodržovali daná pravidla.

Kolem roku 1900 vedení továren začalo nabádat k šetření penězi, například každý týden se ušetřila částka a pak na den Svatého Krišpína dostali dělníci, po ranní mši, pivo, jídlo – s masem, což si chudý dělník mohl málokdy dovolit – a pak probíhaly nějaké kulturní aktivity. Lidé si také tvořili u této příležitosti své vlastní písně. Hodně zpívali. Měli například píseň Svatého Krišpína na velmi jednoduchou melodii. Byl tam předzpěvák a všichni se připojili. Přečtěte si text písně a porozumíte: Zábava a výchova současně!

Kdo je patron naší oslavy?

Krišpín.

Kdo nás naučil dělat kopyta?

Krišpín.

Kdo nám dal to nadšení vyklepávat useň na klíně?

Krišpín, Krišpín, Krišpín, Krišpín, Svatý Krišpín.

Kdo miloval svého patrona a své řemeslo?

Kdo se také staral o svou duši?

*Kdo trpěl a zemřel jako mučedník
za všechny obuvníky světa?*

Krišpín, Krišpín, Krišpín.

Obuvnické řemeslo na Slovensku

Juraj Herman

Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, Bratislava, Slovenská republika

Postavení obuvnického řemesla ve struktuře společnosti na Slovensku v časovém rozpětí 15.–20. století je pokusem v limitovaném rozsahu zprostředkovat čtenářům mozaiku z historie řemesla, které od svého vzniku patřilo k významným a frekvencovaným oborům. Tento příspěvek se v krátkosti zabývá vývojem cechovních organizací.

Život v městech, městečkách a vesnicích byl úzce spojený s početnou vrstvou řemeslníků, jejichž hospodářsko-společenský status byl natolik proměnlivý, že je dnes již jen stěží postřehnutelný. Řemesla, která zajišťovala základní životní potřeby, patřila k nejpočetnějším. Náleželo k nim i obuvnictví (ševci, *šustři*). Stará trhová místa, ve kterých se usazovali hosté – kolonisté, vytvářela nový typ měst na Slovensku. Systém svobodných královských měst obdařených privilegii s vyspělou samosprávou a osobními svobodami obyvatelstva vytvářel podmínky i pro vznik vyspělých forem řemeslné výroby. Kolonisté, přicházející z hospodářsky vyvinutějších oblastí Německa, Čech, Moravy a Rakouska, používali technicky vyspělejší výrobní procesy. Patnácté století je obdobím největšího rozvoje měst na Slovensku. Přetrvávaly však vazby na zemědělství, a i tak vyspělá města, jako Bratislava a Košice nejvíce prosperovaly ze zahraničního obchodu s vinohradnickými produkty. Slovenské podmínky formovaly ve městě vrstvu bohatých řemeslníků, kteří byli zastoupeni v městské radě. Nemuseli tedy o své postavení bojovat tak, jako tomu bylo v Německu nebo v Čechách. Nekonfliktní vztah mezi řemeslníky a představiteli města se projevil ve vzniku cechovní organizace řemeslníků. Zatímco v Německu a v Čechách se cechovní organizace stavěly proti světské moci, patriciátu, který tvořili bohatí kupci (vyústěním byly ozbrojené vzpoury), na Slovensku vytvářely stanovy samotné cechy, a jejich potvrzení bylo víceméně nekonfliktní. V Německu například žádala městská rada od cechmistra, a dokonce i od tovaryšů, slib věrnosti, a v samotném cechu měla dosazeného svého zástupce, který cech de facto kontroloval.

Zakládání a potvrzování cechů na území Slovenska patřilo do kompetence městské rady. Samotný návrh a obsah (znění) stanov však vypracovali a předkládali mistři. Formování cechovních organizací na Slovensku bylo závislé na moci, autoritě konkrétního řemesla, především na jeho ekonomické síle a z toho odvozeného podílu na rozvoji lokality. Mezi vlivná řemesla, jejichž představitelé měli zastoupení v městských radách, bylo možné zahrnout bednářství, kovářství, kožešnictví, krejčovství, řeznictví a ševcovství.

Středisky řemesla na Slovensku byla svobodná královská a hornická města – Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Bardejov, Bratislava, Dunajská Streda, Kežmarok, Komárno, Košice, Kremnica, Krupina, Levoča, Nemecká Lupča, Prešov, Rajec, Trnava a Žilina. Ve všech těchto městech se od 15. století setkáváme s cechovními organizacemi, které se řídily povinnostmi a právy písemně zafixovanými v pozdějších letech do stanov.

Jak konstatuje Anton Špiesz v dosud nepřekonané práci, vydané v roce 1972 pod názvem „*Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*“, ševcovství bylo nejrozšířenější řemeslo. Ševcovských cechů na Slovensku bylo podle Antona Špiesza více než 120, což byl i nejvyšší počet cechovních organizací. Na Slovensku máme dochované stanovy u téměř 60 cechů, přičemž velká část je uložena v maďarských archivech. V originálu se zachovaly nejstarší stanovy ševců v Podolínci z roku 1415. Originál je uložen v Magyar Országos Levéltár Budapešť. Stanovy ševcovských tovaryšů v Kremnici z roku 1465 jsou uloženy v archivu v Kremnici. Ostatní stanovy jsou zachované v opisech z 16.–18. století.

Ševci organizovaní v ceších museli své postavení v jednotlivých lokalitách často bránit, přičemž tento zápas byl jednou úspěšný, jindy končil porážkou, která znamenala oslabení pozice ševcovského cechu v konkrétní lokalitě. Zpracování a výroba kůže koželuhy či zpracování a výroba kůže ševci – to byl problém, který tato dvě příbuzná řemesla řešila již v cechovním období. Tento vztah se rovněž vyvíjel v kontextu rozvoje obou řemesel. Podle stanov ševců v Sabinově z roku 1562 si ševci mohli činit a barvit kůži v případě, že to uměli. Tento volně interpretovaný bod stanov svědčí o relativně silném postavení ševců v Sabinově, co se týká jejich pozice vůči koželuhům. Stanovy ševcovského cechu v Bardějově z roku 1592 ševcům zakazují kůži vyrábět, což svědčí o silném postavení koželužského cechu v Bardějově v tomto období. Stanovy ševců v Trenčíně z roku 1579 například ševcům zakazovaly kupovat koňskou kůži a vyrábět z ní obuv. Toto omezení zajisté nedali ševci do svých stanov dobrovolně. Naopak, stanovy ševcovského cechu v Košicích, vydané v roce 1568, vysloveně

uvádějí, že členům ševcovského cechu nesmí být bráněno ve výrobě kůží. Potvrzuje to již konstatované permanentní zápolení mezi jednotlivými cechy. Příklady dokládají, že postavení cechů bylo variabilní a měnilo se v jednotlivých lokalitách v časovém horizontu. Důkazem toho je kompetenční spor koželuhů a ševců v Levoči. Vývojové peripetie, které začaly v roce 1643 nařízením koželužského cechu v Levoči (koželužský cech vznikl v roce 1544), že žádný švec (*šustr*), sedlák, *čižmár* (obuvník vyrábějící čizmy, holínky), nožíř, ale ani řezník nebo někdo jiný nesmí zpracovávat kůži, nebo ji někde jinde dát zpracovat, natož tak prodávat na trhu, dokazují dominantní postavení koželuhů v Levoči. Když však v roce 1680 koželužští mistři v Levoči opětovně obvinili ševce, že si sami zpracovávají kůže, a žádali magistrát, aby zakázal vyrábět kůže a prodávat je na trhu, bylo postavení koželužského cechu zajisté slabší než v roce 1643, protože ještě v tomtež roce (1680) magistrát města Levoče rozhodl, že ševci (*šustři*) mají právo zpracovávat kůži. Potvrzená existence cechu obuvníků (čižmárů) v téměř stovce lokalit na Slovensku dokazuje, že toto řemeslo bylo na Slovensku hojně rozšířené. S ohledem na nesporný fakt, že vzpomínaná specializovaná kožedělná řemesla mohla základní surovinu – useň – kupovat od řemeslníků – koželuhů, jirchářů, výrobců kordovánu, nebo si useň vyráběli sami v rámci svého cechu, pak počátky koželužství i počátky ševcovství či obuvnictví můžeme jednoznačně spojit s počátky cechovních kožedělných organizací.

Autoritu a sílu cechů všeobecně, ale i v konkrétní lokalitě, dokazují například artikuly, které v roce 1783 získal ševcovský cech ve Spišskej Belej. V nich se psalo, že žádní ševci, koželuzi a výrobci kordovánu usazení v Belej nesmějí vyrábět výrobky bez toho, že by se stali členy cechu. Určité předpoklady na postupné stanovování pravidel (předpisů) se vytvářely například tím, že řemeslníci byli nuceni prodávat na určených místech, měli tedy městem určená stanoviště k prodeji. To byl základ pozdějších zákonodárných předpisů o prodeji výrobků. Podobně i nežádoucí konkurence a množství výrobků bylo regulováno přes povinné členství v cechu. Nikdo se nemohl usadit ve městě a vykonávat řemeslo, pokud to neschválili cechovní mistři. Nečlenům (fušerům či štolířům – z němč. *Störer*) se zakazovalo vykonávat řemeslo a prodávat výrobky v okruhu dvou až tří mil od města. Pokud cechovní mistři objevili ilegálního prodejce, oznámili to městské radě a zároveň bylo v jejich kompetenci takovéto zboží bez náhrady konfiskovat. Zajímavé jsou stanovy ševců v Nemeckej Ľupči (dnes Partizánskej Ľupči). Uvádí se v nich, že cizí švec může prodávat své výrobky jen tehdy, když už domácí mistři své zbo-

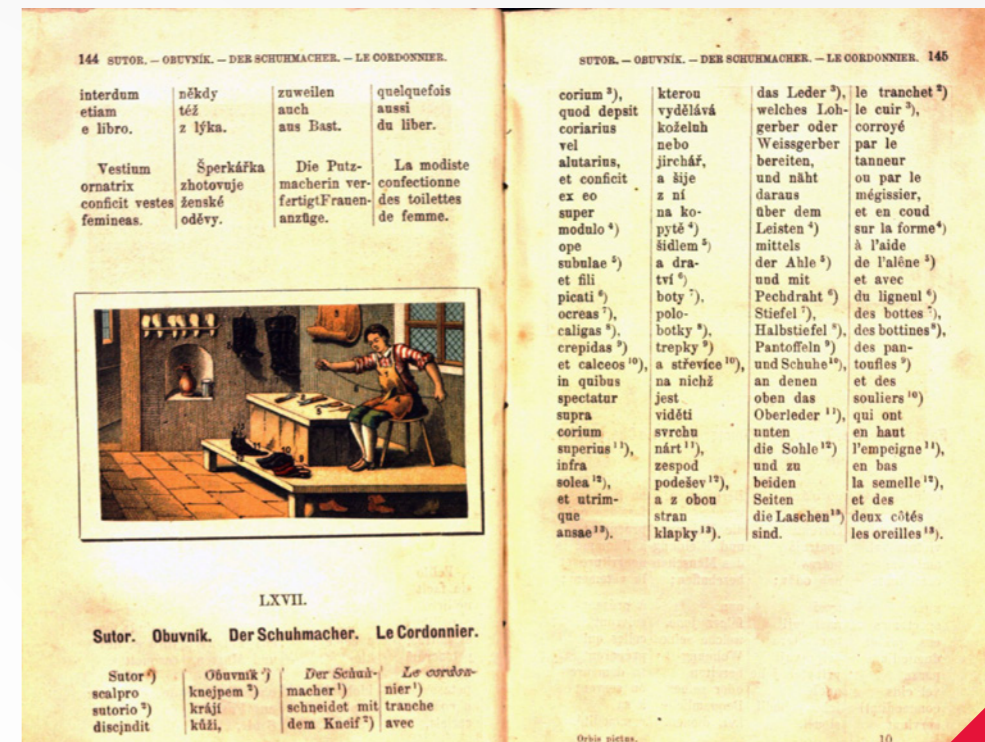
ží prodali, s výjimkou červených střevíců, které může prodávat kdykoliv a komukoliv. Stanovy tak jasně potvrzovaly, že výrobky, zejména čizmy vyrobené z červeného karmazínu, měly zvláštní pozici v sortimentu výrobků (karmazín byl druh speciální usně, jehož výrobou byli proslulí především koželuzi z Rajce; proto byla tato useň známá i po názvem *rajčovina*). Je možné se domnívat, že kdyby domácí mistři byli schopni takovouto obuv vyrobit, zahrnuli by ochranu „červených topánok“ do stanov.

Ve druhé polovině 15. století (častěji ve století následujícím) se začala měnit hegemonie Němců v češích na Slovensku. V artikulích mnohých cechů bylo zdůrazněno, že za mistra je možné přijmout jen řemeslníka německého původu, respektive za tovaryše jen člověka ovládajícího německý jazyk. Například ve stanovách kožešníků v Prešově z roku 1451 se uvádí, že mistrem cechu může být jen ten, kdo „*rechter deutscher Nationist*“. Podobný požadavek je uveden i ve stanovách hrnčírů v Bardějově z roku 1475, přičemž je to napsáno i ve stanovách z roku 1562. Zajímavé je, že tento požadavek byl zapracován i do slovakizovaného překladu z 18. století. Stanovy ševců v Košicích z roku 1480 zakazovaly například svatbu ševce před zhotovením mistrovského kousku – „*majstrštiku*“ (slovensky „majsterštuk“, z němčiny *Meisterstück*). *Majstrštik* sestával ze zhotovení jednoho páru čizem s vrápením, páru černých sedláckých holínek, dvou párů (čer-

Litografie ševcovské dílny z roku 1650. Pozoruhodné je, že se jedná o šustra - správkaře, přístipkáře. Převzato z publikace Mummerhoff, E.: Die Handwerk in der deutschen Vergangenheit. Lipsko, 1901. Reprofoto: archiv autora.

vených a černých) čizem, jednoho páru šněrovacích bot, páru ženských šněrovacích bot, páru obuvi se sponkami a jednoho páru ženské obuvi s knoflíky. Materiál poskytl cech, proto byly i samotné výrobky majetkem cechu. Jestliže tovaryš tyto podmínky nesplnil, zůstal pracovat u mistra ještě jeden rok. Významnou roli hrál u tovaryše vandr, který trval až tři roky. Místa, a také jména mistrů, kde tovaryš pracoval, se zaznamenávala do pracovní knížky. Cechovní pravidla určovala i počet učňů. Například u ševců v Košicích nemohl být počet osob v dílně vyšší než tři tovaryši a jeden učeň, v Bardějově to byli dva tovaryši a jeden učeň. Přitom obuvnického učně v Bardějově odměnil mistr po ukončení učení kabátem a botami. V Podolínci, kde jsou dochovány nejstarší cechovní artikuly ševcovského cechu z roku 1415, mohli mít cechovní mistři tolik učňů, kolik potřebovali.

Vyobrazení obuvnické dílny v díle Jana Ámose Komenského Orbis pictus. Srovnání dílny ze 17. století s vyobrazením dílny obuvníka z knihy Komenského, vydané v Levoči 1739, ukazuje, že inventář řemeslné dílny výrobce obuvi byl takřka totožný. Foto: archiv autora.

Pojmenování švec, které se objevuje v listinách z 15.–18. století, je možné považovat za staré pojmenování řemeslníka, který šije obuv. Mezi nejstarší písemné památky s tímto pojmenováním patří antroponyma Peter Schwecz z roku 1434, Matias Sswecz z roku 1453 a Andreas Czizmar z roku 1606. Až pozdější vývoj v 18. a 19. století vytvořil v terminologii pojmenování obuvník a čizmár jako dvě nezávislá označení. Jan Ámos Komenský v díle *Orbis pictus* (Levoča, 1739) už používá pojmenování obuvník: „*Obuvník kráji knejpem kůži a šije z ní na kopytě šidlem a nasmlenou dratví obuv, a sice boty, polobotky, škorně, opánky, kratice, trepy a strěvice*“.

V symbolice ševců a obuvníků byly jak čizmy, tak střevíce a boty. Stabilní symbolikou pro ševcovství a obuvnictví byly nástroje. Především ševcovský (obuvnický) nůž, který měl na Slovensku všeobecně používanou podobu v názvu knajp. Druhým stabilním symbolem těchto řemesel byl hřibovitý předmět, který se v koželužství, ševcovství, obuvnictví, ale i v řemenářství a brašnářství používal jako pomůcka. Je zajímavé, že pro tuto pomůcku nebylo odborné pojmenování. V terminologii, včetně terminologie zaznamenané ve slovenštině, která předcházela spisovnému pojetí, nebo terminologie nářeční, se tak objevuje pojmenování hřib, hladítko. Touto pomůckou mistři zatěžkávali, fixovali kůži, když ji řezali na pracovním stolku. Ve vzpomínkách obuvníků se tato pomůcka spojovala i s úpravou usně, proto po-

Vandrovní (cestovní) knížka vytištěná v roce 1827 s německo-slovenským textem. Foto: archiv autora.

Symbolika ševcovského řemesla. Pečetidlo bez lokace a datování má v pečetním poli reliéfně zobrazené základní atributy ševcovského řemesla. Pracovní stolička – třínožka (slov. drajfúzka), nad ní hřibovitý předmět, pomůcka, která sloužila v obuvnictví, ale i v jiných řemeslech zpracovávajících kůži, jako hladítko, resp. těžítka. Pečetidlo má po stranách stylizovanou holínku a střevíc. Plastický motiv čtyř symbolů ševcovství rámuje rostlinný ornament. Pečetidlo pochází ze sbírky pečetidel uložených ve Slovenském národním archivu v Bratislavě. Foto: archiv SNA Bratislava.

jmenování hladítko. Vzpomínané symboly byly i na ověřovacích předmětech ševcovského cechu, především na pečetidlech, svolávacích tabulkách, rituálních cechovních předmětech, truhlách a nádobách. Jejich hodnověrná symbolika se přenesla i na symbolické předměty obuvnického řemesla i po zrušení cechů. Mezi zobrazované symboly ševcovského řemesla v cechovním období patřil i patron Sv. Kryšpín. K ojedinělým náleží pečetidlo ševcovského cechu z Mošoviec. Pečetní pole je vyplněné dominantní čizmou, kterou drží dvojice lvů. Okolo čizmy jsou čtyři ševcovské nástroje. Nahoře je umístěna pomůcka – hřib (hladítko), naproti knajp. Pod nimi šídlo a nástroj na výrobu dratve (ševcovské nitě). Kruhový majuskulí (verzálkami) identifikuje pečetidlo jako pečetidlo cechu města Mošovce s datováním 1702.

Obuvnické řemeslo patřilo od svého vzniku mezi nejfrekventovanější. V období kapitalistické industriální společnosti, kdy se ve výrobě obuvi prosazuje tovární velkovýroba, nastává postup-

Pečetidlo ševců – Vrbové, 1693. Pečetidlo má v horní části pečetního pole datování 1693. Pod datováním jsou reliéfní symboly ševcovského řemesla: holínka, střevíc, holeň na kopytě. Pod výrobky je pracovní stůl – verpánek a základní nástroj ševců – knajp (nůž) společně s další pomůckou – hladítkem. Kruhový majuskulí: SIGILLVM * COETVS * ARTIS * COTHVRNARIORVM * VERBO. Pečetidlo pochází ze sbírky pečetidel uložených ve Slovenském národním archivu v Bratislavě. Foto: archiv SNA Bratislava.

ný zánik ruční výroby obuvi. Vesnické obyvatelstvo do 19. století nenosilo usňovou obuv. Mělo jen obuv slavnostní, tj. příležitostnou. Tuto obuv nosili vesničané v neděli do kostela. Typickým obrázkem byla bosá mladá žena, která měla holínky zavěšené přes rameno nebo kolem krku a před kostelem si je obula. Příznačné jsou fotografie dětí, na kterých je patrné, že obuv nebyla samozřejmostí ani ve 20.–30. letech 20. století.

Podle statistiky z roku 1921 pracovalo v obuvnictví na Slovensku 24 015 osob. Z toho bylo 13 720 samostatně činných, 5 667 tovaryšů a 5 403 učňů. V průběhu necelých deseti let byl úbytek pracovníků v živnostenských dílnách vyrábějících usňovou obuv výrazný; činil až 12 868 osob. Nebyl to však důsledek koncentrace výroby; lze spíše hovořit o dopadu celkové hospodářské situace na výrobce obuvi, který se projevil v zániku stovek dílen. Řemeslníci, zejména malovýrobci, byli citlivým „lakmusovým papírkem“, který odrážel hospodářský život země. Přesto, že nemáme údaje o produkci živností vyrábějících usňovou obuv, vycházíme-li z porovnání statistických údajů, můžeme vyslovit závěr,

Pečetidlo výrobců holínek – Žilina 1827. V pečetním poli sedí švec na třínožce (slov. drajfúzce), v ruce drží knajp. Před ním je pracovní stůl – verpánek. V pečetním poli jsou symbolicky zobrazeny holínka a střevíc. Zobrazená pomůcka – hřib, hladítko – potvrzuje fakt, že to byl jeden ze základních symbolů ševcovství. Datování ve spodní části pečetidla 1656. Kruhový majuskulí mezi dvěma linkami: SIGILLVM * CEHE * COTHVR * SOLNEN. Pečetidlo pochází ze sbírky pečetidel uložených ve Slovenském národním archivu v Bratislavě. Foto: archiv SNA Bratislava.

že malovýroba obuvi byla na Slovensku až do poloviny 30. let 20. století převládající. Statistické údaje jasně hovoří o tom, že i v roce 1930 má na Slovensku převahu řemeslná malovýroba. V roce 1930 bylo v celé Československé republice 39 179 podniků na výrobu obuvi. Z tohoto počtu pracovalo na Slovensku 7 988 obuvnických řemeslných dílen. V celé Československé republice pracovalo v roce 1930 v obuvnictví 89 239 osob. Z tohoto počtu bylo na Slovensku v obuvnictví zaměstnáno 12 047 osob. Malovýrobní charakter obuvnického řemesla na Slovensku nepřímo dokazuje i materiálně-technická základna odvětví, které dodávaly své výrobky obuvnictví. V roce 1930 bylo na Slovensku 324 obchodů s kůžemi a obuvnickými potřebami (pracovalo v nich 679 činných osob). Obchody s kůží a obuvnickými potřebami vlastnily 102 motorová vozidla. Na Slovensku pracovalo jen 114 závodů na výrobu nářadí, nástrojů a pomůcek hospodářských, řemeslných a strojních, ve kterých bylo zaměstnáno

462 činných osob. Tyto závody rozhodně nestačily pokrýt potřeby řemeslnických závodů. Na Slovensku byl například jen jeden závod na výrobu koželužských a obuvnických strojů, ve kterém pracovalo 11 lidí, a 6 závodů na výrobu napínáků obuvi a kopyt s 9 zaměstnanci. Průmyslová výroba obuvi podle statistických údajů z roku 1930 byla soustředěná v 200 závodech s 28 399 zaměstnanci ve výrobě. Pro porovnání – v Čechách pracovalo 130 průmyslových závodů s 11 053 zaměstnanci. Na Moravě to bylo 63 průmyslových závodů s 16 935 zaměstnanci. Statistické údaje jasně ukazují, že koncentrace výroby pokročila nejvíce na Moravě, zatímco na Slovensku byl obuvnický průmysl zastoupen skromně. Tyto údaje jednoznačně svědčí o malovýrobní bázi a slabé materiálně-technické základně dodavatelských odvětví na Slovensku. Zlom nastal opět ve druhé polovině 30. let Baťovým průlomem, který vybudoval několik závodů vyrábějících stroje a pomůcky pro obuvnický průmysl, včetně moderních továren na výrobu obuvi. V roce 1942, mimo území okupovaného Maďarskem, bylo na Slovensku jen 4 040 řemeslníků – obuvníků. Tento neuvěřitelně vysoký úbytek řemeslníků – obuvníků měl na svědomí nástup Baťova průmyslového obuvnictví. Problematika si zaslouží samostatné zpracování. Už teď je možné konstatovat, že nástup Baťova koncernu na Slovensku znamenal zásadní, rozhodující zlom ve vývoji obuvnického řemesla. Obuvníci, kteří pocítovali tlak továrenské produkce, se bránili tím, že se specializovali na výrobu takových druhů obuvi, které továrna ještě neprodukovala v žádané kvalitě. Tak například našli na čas uplatnění ve výrobě pracovní obuvi (bagančí), při výrobě holínek, které měly stále dobrý odbyt na vesnici a v některých společenských organizacích, při výrobě sportovní obuvi (lyžařská obuv) a při výrobě obuvi na míru, včetně ortopedické. Byla to krátká období relativní prosperity, která znamenala úpadek v té chvíli, kdy továrna začala produkovat lacinější výrobek.

Tovární výroba podmínila kvalitativně a kvantitativně změny v obuvnictví. Za nejdůležitější považují masovost a módnost. Módnost jako atribut obuvi existuje od jejího vzniku. Ale pro většinu obyvatelstva na Slovensku plnila obuv jen svou základní funkci v tom, že chránila nohu před vnějšími vlivy, umožnila jistější a bezpečnější pohyb zejména při práci. I když svým posláním patřila mezi základní životní potřeby, ne každý občan si ji mohl koupit. Ještě na začátku 20. století byla na Slovensku pracovní obuv často jedinou obuví. Některé sociální vrstvy si kúpaly, nebo si daly vyrobit obuv jen pro sváteční chvíle, nebyla tudíž určena pro denní nošení. Pro takový druh obuvi se ustálilo pojmenování „nedělní boty“. A to je problém, který ve své složitosti

a protiřečení má dvojitý dopad na řemeslnou ruční výrobu obuvi. Na jedné straně sociologický fakt, že v určitých společenských souvislostech, zejména ve městě, se stala tzv. „módní obuv“, tedy nepracovní, společenskou nevyhnutelností, kterou musely majetkově slabé vrstvy řešit tak, že si módní obuv kúpaly na úkor jiných životních potřeb. Módnost, podmíněná tovární velkovýrobou a z toho vyplývající masovostí, i omezená kupní síla jednotlivých sociálních skupin výrazně porušila hegemonii ruční výroby obuvi a jejího odbytu mezi zákazníky. Na druhé straně vznikla paradoxní situace v tom, že tovární výroba vytvořila zároveň prostor pro malovýrobu, která mohla pružněji reagovat na módnost podle individuálního přání zákazníka. Na této bázi se řemeslná výroba obuvi udržela až dodnes. Předcházející úvahy mohu shrnout do konstatování, že obuv (podobně jako oblečení) se rozdělovala striktně na pracovní a sváteční. Pracovní obuv potřeboval člověk jako nezbytnou součást své pracovní činnosti, sváteční obuv (oblečení) si obstarával a kúpoval na dlouhou dobu. Sváteční střevíce (oblek) vydržely, respektive musely vydržet několik let, mnohdy to bylo i desetiletí.

Dnes těžko postřehnutelná a zdůvodnitelná hierarchie řemesla, jeho společenské vážnosti, se projevovala v souvislosti s obuvnickým řemeslem pro něj nepříznivě, na rozdíl od cechovního období, kdy se ševcovství včetně *čižmárstva* řadilo k uznávaným a respektovaným řemeslům. Projevilo se to například v zastoupení ševců a obuvníků v městském zastupitelství jednotlivých lokalit. V období, kdy se začíná prosazovat průmyslová výroba obuvi a ekonomický význam obuvnického řemesla se ztrácí, společenská vážnost tohoto řemesla upadá. Výzkumy ukázaly, že obuvníci na Slovensku už od počátku 20. století patřili ve velké míře k nemajetným vrstvám; svým postavením se víc přibližovali k proletariátu než ke středním vrstvám. Tehdejší společenské povědomí je začleňovalo na jedno z posledních míst mezi řemesly. Při výběru řemesla působilo několik složek. Kromě majetkového cenzu, který automaticky vylučoval nemajetné vrstvy z některých řemesel (například zlatníci, kožešníci, hodináři, ale i řezníci, mlynáři...), tu byla další překážka, a tou byla vzdělanostní úroveň. Chlapec z chudé, nemajetné rodiny sotva dokončil školu, a už musel být výdělečně činný, ekonomicky samostatný. Jedním z určujících momentů byla i tělesná dispozice. Pro 12–15 leté chlapce z nemajetných rodin, kteří byli slabší tělesné konstrukce, byla alternativa obuvník, krejčí či pomocník v obchodě často jedinou. Na základě vlastních výzkumů mohu konstatovat, že se obuvníkem v období I. republiky učili v absolutní většině chlapci z chudých, nemajetných rodin. V porovnání s ostatními řemesly

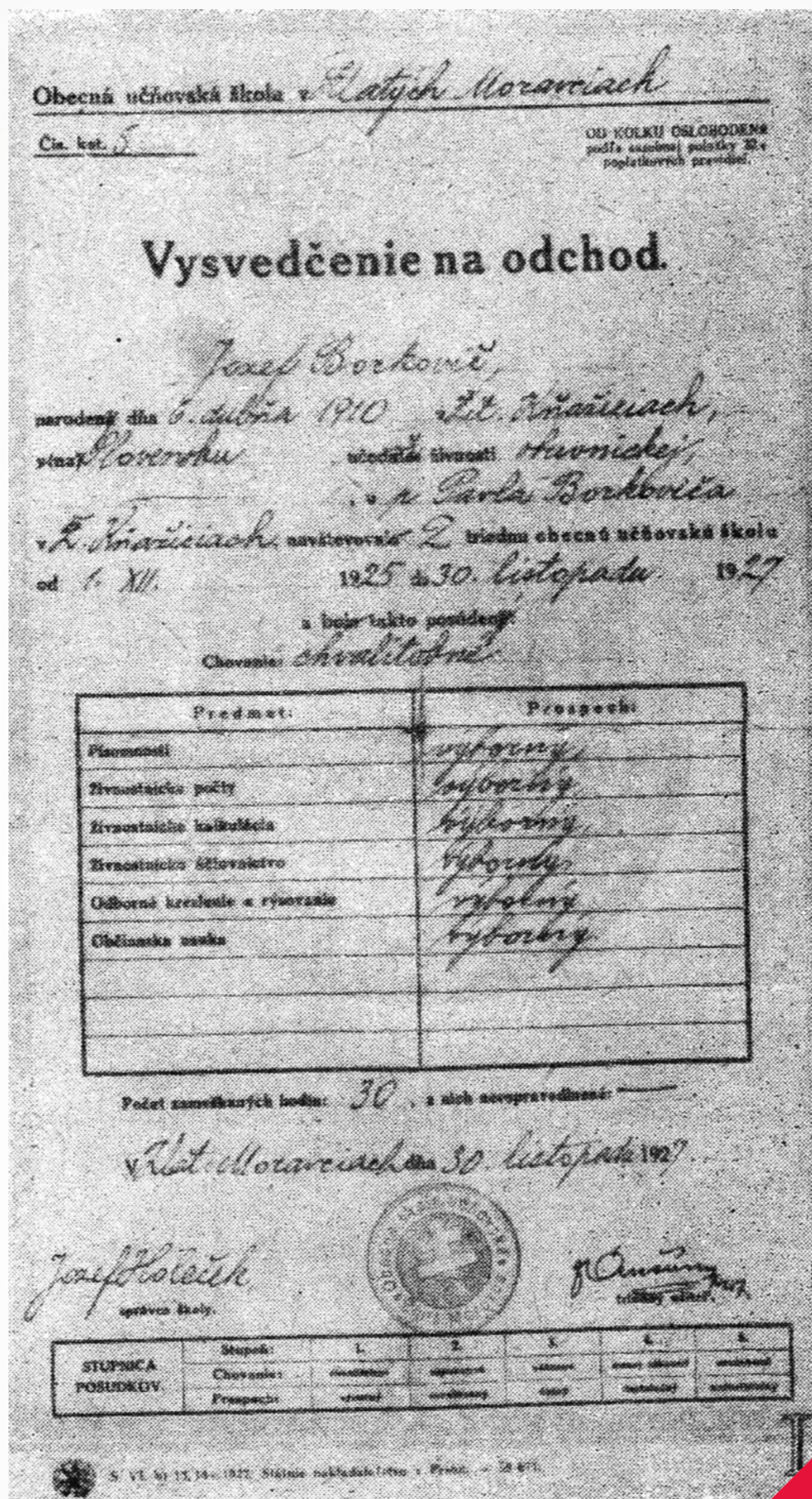
totiž nevyžadovala obuvnická živnost velké režijní a materiálové náklady. Proto bylo obuvnictví vyhledávané zejména u majetkově slabých rodin. Dalším charakteristickým znakem obuvnického řemesla v období I. republiky byly příbuzenské vztahy. Výzkumy potvrdily, že vyučení za obuvníka se dohodlo mezi příbuznými. Obuvník Hanula z Kremnice ve vzpomínkách udává: „otec se domluvil v hospodě, že se budu učit za šustra“.

Učební poměr se uzavíral na základě dohody mezi rodiči a mistrem. Uherský průmyslový zákon neurčoval délku učebního poměru. Živnostenský zákon v I. republice ji určil v rozsahu dvou až čtyřech let (u průmyslových učebních oborů od dvou do tří let). Při přijímání učně se uzavírala učební smlouva. Jeden exemplář učební smlouvy musel mistr odevzdat na živnostenský úřad, který učně zařadil do evidence v „Knize přihlášených učňů“. Nenahlášení učně bylo trestné. U obuvníků se písemná dohoda o učebním poměru mezi rodiči a mistrem nedodržovala a byla obyčejně jen ústní. Obuvnický mistr učně zpravidla nahlašoval na živnostenský úřad také jen ústně. Na rozdíl od některých řemesel (například kovář, elektrikář, stolař) nežádal obuvnický mistr za vyučení platbu.

V postavení obuvnického učně nenastaly podstatné změny. Výpočet povinností na základě vzpomínek obuvníka, který se učil v letech 1910–1913, a obuvníka, který byl učněm v letech 1927–1930, nám dokazuje, že se změnilo částečně společenské postavení učně. Zatímco přibližně do dvacátých let 20. století společnost tolerovala hrubé tělesné tresty a pořekadlo „učeň je víc bitý jako sytý“ platilo v plném smyslu těch slov, v pozdějších letech se hrubý tělesný trest považoval za nemorální. Přesto i tehdy byl ještě „pohlavek“ nejběžnějším výchovným prostředkem. Učeň byl u mistra v učení i na vychování, jak to zdůrazňoval i živnostenský zákon. Náplň práce obuvnického učně nebyla určená a zejména v prvním roce závisela od vůle mistra. Učni na vesnici měli zpravidla víc mimoučebních povinností v domácnosti mistra. Mezi nejběžnější práce patřily nákupy do domácnosti mistra, příležitostné nákupy pro mistra a tovaryše, ale i opatrování dětí, zemědělské práce atd. Všechny tyto činnosti byly samozřejmou součástí výchovy. Výčet povinností byl v podstatě individuální u každého učně a je důkazem přetrvávání přežitků z cechovního období. Všeobecně ve vztahu učeň a mistr můžeme u řemesel, která měla už svou tradici, pozorovat vztah nejen pracovní, ale i osobní podřízenosti. Naopak u řemesel, která byla produktem kapitalistických vztahů (například elektrikáři, soustružníci), se vztah učně a mistra zredukoval na učební vztah. Funkce učitele a vychovatele skončila. Základní povinností učně v dílně bylo

pomáhat mistrovi a tovaryšům, a přitom pozorovat jejich práci. Nedalo se hovořit o metodickém, systematickém učení. Mistr nepravidelně poučoval učně a ukazoval mu způsob zpracování obuvi. Získávání teoretických vědomostí a praktických dovedností v rozhodující míře záviselo od schopnosti mistra předat své dovednosti a zkušenosti učňovi, a v ještě větší míře na pozorovacích schopnostech učně. V dílně měl učeň několik povinností, které musel vykonávat do té doby, než přišel do učení mladší učeň. Musel například ráno připravit a ohřát vodu na kliš, dále přichystat materiál, to znamená usně, nástroje a pomocný materiál na pracovní stolek (pangl, verpánek), někdy vyrobit dratev. Večer musel uklidit dílnu a uložit materiál s nástroji, v zimě musel přikládat do pece. Tento stav trval asi půl roku. Potom dostal učeň za úkol udělat drobné opravy (flokování, hřebíčkování, lepení a přípravu podešví). Častým jevem bylo, že pomocník, který dostal práci, ji násilím vnutil učňovi. Po jednom roce učení uměl učeň vykrajovat a zhotovit podešev. Pracovní čas určoval mistr, v podstatě podle světla. V létě trvala pracovní doba od šesté hodiny (i dříve) až do setmění (20.00 hodin), v zimě od sedmé, osmé hodiny až do setmění (respektive do 18.00 hodin). V době sezóny se pracovalo při umělém osvětlení (petrolejová lampa) do deváté až desáté hodiny večerní, někdy i déle. Na oběd byla určena hodinová přestávka. Často se pracovalo i v neděli odpoledne. Dopoledne trávili učni v kostele a večer v nedělní učňovské škole. Jinak neměl učeň žádné volno kromě státních (církevních) svátků. Vesničtí chlapi dostávali někdy dva týdny „dovolené“ v době žní. Při práci v dílně se dodržovala dělba práce. Mistr (někdy starší tovaryš) vykrojil svršek, spodkovou část vykrajoval tovaryš nebo učeň. Spojování spodku se svrškem prováděl mistr. Některé operace dal udělat tovaryšovi nebo učňovi. Konečnou kontrolu dělal také mistr. Každou botku důkladně prohlédl, zkontroloval šev, jeho rovnost, dále zabroušení hřebíčků nebo floků, a také zda se stélka nekrčí, neodlepjuje, zda není kůže svršku pokrčená, poškozená atd.

Učební doba trvala u obuvníků tři roky. Po vyučení dostal učeň od mistra výuční list. Na základě výučního listu a osvědčení, které dostal z učňovské školy (výuční osvědčení vystavilo živnostenské společenství), se učeň stal pomocníkem. Pomocník mohl po určitém čase, který nebyl právně vymezený (zvykem byla minimálně roční praxe), předstoupit před zkušební komisi, aby složil tovaryšskou zkoušku. Pomocník musel podat písemnou žádost o připuštění k tovaryšské zkoušce. Jestliže zkoušku úspěšně složil, živnostenské společenství mu vystavilo tovaryšský list. Při odchodu dostal tovaryš od mistra – zaměst-

Vysvědčení na odchod vystavila Obecná učňovská škola ve Zlatých Moravcích pro Jozefa Borkoviče v roce 1927. Rozbor vysvědčení ukazuje, že v době dvouleté docházky (od 1. 12. 1925 – 30. 11. 1927) dosáhl Jozef Borkovič výborných výsledků v šesti předmětech: Korespondence, Živnostenské počty, Živnostenská kalkulace, Živnostenské účetnictví, Odborné kreslení a rýsování, Občanská nauka. Foto: archiv autora.

navatele – pracovní osvědčení. Po získání tovaryšského listu a tříleté praxi mohl obuvnický tovaryš ohlásit na živnostenském úřadu samostatnou činnost. Od živnostenského společenství dostal živnostenský list. Obuvnické řemeslo, stejně jako všechny

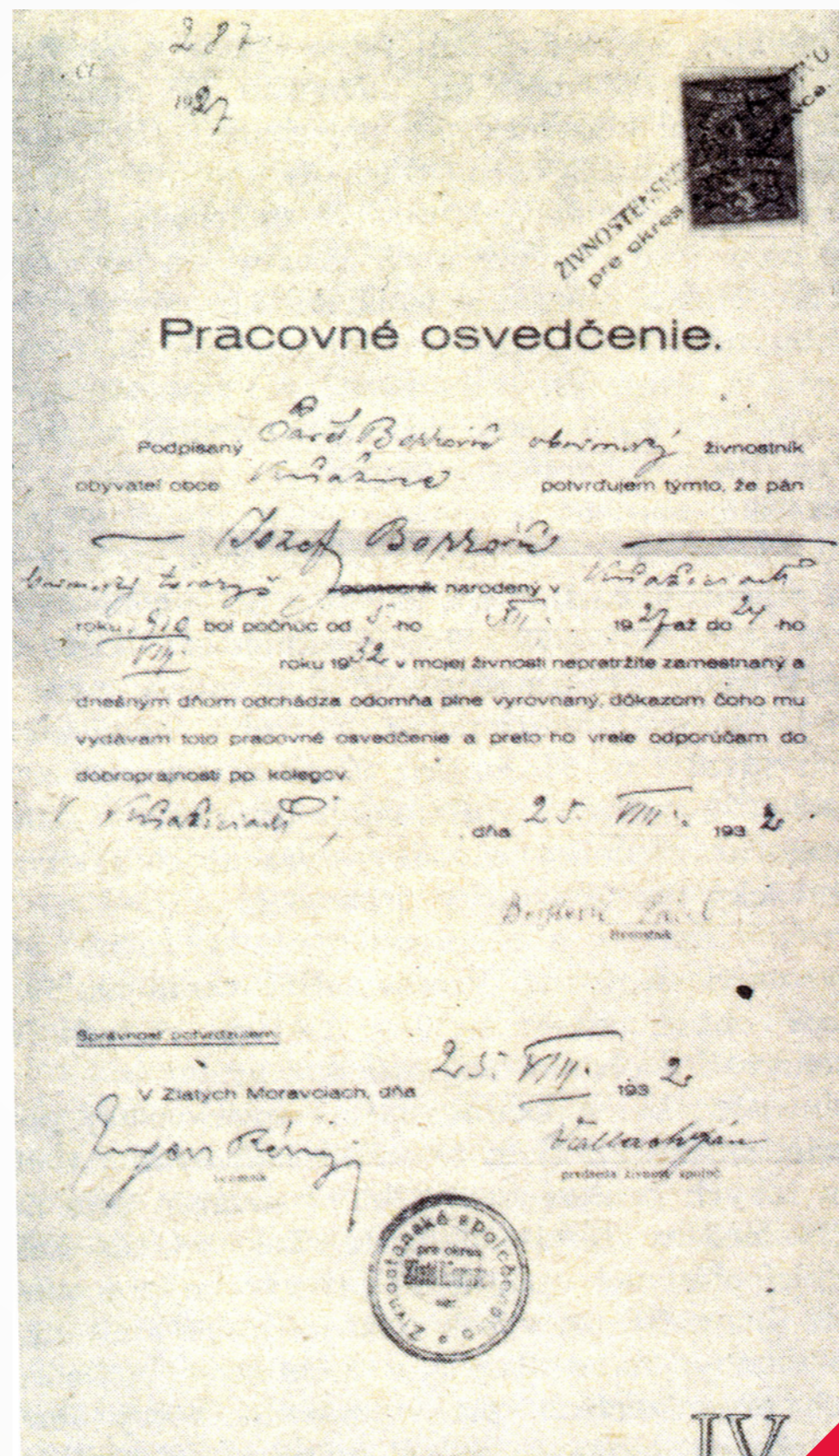
Výuční list Jozefa Borkoviče, vystavený v roce 1927 Živnostenským společenstvím ve Zlatých Moravcích, podle kterého jako učeň mistra Pavla Borkoviče absolvoval dvouletou výuku v obuvnické živnosti. Výuční list má jednoduchou formu, přesto má na bocích symboly šesti živností (řemesel). Foto: archiv autora.

ostatní řemeslné živnosti, nebylo při ohlašování vázané souhlasem živnostenského úřadu, tedy jeho povolením. Obuvník, který se rozhodl vykonávat samostatnou obuvnickou živnost, ohlásil

Tovarišský list z roku 1930 pro Jozefa Borkoviče, který se řádně vyučil obuvnické živnosti. Tovarišský list má bohatou výzdobu symboly jednotlivých řemesel – živností. Estetickou úpravu dokumentu dotváří alegorická postava ženy, podávající listinu mladému řemeslníkovi. Stylizovaný oděv mladíka svědčí o ukončení vandru. Foto: archiv autora.

písemně živnostenskému úřadu, že otvírá živnost. V oznámení uvedl své nacionále, místo, kde bude živnost realizovat, a přiložil doklady, jež potvrzovaly jeho odbornost. Jestliže chtěl obuvník své výrobky prodávat, musel mít zvláštní živnostenský koncesovaný list na prodej obuvi. Po splnění všech administrativních

Pracovní osvědčení pro Jozefa Borkoviče z roku 1932. Sloužilo jako potvrzení pro živnostníka, aby si mohl založit živnost. Foto: archiv autora.

podmínek bylo základním předpokladem pro práci samostatného obuvníka, aby měl nástroje, pomocný materiál a suroviny. Zmíněné potřeby si mohl koupit v obchodech s kožedělnými a řemeslnými potřebami. Nástroje si mohl pořídit i na splátky. V éře I. republiky chodil jednou do měsíce za obuvníkem agent, který vybíral splátku do splátkové knížky. Splátka musela být nej-

Vyuční list Pavla Kubicy z roku 1927, kterým se potvrzuje vyučení v obuvnickém řemesle a stává se tak obuvnickým pomocníkem. Horní část dokumentu je vyplněná symbolikou jednotlivých řemesel. Vyuční list připomíná grafickou úpravou dokumenty z cechovní éry. Dominují postavy dvou mužů. Jeden je evidentně mistr, druhý, mladší, reprezentuje pomocníka, v cechovním období tovaryše. Otisk pečeti s kruhopskem „Okresné živnostenské společenstvo pre okres Žilina v Žiline“ dokládá hodnověrnost tohoto dokumentu. Foto: archiv autora.

méně ve výši 20 korun. Místnost, respektive pracovní prostor, to byl druhý základní předpoklad pro práci obuvníka. Na vesnici měl zpravidla obuvník dům ve svém vlastnictví, kde si jednu místnost vyčlenil jako dílnu. Obuvníci ve městě, pokud neměli prostory ve vlastnictví, což bylo zřídka, měli pronajatou místnost od majitele domu za poplatek. Většina obuvníků neměla samostatnou pracovní místnost a pracovala obyčejně v kuchyni u okna.

Ve vztahu obuvník – obchodník jsem nezjistil vztah závislosti. Obuvník byl samostatný výrobce, který prodával své výrobky ve vlastní režii. I když většina obuvníků kupovala kůži a pomocný materiál na dluh, tzv. „na bork“, svou zadluženost u obchodníka splácela jen penězi. Při terénním výzkumu jsem se však výjimečně setkal například s případem, že obuvník dostal kůži na úvěr od obchodníka, vyrobil obuv a tu za poplatek (mzdu?) opět odevzdal obchodníkovi. Rozmanitější byl vztah obuvník – zákazník. Mezi obuvníkem a většinou zákazníků vznikl vztah, který označuji za sousedský; projevoval se v tom, že takovému zákazníkovi vyrobil obuvník požadovanou obuv a počkal, až bude mít zákazník peníze na zaplacení. Zaznamenali jsme však i nepeněžní formu „vypořádání“. Obyvatelé okolních vesnic si v Kremnici dávali šit jak pracovní, tak sváteční obuv. Kremničtí *šustři* přitom od těchto zákazníků přijímali naturálie ve formě mléka, vajíček, slaniny, uzenin a klobás. Zvláštní místo v této souvislosti mají trhy. Místní trhy byly pro obuvníky vítanou příležitostí, protože zde mohli prodat své výrobky. V Kremnici se obuvníci sdružovali, pronajali si povoz, aby mohli navštívit vzdálenější trhy (Handlová, Prievidza, Žarnovica). Podle vzpomínek to byly jednodenní cesty. Obuv (boty, čizmy) dávali do *lády* – dřevěné truhly, která zapadla mezi žebřiny vozu. Do jedné *lády* se vešlo kolem 60 párů bagančat nebo 20–25 párů čizem. Z dosavadních výzkumů mohu konstatovat, že komunikace ohledně výrobků obuvníka měla ve velké míře pasivní charakter. Obuvníci vyráběli na zakázku tak, že zákazník přišel k obuvníkovi a objednal si obuv. Výzkum však opět dokázal, že kromě pasivní našla uplatnění i aktivní komunikace výrobků. Takovouto formu prodeje jsem zaznamenal v Ilji (obec u Banskej Štiavnice). Bratr obuvníka z této obce chodil po jižních oblastech Slovenska (oblast od Levíc po Šahy), kde přijímal objednávky na bagančata a čizmy. Používal přitom reklamní marketingovou formou ukázek těchto výrobků. Po přijetí objednávky obuvník v Ilji podle zaslaných rozměrů vyrobil obuv. Tu pak bratr obuvníka roznášel zákazníkům. Obuvník Hanula v Kremnici například na konci dvacátých let 20. století dostal od přítele Höniga lyžařské boty z Německa. Společně je rozebrali a obuvník Hanula podle nich šil lyžařské boty, které měly odbyt u lyžařů, a to nejen

v Kremnici. Vzpomenu ještě tzv. „velké zakázky“, tj. jednorázové objednávky od policajtů, vojska, sirotčinců a různých spolků. Takovéto objednávky jsem zaznamenal například už před rokem 1914 v Bošanoch. Majitel koželužny Adolf Schmitt prosperoval díky objednávkám od armády. Vyrobenu useň distribuoval obuvníkům, řemenářům, sedlářům a brašnářům v širokém okolí, kteří z ní vyráběli patrontašky, kožené opasky, koňské postroje a jiné výrobky pro armádu. Vzpomenuté formy komunikace výrobků jsou jen náhodné, i když typické ukázky. Jsou důkazem, že obuvníci využívali jakékoliv možnosti k prodeji svých výrobků. Reklama, která se stala součástí prodeje výrobků, se uplatnila

P. Michal Hagara
veľkovýroba
obuvi
NOVÁKY (okr. Prievidza)

Ľento známy a dobre zavedený slovenský podnik vznikol už roku 1927 v Piestanoch a roku 1935 p. Michal Hagara presťahoval sa do Novákov pri Prievidzi. Podnik je zariadený na ručnú a strojovú veľkovýrobu. Tu sa vyrába šitá a klincovaná obuv, a špecialitou p. Hagara je výroba dôstojníckych číziem. Veľkovýroba obuvi p. Michala Hagara v Novákoch dodáva svoje akostné výrobky pre celé Československo.

133

Reklama obuvníka Michala Hagary v kalendáři na rok 1935.
 Foto: archiv autora.

v obuvnictví. Dvě ukázky reklamy jsou ilustrací marketingu řemeslníka v kontrastu k reklamě firmy Baťa.

Obuvnické řemeslo se v průběhu druhé poloviny 20. století transformovalo z výrobního na opravárenské řemeslo. Na závěr musím konstatovat, že i obuvnické řemeslo všeobecně zaniká s fyzickým zánikem řemeslníků. Terénní výzkum potvrdil nezvratnost konstatování, že fyzickým zánikem řemeslníka zaniká zvlášt-

Chceme Vám poslužiť
DOBROU A LACNOU OBUVOU,
podporujte nás v tom tým, že
nás upozorníte na naše chyby.
 Našu obuv vyrábame tak, aby vyhovela všetkým požiadavkám na ňu kladeným.
 Máme všetku obuv, ktorú potrebujete za veľmi

NÍZKE CENY.

Detská obuv od čísla	19–22	Kč	19.–
" " " "	23–24 (asi do 3 r.)	"	29.–
" " " "	25–28	6	29.–
" " " "	29–34	9	39.–
" " " "	35–38	12	49.–

Všetka z prvotriedneho materiálu,
spôsobilá do každej štrapácie.
 Ženská obuv zo silnej masťnej kože s jadrnou podrážkou . . . Kč 69.–
 Mužská obuv zo silnej masťnej kože s prvotriednou chrbtovou podrážkou . . . Kč 79.–
Je to obuv pre každého, kto potrebuje silnú, trvanlivú a pri tom pohodlnú obuv.
 Ženská obuv z boxu, veľmi úhľadná a pri tom veľmi trvanlivá . . . Kč 79.–
 Mužská obuv z boxu, pohodlná, trvanlivá a pekná . . . Kč 89.–
V našich správkarňach vidíme jak sa naša obuv pri nosení osvedčila a dľa týchto zkušeností zariadenujeme ďalšiu výrobu.
Chceme Vás dobrou obuvou získať za stáleho zákazníka.
 Naši robotníci sú si vedomi toho, že len dobrou prácou zaistia si dobrý odbyt svojich výrobkov – dôverujte im.
V každom väčšom meste predajňa, ceny všade jed-
nak ní z k e.

Baťa.

Reklama firmy Baťa z roku 1935. Foto: archiv autora.

ní, specifická terminologie, ztrácejí se souvislosti mezi nástroji, pomůckami a vybavením řemeslné dílny. Ztrácejí se souvislosti jeho působení v konkrétní lokalitě. Stopa po obuvnících a obuvnickém řemesle v terénu mizí. Překvapivě bohužel zanikají i písemné a obrazové dokumenty. Příbuzní neměli potřebu takovéto dokumenty zachovat. Častá odpověď byla: „to nikdo nechtěl, když jsme likvidovali dům, tak se to vyhodilo“. Není proto překvapivé, že v dokumentaci kožedělných řemesel, včetně obuvnictví, máme ještě velmi mnoho „bílých míst“.

LITERATURA

1. MUMMERHOFF, E.: Die Handwerk in der deutschen Vergangenheit, Lipsko, 1901.
2. NEMSKŮRTHYOVÁ, L.: Vývoj cechových štatútov na Slovensku v 15. a 16. storočí, kandidátská práce, Slovenská akadémia vied, Bratislava, 1986.
3. ŠPIESZ, A.: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov, vydavateľství Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1972.

Design obuvi v poválečném Československu

Juraj Šuška

Fakulta multimediálních komunikací,
Univerzita Tomáše Bati, Zlín, Česká republika

Předkládaný text se opírá o probíhající doktorandský výzkum na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně. Cílem výzkumu je mapovat vývoj obuvnického průmyslu v Československu v období mezi léty 1945 až 1989 se zaměřením na vývoj designu. Projekt si všímá činnosti modelářů – designérů v jednotlivých podnicích, sleduje jejich tvorbu i vnější činitele, které jejich práci ovlivňovaly. Z metodologického pohledu se výzkum opírá o tři hlavní informační prameny. Jmenovitě jde o výzkum dobové odborné literatury, rozhovory s pamětníky a zkoumání dochovaných exemplářů obuvi.

Výzkum sleduje postavení designérů v prostoru plánované ekonomiky, kde se výroba neřídí tržními principy nabídky a poptávky, ale ekonomickým plánem vypracovávaným v pětiletých cyklech. V tomto prostředí jsou poměrně lehce ignorovány požadavky zákazníka, stejně jako přelétavé nálady módy.

Možná právě z těchto důvodů byly výsledky práce desítek československých designérů úspěšně ignorovány a dodnes prakticky nikdo nevěnoval pozornost jejich práci. Snad o to zvláštější mi tato skutečnost připadala, když jsem sledoval, jak se světový vývoj v designu tohoto období předbíhá v oprašování vlastní minulosti. Přední světoví výrobci obuvi hrdě odkrývají design z období před dvaceti, třiceti a čtyřiceti lety a úspěšně na něm stavějí aktuální kolekce.

Pravdou zůstává, že právě informační vakuum a absence dostupných materiálů souvisejících s tímto tématem mě nakonec přivedly na myšlenku si tuto problematiku zvolit jako téma dizertační práce na zmíněné univerzitě.

V třicátých letech minulého století patřilo Československo mezi přední světové výrobce obuvi. Toto postavení ovlivnila především společnost Baťa se sídlem ve Zlíně, která se vypracovala z malého rodinného podniku na průmyslový gigant s globální působností. Továrna ve Zlíně byla největším výrobcem obuvi v Evropě (Kožařství, 1970) a objem vyvážené obuvi odpovídal jedné

osmině světového exportu usňové obuvi (J. Floryk – J. Klepáč, 1968). Z národohospodářského pohledu společnost produkovala sedm až deset procent československého exportu.

Po skončení druhé světové války došlo v Československu (obdobně jako i v dalších státech východní Evropy) ke znárodnění průmyslu, finančního sektoru a dalších strategických odvětví. Počínaje dnem 1. 1. 1946 byl majetek společnosti Baťa na území Československa převeden do správy státu a původní majitelé nad ním ztratili kontrolu.

Proces znárodnění se po roce 1948 rozšířil i na menší podniky a živnostníky. Tyto jednotky byly následně likvidovány a jejich majetek, strojní i materiální vybavení, byl přesouván pod správu nově vznikajících národních podniků. Tímto způsobem vláda vytvořila státem řízený monopol s pevně centralizovanou strukturou, která do jisté míry vycházela právě z organizační struktury i systému řízení, které byly zavedeny v Baťových závodech.

Nový společenský řád se měl jasně odlišovat od toho předválečného a jedním z nástrojů manifestace této změny a vyrovnání se s minulostí bylo i přejmenování názvů měst, ulic nebo podniků. Takto došlo 1. 1. 1949 k přejmenování původní centrály Baťových závodů ve Zlíně na „Svit, národní podnik“ a samotné město dostalo název Gottwaldov. Pojmenování města po prvním komunistickém prezidentovi dává tušit, že nová vláda měla s vyspělým průmyslovým městem své plány a počítala s jeho rozvojem i v budoucnosti. Trochu paradoxně však působí fakt, že vlastní název „Svit“ má svou historii svázanou zpětně právě se společnostmi Baťa. Ta již v roce 1934 začala s výstavbou závodu

Vstupní brána do podniku Svit, rok 1974, archiv Juraj Šuška.

„Svit“ na Slovensku a název podniku vznikl zkrácením slov „Slovenské viskózové továrny“.

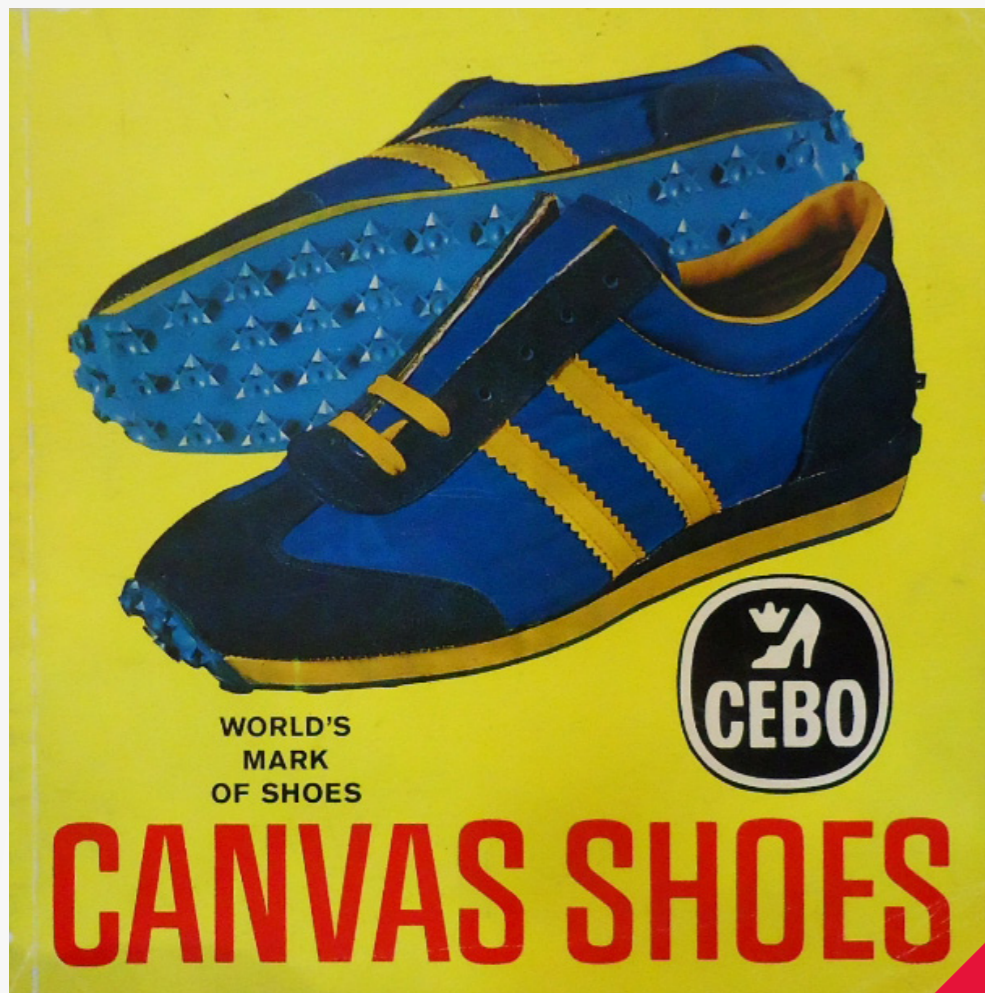
Podobně jako Svit, i další obuvnické závody a města byly přejmenovány. To byl případ „Závodov 29. augusta“ v Partizánském (ZDA), kde název odkazuje na vypuknutí slovenského národního povstání. Dále to byly Závody Gustava Klimenta v Třebíči, Sáza van ve Zruči nad Sázavou a Botana Skuteč. Tyto podniky tvořily novou strukturu československého obuvnického průmyslu. Kromě jmenovaných národních podniků se produkci obuvi věnovalo i několik výrobních družstev, jako například Svedrup, Snaha,

Dámská společenská obuv, 80. léta 20. století, výrobce Snaha Brno, archiv Juraj Šuška, foto Šárka Hasar.

Obuna nebo Podtatran. Z pohledu množství vyrobených párů obuvi nebyla družstva příliš významná, ale mnozí spotřebitelé upřednostňovali jejich malosériovou produkci před velkokapacitní výrobou produkovanou v národních podnicích.

Válkou poškozený průmysl stál před nelehkou úlohou obnovy. Cílem nového vedení bylo navázat na úspěch v exportu, který odvětví dosahovalo v meziválečném období. Tradice a obchodní vazby z minulosti dávaly šanci na úspěch na západních trzích. Oproti tomu průmyslová vyspělost Československa v porovnání s ostatními zeměmi východního bloku nabízela příležitost pro růst exportu i tímto směrem. Obuvnický průmysl dosáhl z hlediska objemu produkce předválečné úrovně už v roce 1948, jako jedno z prvních odvětví v republice. V následujících dekádách počet vyrobených párů obuvi plynule rostl až do roku 1985, kdy dosáhl svého maxima na úrovni 130 milionů párů. Množství exportu představovalo přibližně padesát procent z celkové produkce (Statistická ročenka Svit, 1990).

Exportní katalog sportovní obuvi, rok 1972, soukromá sbírka Juraje Šušky.

Důležitou úlohu při obnově a rozvoji výroby tvořila ústřední modelárna se sídlem ve Svitě. Modeláři odpovídali za přípravu nových modelů od prvotního návrhu, přes konstrukční řešení až po přípravu technické dokumentace. Do první generace modelářů podniku Svit patřili například František Smejkal, František Šnajder nebo Karel Bydlo, kteří svou zručnost a zkušenosti získávali ještě ve společnosti Baťa. V následujících letech se oddělení postupně rozrůstalo a byla přijata nová generace čerstvých absolventů, jako Antonín Navrátil, Božena Dvořáčková, Věra Hurtová, Jaroslav Otáhal a mnoho dalších. Každý z nich zanechal svůj vlastní rukopis na celé řadě produktů a mnozí z nich aktivně vykonávali tuto činnost prakticky až do devadesátých let minulého století.

Ústřední modelárna centrálně zajišťovala svojí činností vývoj modelů obuvi pro všechny národní podniky. V jednotlivých podnicích byly zastoupeny jen „provazní modelárny“. Jejich úloha spočívala v zavádění nových modelů do výroby. Jednotlivé provazní modelárny postupem času zvyšovaly svou působnost a začaly přebírat i část úkolů ústřední modelárny. To se týkalo především národního podniku Závody 29. augusta v Partizánském a Botana Skuteč.

Dámská společenská obuv oceněná zlatou medailí na veletrhu v Lipsku 1976, výrobce Závody 29. augusta v Partizánském, fotoarchiv Juraje Šušky.

Mezi nejvýznamnější úspěchy československých návrhářů tohoto období bylo získání zlaté medaile na bruselské výstavě EXPO v roce 1958. Expozice pod názvem „Vkus“ představila vedle jiných výrobků módní kolekci obuvi, která bojovala o přízeň poroty v konkurenci italských, francouzských, švýcarských a dalších výrobců. Ludvík Janků, vedoucí ústřední modelárny Svit, píše o úspěchu kolekce v Bruselu a zároveň dodává, že je nutné věnovat zvýšenou pozornost vrchovým materiálům a jejich barevnému provedení v souladu se světovými trendy (Kožařství, 1958, 281). V různých úpravách a hodnoceních dospívají k podobným závěrům i další analytici nebo samostatní designéři.

Dalším nedostatkem, který byl československé produkci vytýkán, byla opožděná reakce na světové trendy. V první polovině šedesátých let se stále častěji ozývaly hlasy o nepružnosti plánu. Situace se ještě zhoršila, když v období let 1963 až 1966 centrální modelárna představovala celoroční kolekce obuvi, namísto zažitého systému dvou samostatných kolekcí v sezónách jaro – léto a podzim – zima, což tento problém neřešilo, ale ještě více prohlubovalo (Kožařství, 1980, 162).

Druhá polovina šedesátých let přinesla politické uvolnění, které mělo své viditelné dopady i na fungování podniků. Výrobní závody dostaly větší pravomoci při plánování výroby a jednotlivé podniky přebíraly odpovědnost za vývoj nových modelů obuvi. V roce 1970 končí role ústřední modelárny a jednotlivé podniky si tuto činnost zajišťují samostatně. Tato změna přirozeně přinesla větší pestrost vzorů a také určitou formu konkurence a soutěživosti mezi návrháři a jednotlivými podniky.

Pánská luxusní obuv rámová, 60. léta 20. století, výrobce Závody 29. augusta v Partizánském, archiv Juraj Šuška, foto Igor Králik.

Tato změna byla dlouho požadována ze strany spotřebitelů, ale i ze strany prodejních a exportních společností. Sedmdesátá a osmdesátá léta znamenala zvyšující se náročnost odběratelů. Zřetelný byl rostoucí zájem o nově nabízené kolekce „Luxus“ a „Módní novinka“ na úkor unifikované velkosériové výroby. Tyto kolekce obuvi byly navrhovány již ve čtvrtletních cyklech a byly vyráběny z kvalitnějších vrchových materiálů.

Zimní sportovní obuv Gerlach, 70. léta 20. století, výrobce Závody 29. augusta v Partizánském, archiv Juraj Šuška, foto Juraj Šuška.

Dámská vycházková obuv, 70. léta 20. století, výrobce Svit Gottwaldov (Zlín), archiv Juraj Šuška, foto Šárka Hasar.

Dámská vycházková obuv z kolekce Módni novinka, 80. léta 20. století, výrobce Svit Gottwaldov (Zlín), archiv Juraj Šuška, foto Šárka Hasar.

V šedesátých letech se začaly pravidelně konat i výstavní trhy, rostl počet domácích soutěží, kde se jednotlivé podniky prezentovaly se svými novinkami. Mezi nejznámější výstavy patřil Mezinárodní veletrh spotřebního zboží Brno, Liberecké výstavní trhy, Trenčín – město módy nebo Intersport Bratislava. Kvalitu designu pravidelně hodnotilo ministerstvo průmyslu, které každoročně udělovalo ocenění „Vynikající výrobek roku“ pro jednotlivá průmyslová odvětví.

Autorství designu bylo z pohledu běžného spotřebitele anonymní. Jedním z mála systematicky dochovaných pramenů

o tvorbě a úspěších jednotlivých designérů jsou právě informace o oceněných výrobcích, publikované v časopise Kožařství, případně v dalších převážně odborných publikacích. Mezi často oceňované autory tohoto období patří jména jako František Lečík, Ladislav Petrák nebo Jaroslav Valtr ze Svit, Jana Vrbová a Ladislav Peňáz ze Závodů Gustava Klimenta v Třebíči, Karel Ehrenberger a Milan Mlynář z Botany Skuteč, Alojz Kumičik ze Závodů 29. augusta v Partizánském a mnoho dalších jmen.

Postupný zvyšující se význam designu je zřejmý i z následujících údajů. Jestliže v roce 1959 představovala nabídková kolekce národního podniku Svit 700 vzorů, o třicet let později toto číslo překročilo hranici 2 000 modelů a celonárodní kolekce v roce 1985 představovala téměř 5 000 modelů obuvi. S rostoucím počtem modelů obuvi v kolekci přímo úměrně rostl i počet návrhářů a modelářů, kteří tyto modely připravovali. Jejich počet postupně vzrostl z několika desítek na 130 až 150 pracovníků.

Prezentovaný příspěvek poskytuje jen omezený a stručný pohled na postavení a práci designérů v národních podnicích. Jsem velmi vděčný za pomoc mnohým bývalým zaměstnancům národních podniků, jednotlivcům i institucím. Věřím, že i díky jejich nesmírné podpoře a podpoře ze strany Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně bude možné v dizertační práci poskytnout komplexnější pohled na zkoumané téma.

Sbírka obuvi v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze

Eva Uchalová

Uměleckoprůmyslové museum, Praha,
Česká republika

Sbírka obuvi v Uměleckoprůmyslovém muzeu¹ v Praze stála celá léta poněkud stranou zájmu kurátorů i veřejnosti. Obuv byla využívána ve většině případů jako doplněk vystavovaných oděvů k dokreslení komplexního obrazu módy určité vývojové etapy a stylu, a pokud se na některé výstavě módy objevila jako samostatný výstavní artefakt, bylo to v tak malém počtu, že nemohla poskytnout kompletní informaci produkci daného období. Sbírka také nikdy nebyla publikovaná a dokonce se jí ani nedostalo specializovaného zpracování muzejními kurátory. Naštěstí se v Praze v roce 1996 objevila June Swann, kterou sbírka natolik zaujala, že v následujícím roce na základě grantu uděleného Britskou radou sbírku prohlédla a odborně zhodnotila, zpřesnila datování i zařazení do evropských souvislostí, za což jsme jí dodnes velmi vděční.

Střevičky dámské, bílý atlas, J. Hodek, Praha 1848 (schází stužky na vázání kolem kotníku), UPM i. č. 25 773, dokumentační foto.

Uměleckoprůmyslové museum v Praze bylo založeno v roce 1885 a jeho posláním bylo „činnost uměleckoprůmyslovou povzbuzovati a ku zušlechtění vkusu přispívati“. Tohoto cíle mělo být dosaženo vytvořením stálé sbírky uměleckého řemesla a veřejné knihovny, ale také pořádáním výstav „vzorných moderních prací“, přednáškami, publikacemi a udělováním cen za aktuální „ vynikající výkony v oboru uměleckého průmyslu“. Sledovaná uměleckoprůmyslová odvětví byla rozdělena do 12 hlavních skupin a jako první mezi nimi byly „práce textilní a jejich napodobení“, to jsou konkrétně – cituji – „pletiva, tkaniny, vyšívaní, krajky, kostýmy a paramenta a papírové tapety“.² Obuv bychom snad mohli hledat v rámci pojmu „kostým“, ale tento pojem se v muzejních dokumentech té doby nikde neobjevuje. Obuv také nebyla zařazena mezi předměty, na jejichž zhotovení Obchodní a živnostenská komora vyhlášovala od roku 1896 soutěže, jako tomu bylo u kapesníků a kabelek, u nichž se mohly uplatnit ruční výzdobné techniky. U obuvi byla zřejmě determinující její užitná funkce, nebyla považovaná za předmět hodný umělecko-řemeslného zpracování a neodpovídala sběrnému programu prvních desetiletí existence muzea.

Ale ani citované kostýmy se dlouho nesbíraly, s výjimkou pánských vyšívaných barokních kabátů. První dámské šaty byly přijaty do sbírky až v roce 1916. Obuv však musela na zájem muzejních pracovníků čekat další léta; teprve v roce 1932 byl zařazen první pár obuvi, a to střevičky, považované za součást národního kroje z nadace Josefa, Marie a Zdenky Hlávkových. Poté byla další obuv zařazena až v roce 1940. Jednalo se o střevíce patřící ke kabátku ze Slovanského plesu v Praze na Žofíně dne 10. června 1848, náležející manželce historika Václava Vladivoje Tomka, Ludmile Tomkové. Komplet kabátku se střevičky byl do sbírek jistě přijat z vlasteneckých důvodů. Kabátek vyšívaný sutaškami podle návrhu Josefa Mánesa³ patřil mezi základní typy „národního“ revolučního oděvu z roku 1848. Střevíce jsou zhotoveny z bílého atlasu. Původně se vázaly kolem kotníku stužkami, které chybí, a jsou označeny výrobcem J. Hodekem, který měl sklad dámské obuvi v Praze na Starém Městě, v domě U červeného raka.

Ani v dalších letech se akvizice obuvi počtem nedaly srovnat s ostatními módními doplňky. Vznik systematické sbírky byl paradoxně svázán s politickými změnami v Československu. Po skončení války a vyhlášení tzv. Benešových dekretů byl československým státem převzat zkonfiskovaný majetek Němců, Maďarů a zrádců českého a slovenského národa. V rámci této konfiskace bylo zestátněno také více než 2000 šlechtických sídel a v nich uchovávaný mobiliář. Zbytky tohoto mobiliáře, které ušly

masivnímu rabování, rozkrádání a ničení, byly formou tzv. svozů soustředěny v několika vybraných zámcích prostřednictvím nové instituce s názvem Národní kulturní komise, vytvořené v roce 1946. Z těchto „svozů“ vzniklo v roce 1948 „Muzeum společenské a tělesné kultury“ v zámku Jemniště ve Středočeském kraji, zaměřené na oděv, módní doplňky a předměty denní potřeby všech vrstev obyvatelstva. Toto muzeum přešlo v roce 1953 pod správu Uměleckoprůmyslového muzea v Praze a bylo přeměněno na Muzeum módy. Ale již v roce 1961 bylo toto muzeum zrušeno, pravděpodobně z ideologických důvodů, protože představovalo především oděvní kulturu šlechty a bohatých společenských vrstev. Část sbírek byla převedena do Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, zbytek zůstal v Jemništi ve správě pozdějšího Střediska státní památkové péče Středočeského kraje.⁴

Kabátek podle návrhu Josefa Mánesa, vlna, stužková výšivka, Praha 1848, UPM i. č. 25 772, fotoarchiv UPM.

Teprve tato kolekce z Jemniště, čítající přibližně 70 párů obuvi, znamenala počátek systematického vytváření muzejní sbírky. Do muzea s ním přišly ukázky obuvnické tvorby z nejrůznějších období a od té doby se již kurátoři systematicky snaží tento fond doplňovat do souvislé vývojové i typologické řady prostřednictvím nákupů a darů od veřejnosti. Shodou okolností bylo tehdy Uměleckoprůmyslové muzeum reorganizováno a rozčleněno do čtyř specializovaných oddělení, z nichž čtvrtou sbírku tvořil textil, móda a všechny druhy doplňků.

Dámská obuv je ve sbírce daleko početnější a kompletnější než část věnovaná pánské a dětské obuvi. Nejstarší exponáty tvoří malá kolekce obuvi z 18. století ze zámku Jemniště, původně pocházející ze zámků ve Frýdlantu a v Heřmanově Městci. Jedná se o pár pantoflíček původně potažených brokátovým a bílým hedvábím, vyšíváním zlatým dracounem. Obuv pochází asi z 30. let 18. století a svršek v současnosti tvoří již jen podšívka z bílé usně. Další pár pantoflí je zhotoven ze zeleného atlasu, s podpatkem potaženým bílou usní; pochází z období kolem roku 1780. Stejně datované jsou střevičky z bílého hedvábí vyšívání flitry, restaurované v letech 1988–1989 Glorií Bissiani. Nejstarší artefakt v této skupině s nejzajímavějším osudem je barokní střevíc ze semiše barvy srnčí hnědi, vyšívání dracounem. Tento střevíc, původem ze zámku Frýdlant, byl do Uměleckoprůmyslového muzea předán z Jemniště jako pulpár, nebyl předmětem publikační ani výstavní činnosti a po druhém pulpáru nikdo nikdy

Barokní střevíc, hnědá useň, vyšívání zlatým dracounem, Čechy kolem 1730, UPM i. č. 70 265, dokumentační foto.

Barokní pantoflíčky, bílá useň potažená brokátovým a bílým hedvábím, vyšívání stříbrným dracounem, Čechy?, kolem 1730, UPM i. č. 70.264, dokumentační foto.

nepátral. Až po mé prezentaci na letošní zlínské konferenci se přihlásila kolegyně z Národního památkového ústavu – územního pracoviště v Plzni, paní Mgr. Veronika Pilná, s tím, že podobný střevíc je uchovávaný ve sbírkách muzea v Chebu. Po konferenci jsme konfrontovaly fotografie obou střevíců a ukázalo se, že jsou zcela identické, až na mírně změněnou barvu. Chebský pulpár pochází z valdštejnského majetku, do Chebu byl předán v roce 1978 s konvolutem předmětů z Valdštejnského paláce s legendou, že patřil manželce Albrechta z Valdštejna.

Původ celého páru však není jasný. Mohl pocházet z Frýdlantu, v tom případě zřejmě nemá nic společného s Valdštejnem. Frýdlant byl v majetku Albrechta z Valdštejna v letech 1622–1634, po jeho zavraždění přešel na rod Gallasů a od roku 1757 byl v držení rodu Clam-Gallasů. Střevíc pochází z let 1720–1735 (datace ověřená podle paní June Swann), je tedy pravděpodobné, že patřil některé šlechtice z rodu Gallasů. Pokud však byl celý pár původně uchovávaný ve Valdštejnském paláci v Praze, který zůstal v majetku Valdštejnů až do roku 1945, mohl patřit ženě z rodu Valdštejnů a pulpár nacházející se dnes v Uměleckoprůmyslovém muzeu mohl být na Frýdlant – neznámo kdy – předán či zapůjčen. Nabízí se hypotéza, že rozdělení střevíců a umístění jednoho pulpáru na Frýdlant by mohlo souviset s budováním zámeckého muzea s expozicí historických sbírek, které bylo na zámku Frýdlant otevřeno veřejnosti jako nejstarší hradní muzeum ve střední Evropě již v roce 1801.⁵ Tato hypotéza je

láková a nezdá se být zcela nesmyslná, vezmeme-li v úvahu, že byly střevíce spojovány s manželkou Albrechta z Valdštejna, ale její potvrzení bude vyžadovat delší výzkum.

V kolekci obuvi z 19. století jsou zastoupeny snad všechny zásadní typy dámské obuvi v dobových proměnách, počínaje empírovými lodičkami s ostrými špičkami a nízkým širokým podpatkem, přes typické ploché černé i bílé atlasové střevičky biedermeieru k typologicky bohatší obuvi druhého rokoka. Kotníková obuv se šněrováním na vnitřní straně, atlasové šněrovací botky na podpatku, polobotky z hnědého atlasu a sametu firmy J. R. Sitzendorf, Damenschuhe-Fabrikant, Mainz, i ploché střevičky zhotovené technikou kilim (ručně tkané) z dílny pražského obuvníka Johanna Lirsche, který sídlil v Lehmannově domě na hlavní pražské třídě, na rohu Nových alejí (dnes Národní třída) a Perlové ulice. U některých typů obuvi známe jejich majitelky, například bílé atlasové lodičky s malou kokardou měla obuty Marie Pernerová z Polabské Týnice, když se 26. 5. 1863 vdávala za Hermanna Ulma z Chomutova. Kotníkové botky z bílého atlasu, z vnitřní strany šněrovací, na nízkém podpatku, měla při své svatbě dne 19. 11. 1864 dcera stavitele – dnes zbořených – „Chourových domů“ v Praze na Národní třídě, Marie Müller, rozená Kaur.

Z období tzv. „honzíkové“ módy (turnýra) 70. a 80. let jsou ve sbírce doloženy vysoké botky na šněrování či zapínání na knoflíčky nebo s gumovými vložkami typu „pérka“, zhotovované z hedvábného atlasu, vyšívání rypsu, vzorovaného bavlněné-

Dámské střevíce, bílé hedvábí, bílá useň, vyšívání kovovým vláknem, pajetkami, bulionky a sklíčky, Čechy cca 1780, UPM i. č. UPM 70 024, fotoarchiv UPM.

Večerní střevice, useň, výšivka pajetkami, buliony a korálky, A. T. Löw, k.u.k. Hoflieferant, Vídeň kolem 1910, UPM i. č. 70 086, dokumentační foto.

Večerní lodičky, stříbrné lamé, useň, bílé hedvábí, H. Bauer, k.u.k. Hoflieferant, Vídeň kolem 1910, UPM i. č. 69 490, foto Ondřej Kocourek.

Večerní střevice, zlatá useň, podpatky kovové s prosekávaným dekorem, Shoe Club Praha, kolem 1925, UPM i. č. 103 003, dokumentační foto.

Sandály v barvě trikolory, dělená korková podešev, Protektorát Čechy a Morava, kolem 1940, UPM DE 12 144/9, dokumentační foto.

List z katalogu firmy F. et E. Kompert, Praha 1912, UPM, dokumentace 4. sbírky, foto Ondřej Kocourek.

List z katalogu firmy F. et E. Kompert, Praha 1912, UPM, dokumentace 4. sbírky, foto Ondřej Kocourek.

Společenské střevice, bílá useň, výšivka korálky, flitry a kaménky, Praha, F. et E. Kompert, 1900–1910, UPM i. č. 50.838, foto Ondřej Kocourek.

Plesová toaleta, krepdešín, samet a kovová krajkovina, Marie Doleželová, Olomouc 1912, UPM i. č. 86430, fotoarchiv UPM.

Společenské střevíce, zlatá a hráškově zelená useň, UPM i. č. 75 583; dtto černá laková a zlatá useň, UPM i. č. 93 490; dtto stříbrná a červená useň, UPM i. č. 75 582, firma Vogue, Praha, 1932–1935. Patřily Hildě Podolské, fotoarchiv UPM.

Vzorky střevíců vystavených na výstavě řemesel v Berlíně, firma FF Shoe Karel Znamenáček, Praha II, 1938, UPM i. č. 100 204 a, b, c, fotoarchiv UPM.

Večerní sametové střevíce typu „tango“, znač. Paris Mondain, Paříž cca 1912, UPM i. č. 75 044, foto Ondřej Kocourek.

Majitelka předchozích střevíců, paní Cecilie Šuldová z Olomouce, fotografický ateliér Carl Pietzner, cca 1900, soukromý majetek.

Manželé Hilda a Miloš Podolští. Foto z časopisu Měsíc IV, č. 5, 5. 5. 1935, s. 22.

Válenky kombinované z usně a plsti, Protektorát Čechy a Morava cca 1940–1945, UPM i. č. 98 647, fotoarchiv UPM.

Vycházkové střevíce kombinované, šedý semiš a hladká černá useň, A. Čejka Praha 1930–1935, UPM i. č. 95 769, dokumentační foto.

Společenské šaty z paličkové krajky, Eva Fialová, zhotoveny pro výstavu Expo 67 v Montrealu, UPM i. č. 80 494, fotoarchiv UPM.

Večerní střevíce z vyšívaneho saténu, stříbrné podpatky s prosekávaným a emailovaným dekorem, Vídeň, po 1925, UPM i. č. 69 491, dokumentační foto.

Večerní střevíce z vyšívaneho saténu, stříbrné podpatky s prosekávaným a emailovaným dekorem, Vídeň, po 1925, UPM i. č. 69 491, dokumentační foto.

Večerní páskové střevíce, stříbrná useň, Karel Váňa, Praha 1932–1935, UPM i. č. 75 585, fotoarchiv UPM.

Reklama na letní střevíce firmy Baťa, Zlín, 1936, fotoarchiv UPM.

Letní dámské střevíce, bílá useň, zdobená perforováním, pravděpodobně firma Baťa, Zlín, 1936, UPM i. č. 94 814, dokumentační foto.

Dámské polobotky, světle hnědá useň, kožené podpatky, Hanan et Son New York expressiv made for Anglo American Shoe Store B. Reschowsky, Vienna, Graben 17, Vídeň 1910–1925, UPM i. č. 69 570, dokumentační foto.

Semišové polobotky zdobené paspulováním, plátkové podpatky, Praha nebo Vídeň 1910–1920, UPM i. č. 89 563, dokumentační foto.

ho damašku či bronzové lakové usně, ale i nízké střevíce zdobené stuhami, stužkovými rozetami či kokardami, jako například střevíce s velkou kokardou a kovovou sponou, patřící k svatebním šatům z šedivého taftu cca z roku 1880.

Velkou událostí byla pražská Jubilejní výstava v roce 1891, připomínající první průmyslovou výstavu v Praze v roce 1791, uspořádanou pod názvem „Waarenkabinett“ na počest korunovace císaře Leopolda II. Pro Jubilejní výstavu byly pravděpodobně vyrobeny tři páry dekorativních šněrovacích botek obuvníkem Josefem Krákorou, ale pravděpodobně i vyšívání botky z bleďmodrého atlasu a světlehnědé usně zhotovené obuvníkem v Kutné Hoře. Kolekci z 90. let 19. století obohacuje nový typ obuvi šněrovaný až nad kotník lacetkami, později označovaný jako „tango“. Obuv je signována firmou „Erster Prager Schuhwaarenbazar, Wenzelsplatz 9“. Dalším typem z tohoto souboru jsou letní vysoké botky s přední částí prostříhanou do vodorovných pásků, zapínaných na patentní háčky do kovem potažených dírek.

Střevíce z prvního desetiletí 20. století bohatě dokumentují významný rozvoj módní tvorby v Praze i v sídelní Vídni, který pozorujeme i v oboru tvorby oděvů, klobouků i dalších doplňků. Vedle obuvi z Mnichovohradištské továrny, která měla prodejnu v Praze a filiálku ve Vídni, se ve sbírce nachází i trojice dámských střevíců z produkce příbuzné firmy F. et E. Kompert.⁶ Vedle společenských střevíců s páskem přes nárt, vyšívání korálky a flitry, jsou to svatební lodičky z bílého atlasu, zdobené taftovou stuhou se štrasovou sponou z roku 1910 a polovysoké šněrovací boty s ozdobně vykrojenými díly, nesoucí uvnitř sletisk medaile ze světové výstavy v Paříži roku 1889. Do produkce firmy Kom-

Střevičky, zelený atlas, bílá useň, vyšívka, UPM i. č. 95 907, fotoarchiv UPM.

pert dává nahlédnout i fragment katalogu z roku 1912, který na čtyřech zachovaných stranách nabízí výběr 18 párů pánské a 24 párů dámské módní obuvi v nejrůznějších kvalitativních kategoriích, se sníženými jubilejními cenami a s anglickými a francouzskými jmény.

Vídeňskou eleganci období art nouveau zastupují firmy H. Bauer, A. T. Löw, Wien, Kärtnerstrasse 8, Wittenberg Wien, Kärtnerstrasse 14, Franz H. Swoboda, firma Helia nebo B. Reschowsky, který již názvem své firmy „Anglo American Shoe Store“ poukazuje na módu anglického a amerického stylu ve střední Evropě. Že nešlo o formální název, dokazují samotné dámské vycházkové polobotky, na kterých je přímo uvedeno, že je vyrobila firma „Hanan and Son New York“ a jsou „expressiv made for Anglo American Shoe Store B. Reschowsky, Vienna, Graben 17“.

Fráňa Smatek, plakát firmy Baťa, cca 1930, UPM GP 2 357, fotoarchiv UPM.

Ostatně i v Praze byl obchod se jménem American Shoe House Prague, ze kterého pocházejí vycházkové střevíce vyšívání korálky a pajetkami z let 1905–1910.

Pravděpodobně anglického původu jsou kotníčkové semišové boty, značené Tip-Top, které jako jediné mají vysloveně sportovní charakter. Jejich původ neznáme, byly do sbírky zakoupeny ve starožitnostech.

Z období těsně před I. světovou válkou jsou ve sbírce doloženy i boty pařížské provenience značky Paris Mondain, a sice společenské střevíce typu tango, které jejich majitelka podle vyprávění její dcery nosila se zlatými punčochami k plesovým šatům

Trojice střevíců: z kilimově tkané hedvábné tkaniny, Johann Lirsch Praha kolem 1840, UPM i. č. 77 358; kotníčkové z bílého atlasu, 1850–1855, UPM i. č. 81 694; z černého atlasu a bílé usně, kolem 1840, UPM i. č. 72 546, fotoarchiv UPM.

Dámské polobotky, hnědý atlas a samet, J. R. Sitzendorf Damenschuhfabrikant, Mainz, 1860–1865, UPM i. č. 87 365, dokumentační foto.

Šněrovací botky, fialový ryps moiré, výšivka žinylkou, Mělnicko kolem 1875, UPM i. č. 66 692, dokumentační foto.

ze zlatavého krepdešinu a kovové krajkoviny. Dáma byla manželkou vojenského lékaře z Olomouce a šaty si nechala ušít pro ples v Sarajevu v roce 1912.⁷

Další dvoje anonymní vycházkové střevíce zavazované na nártu jsou datovány do počátku dvacátých let 20. století. V kolekci obuvi z meziválečných let zaznamenáváme přechod zájmu od vídeňské produkce k pařížské, stejně jako to pozorujeme u sbírky oděvů. Nicméně Vídeň stále neztrácela pro české dámy na přitažlivosti – byly zde vyrobeny večerní střevíce z černého hedvábí nebo alespoň jejich prolamované stříbrné podpatky s květinovým dekorem z barevného smaltu. Jsou značené vídeňským puncem, užívaným po roce 1925. Stejný podpatek v provedení ze žlutého kovu mají i zlaté střevíce vyrobené firmou Shoe Club Prague. Poněkud mladší jsou večerní střevíce neznámého původu, které mají podobný dekorativní podpatek. Vídeňské provenience jsou i elegantní zlaté lodičky firmy Hermann Hirsch, zdobené pásem jemné vídeňské výšivky z 2. poloviny 30. let.

Pařížského původu je čtveřice vycházkových střevíců z přelomu 20. a 30. let, které si ze svých cest do Paříže přivezla pražská učitelka. Styl art deco se výrazně projevuje na zelených lodičkách pařížské firmy Luciole, zdobených na nártu mozaikou sestavenou z kousků usně v různých zelených odstínech, i na atlasových střevících, vyšívaných barevnými flitry a korálky od stejné firmy, ale od zcela jiné majitelky. Dovoz obuvi z Paříže pokračuje i ve

30. letech; ve sbírce se nacházejí i večerní střevíce firmy Jean, Berger, Princia, Lebras, François Pinet, Aurore a střevíce firmy Paris, vyrobené pro firmu Ha-Ha Praha. Ve sbírce se objevují i boty firmy Bally, několikery střevíce anglické provenience (The Forsythe Shoe, The For Ever-Shoe), i sandály egyptského obchodního domu S. S. Sednaoui, založeného v Káhiře v r. 1913, zakoupené v Praze u firmy Mudrochová v Londýnské ulici koncem 30. let.

Ve sbírce však samozřejmě převažuje obuv česká, zejména pražské provenience. Trojice společenských střevíců firmy Vogue, Národní třída, Praha v kombinacích stříbrné a vínově červené, hráškově zelené a zlaté, a také kombinace černého semiše s pruhy zlaté usně, má výrazný charakter stylu art deco. Nepodařilo se zjistit, zda se jedná o zahraniční firmu s filiálkou v Praze a Bratislavě, či o původního československého výrobce, ale víme, že tyto střevíce patřily Hildě Podolské, snaše majitelky nejznámějšího pražského módního závodu. Narodila se v roce 1914 a v roce 1935 se provdala za Miloše Podolského, staršího syna Hany Podolské. Nosila, a pravděpodobně i předváděla, šaty ušité v salonu Podolská. Vzhledem k jejímu věku – v roce 1934 jí bylo 20 let – mohla střevíce s těmito extrémně vysokými podpatky nosit asi od roku 1932.

Hildě Podolské patřily i další stříbrné a černo-zlaté večerní řemínkové střevíce, vyrobené známými pražskými výrobci, kteří by rozhodně stáli za podrobnější výzkum a zpracování. Obuv byla vyrobena Karlem Váňou, obuvníkem ze Žižkova, který časem přesídlil do centra Prahy, do Jungmannovy ulice, kde byla

Svatební střevíce, zdobené velkou rozetou s kovovou přezkou, bílá bavlněná tkanina. Čechy kolem 1880, UPM i. č. 58 596, dokumentační foto.

Svatební šaty k předchozím střevícům, šedý taft, strojová krajka, Čechy kolem 1880, UPM i. č. 58 595, dokumentační foto.

Odpolední lakové střevíce s gumovými klíny, Paříž 1930–1935, i. č. 88 146, dokumentační foto.

Večerní lodičky ze zlaté usně, zdobené pruhem hedvábné výšivky, Hermann Hirsch Wien, Vídeň 1930–1935, UPM i. č. 87 354, dokumentační foto.

Pánské polobotky kombinované, František Teryngel, Český Krumlov 1946, UPM DE i. č. 12099/1, dokumentační foto.

Vycházkové lodičky zdobené mozaikou z usní různých zelených odstínů, „Luciole Paris“ kolem 1925–1930, UPM i. č. 87 355, dokumentační foto.

Letní vycházkové střevíce na nízkém podpatku, kombinované, firma Baťa, Zlín, 1938–1948, UPM i. č. 95 767, dokumentační foto.

Plakát firmy Papež, Melantrich, cca 1930, UPM GP 3 598, fotoarchiv UPM.

Plátěné polobotky s dřevěnou dělenou podešví, firma Baťa 1940–1945, UPM i. č. 96 826, foto Filip Habart.

Vycházkové semišové střevíce kombinované, ČSR 1945–1950, UPM i. č. 104 393, dokumentační foto.

Letní vycházkové semišové střevíce s volnou patou, Praha 1947, UPM i. č. 99 523, dokumentační foto.

Večerní brokátové lodičky se zlatým koženým zoubkovaným lemem, F. Pinet Paris, cca 1930, UPM i. č. 105 588, dokumentační foto.

Vycházkové semišové střevíce na klínu, ČSR 1946–1950, UPM i. č. 102 258, dokumentační foto.

Společenské střevičky z paličkové krajky, Eva Fialová a Jan Vosláš, zhotoveny pro výstavu Expo 67 v Montrealu, UPM i. č. 80 501, fotoarchiv UPM

Pánské sportovní semišové polobotky, zdobené paspulováním, František Teryngel, Český Krumlov 1946, UPM DE i. č. 12099/2, dokumentační foto.

Dámské sportovní kotníkové boty, světlý semiš, zn. Patent Tip-Top, Anglie, kolem 1910, UPM i. č. 96 069, dokumentační foto.

Společenské střevíce, Christian Dior, Paříž kolem 1969, UPM i. č. 92 415, foto Ondřej Kocourek.

Letní semišové střevíce, Christian Dior, Paříž kolem 1976, UPM i. č. 97 985, foto Ondřej Kocourek.

Společenské střevíce, Alexander McQueen, Anglie, 2010, UPM i. č. 105 755, foto Ondřej Kocourek.

Letní semišové střevíce, Lanvin, Paříž, konec 80. let, UPM i. č. 97 530, foto Ondřej Kocourek.

Sandály, Fratelli Rossi, Itálie, 1972, UPM i. č. 99 136, foto Ondřej Kocourek.

Večerní atlasové střevíce, plošně vyšíváné barevnými pajetkami, „Luciole Paris“ kolem 1932, UPM i. č. 86 094, foto ing. Alena Samohýlová.

Trojice šněrovacích botek, vyrobená pravděpodobně pro Jubilejní výstavu v Praze, Josef Krákora, Praha 1891, UPM i. č. 30 897/1, 2, 3, 4, 5, 6, dokumentační foto.

soustředěna celá řada módních obchodů a kde měla – v paláci Riunione Adriatica, dnes Adria – svůj krejčovský salon s názvem „Mimi“ i jeho dcera Marie, provdaná Sudková.⁸ Ve sbírce je zachováno osm párů jeho elegantní, většinou večerní a společenské obuvi. Vysoce produktivní byla i firma Papež, Národní třída 31, která vyráběla večerní, ale i odpolední a vycházkovou obuv pro střední a starší generaci. Sbírkou obsahuje produkci celé řady dalších pražských obuvníků jako Obuv Krása, A. Čejka, Josef Veleba, J. Kabele, Emil Pollak, K. Špíra, Šlemr, Prušák, Vávra, Veselský, Goldstein, který měl filiálku v Košicích, ale i mimopražských výrobců, například firmy Jaroslav Viktorin z Brna, Schuh-Dasch z Ústí nad Labem či továrny F. L. Poppera z Chrudimi. Ve sbírce je zachovaná většinou obuv společenská, ale i vycházková, obuv domácí, galoše a obuv sportovní, jako jsou cvičky, koupací stěviče, boty na brusle i na turistiku.

Zajímavá je ukázka tří modelů obuvi od firmy FF Shoe Karla Znamenáčka z Prahy. Jsou to malé, 21 cm dlouhé, modely bot bez podešve, určené pro Mezinárodní výstavu řemesel v Ber-

líně v roce 1938, na kterých Karel Znamenáček s pěti tovaryši předváděli ruční zpracování obuvi při použití techniky užívané v malých a středních dílnách v Československu. Cílem prezentace i celé československé expozice byla podpora řemesel a zdůraznění jejich významu v novodobém kulturním dění. Tento význam nebyl zanedbatelný, což potvrzuje údaj z katalogu výstavy, kde se uvádí, že z celkového vývozu obuvi z Československa připadá 30 % na rukodělnou výrobu.⁹

Jistě není pochyb, že nejvýznamnějším vývozcem z oněch 70 %, připadajících na tovární výrobu, byla firma Baťa. Ve sbírce obuvi v Uměleckoprůmyslovém museu je uložena kolekce poskytující přehled její produkce pro domácí trh ve 30. a 40. letech. Tvoří ji letní střevíce z ještěřčí kůže, semišové lodičky s paprskovitě prostřihávanou špičkou a s prostřihy podloženými lakovou usní, večerní páskové střevíce z hnědého semiše se zlatými podpatky (cca 1937), lodičky z bílého atlasu (cca 1935), černé semišové vycházkové boty se šněrováním a prostřiháváním na nártu (cca 1937), bílé vycházkové střevíce, zdobené perforováním, které sice nejsou značeny, ale velmi podobné se objevují na baťovské reklamě s vlaštovkami (cca 1936), vycházkové kombinované

Šněrovací botky, useň a hedvábný atlas, vyšívání, Kutná Hora cca 1890–1895, UPM i. č. 88 018, dokumentační foto.

modro-bílé botky na nízkém podpatku, představující již válečnou módu. Ve sbírce se nacházejí i gumové galoše objevující se v katalogu fy Baťa v roce 1937 a červené kožené domácí přezůvky v sáčku.

Dřeváčky, zaváděné do výroby firmou Baťa již od léta 1938¹⁰ a propagované citově zabarvenou reklamou, ale vyráběné i dalšími obuvníky, jsou již předzvěstí válečných časů. Několikery válenky z vlněné plsti a usně, které svým původem v lidové obuvi odpovídaly dobovým vlasteneckým svérázným tendencím, dokazují jejich oblibu i ve městě. Řada střevíců z tohoto období je důkazem o hledání náhradních surovin pro výrobu svršků i podešví – užívají se rostlinná vlákna, zejména různé trávy, lýko, sláma, ale i tkalouny a papírové provázky; na podešve se používal vedle dřeva i korek.

Dost bohatě je ve sbírce zastoupena i obuv poválečného obdo-

Letní botky zapínané na klipsy, useň, Čechy kolem 1890, UPM i. č. 88 631, dokumentační foto.

bí s typickými vysokými podešvemi, s nízkými či vysokými klíny, často v módní kombinované barevnosti, která vycházela vstříc poválečnému nedostatku usní a byla v módě i u pánské obuvi. Jsou to většinou rukodělné, kvalitní a trvanlivé výrobky místních obuvníků, které umožňovaly dlouhé nošení. V politicky neklidné době a při přetrvávajícím regulovaném hospodářství byly solidní boty vzácným a ceněným zbožím. Projevuje se to nejen na jejich stavu zachování, kdy většina dochovaných bot je obnošená a opravovaná do krajnosti, ale celá řada střevíců má svůj příběh, jako např. vycházkové střevíce z vínově červeného semiše, které jejich majitelka pořídila u obuvníka Praze v Ibsenově ulici v roce 1947. V roce 1949 s nimi uprchla přes československé hranice, absolvovala pobyty ve sběrných táborech v Německu, odkud odjela do Anglie, kde je ještě dlouhá léta nosila. Další desetiletí je opatrovala jako památku a v roce 1999 je věnovala do Uměleckoprůmyslového musea.¹¹ Opačný směr prodělaly sandály americké firmy Florida La Explosion Corrientes, které česká dívka Magdalena Modračková získala od americké poválečné pomoci ve vybombardovaném francouzském městě Valenciennes a v roce 1946 si je přivezla s sebou do Československa, kam se v roce 1946 v rámci repatriace vrátila a kde je nosila také téměř do úplného zničení.¹²

Mimořádnou ukázkou pánské módní tvorby tohoto období jsou dvojce pánské vycházkové boty, které pro sebe vyrobil obuvník František Teryngel v Českém Krumlově. Když se po letech práce pro českého a v době války pro německého ševce konečně v roce 1946 osamostatnil, komunisté mu v roce 1948 živnost znárodnili.¹³

Sbírka obuvi 2. poloviny 20. století se snaží dokumentovat produkci československých národních podniků i zcela mimořádné artefakty, jakými byly například krajkové střevičky, zhotovené krajčářkou Evou Fialovou a obuvníkem Janem Voslářem pro výstavu Expo 67 v Montrealu, které doplňovaly velmi úspěšné oděvní modely z ruční krajky od stejné autorky. Sbírka obsahuje i řadu luxusních exponátů z 60.–70. let z italských a francouzských módních domů, zachycujících světovou produkci ve špičkové kvalitě, jako např. obuv značky Christian Dior (1969 a cca 1976), Charles Jourdan (1963), Pierre Cardin (cca 1968), firmy Virgilia (1963), Lanvin (z konce 80. let). Nejvýznamnějším přírůstkem z posledních let je obuv od Alexandra McQueena z roku 2010.

Předpokládáme, že po roce 2017, kdy Uměleckoprůmyslové museum po rekonstrukci více než zdvojnásobí své výstavní plochy, bude příležitost představit tuto sbírku veřejnosti.

- 1 Od roku 1960 byl používán název Uměleckoprůmyslové muzeum, po roce 1989 se instituce vrátila k původnímu názvu, a to Uměleckoprůmyslové museum.
- 2 Filip Wittlich, *Uměleckoprůmyslové museum v Praze (1885–1995)*. In: *110 let UPM v Praze – Více prostoru sbírkám*, Praha 1995, s. 7–11.
- 3 Miriam Moravcová, *Národní oděv roku 1848*, Academia, Praha 1986.
- 4 Petr Weiss, *Specializované muzejní expozice na zámku Jemniště, diplomová práce*, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav archeologie a muzeologie, Brno 2006; fond Jemniště, oddělení evidence sbírek a dokumentace, Uměleckoprůmyslové museum v Praze.
- 5 <http://www.zamek-frydlant.cz/historie/> - nalezeno 29. 12. 2014.
- 6 Franz a Ernst Kompertovi vedli v Praze II, v Ovocné ulici č. 763/6, sklad Mnichovohradištské továrny na obuv, jejímž majitelem byl Edmund Kompert. Viz *Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních*, Praha 1910, oddíl I, s. 612.
- 7 Korespondence dcery majitelky, paní Marie Tilleové, s PhDr. Vydrovou z let 1966–1978, dokumentace IV. sbírky UPM.
- 8 Eva Uchalová, *Pražské módní salony*, Praha 2011, s. 260–265.
- 9 Československo na Mezinárodní výstavě řemeslnické v Berlíně od 28. května do 10. července 1938, s. 24–26, 45.
- 10 Miroslava Štýbrová, *Dřeváčky firmy Baťa, módní hit z období II. světové války, Obuv v historii*, Zlín 1998, s. 33.
- 11 Za informace děkuji majitelce střevíců paní Sylvě Šimsově.
- 12 Za informace děkuji paní Sylvě Skoupilové.
- 13 Za informace děkuji panu JUDr. Jiřímu Teryngelovi.

„Shoeast“ – vytváření sbírky obuvi „Made in Czechoslovakia“

Juraj Šuška

Fakulta multimediálních komunikací,
Univerzita Tomáše Bati, Zlín, Česká republika

Probíhající doktorandský výzkum na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně zkoumá vývoj designu obuvi v poválečném Československu. Cílem výzkumu je analyzovat vývoj produkce obuvi v jednotlivých národních podnicích (Svit Gottwaldov, ZGK Třebíč, BOPO Třebíč, Botana Skuteč, ZDA Partizánské, JAS Bardějov) a výrobních družstvech (SVEDRUP Zlín, SNAHA Brno, Podtatran Poprad a další), a to především z pohledu designu obuvi.

Za účelem realizace samotného výzkumu bylo zvoleno vícero výzkumných metod od studia dobové literatury, vedení sérií interview, až po samotný objektový výzkum. Objektově orientovaný výzkum jako metodologický nástroj je dnes nejčastěji využívaný kurátory muzejních sbírek a historiky různých zaměření. Umožňuje badateli přístup k důležitým informacím o kvalitě, funkčnosti a estetické úrovni objektu, kterou je v tomto případě průmyslově vyráběná obuv.

Na začátku výzkumu byly určeny dva odlišné způsoby přístupu k dochované obuvi. Prvním je objektový výzkum, opírající se o fondy obuvi umístěné v depozitářích existujících muzeí na území České republiky a na Slovensku. Druhým zvoleným přístupem bylo vytvoření vlastní sbírkového fondu. Oba představené způsoby mají své výhody i omezení, a proto bylo pro výzkum vhodné využít obě formy.

Při realizaci výzkumu byla prvořadá pozornost zaměřena na existující fondy obuvi. V současné době jsou na území České republiky a Slovenska tři muzea, která ve svých stálých expozicích představují obuv vyráběnou v poválečném Československu. Nejznámější obuvnická expozice se nachází v objektu 14 | 15 BAŤŮV INSTITUT ve Zlíně. Pod názvem „Princip Baťa“ je zde prezentován průřez vývojem této obuvnické firmy. Část expozice se dotýká i období znárodnění Baťových závodů na území Československa a vzniku národního podniku Svit.

Druhá významná expozice se nachází v Městském muzeu ve Skutči a představuje vývoj společnosti Botana, která byla ná-

sledně přejmenována na BOTAS. Značná část expozice zachycuje právě poválečné období, kdy se společnost začala specializovat na sportovní obuv. Třetí expozicí je poměrně malá výstava nově otevřeného Muzea města Partizánske na Slovensku. Toto muzeum prezentuje obuv z produkce ZDA Partizánske. Sbírkovým fondem obuvi vyráběné v Československu disponují i další muzea, ale nejsou ve větším rozsahu součástí stálých expozic, a tak k nim má veřejnost jen omezený přístup. Do této kategorie patří například Uměleckoprůmyslové museum v Praze, Národní muzeum v Praze a další.

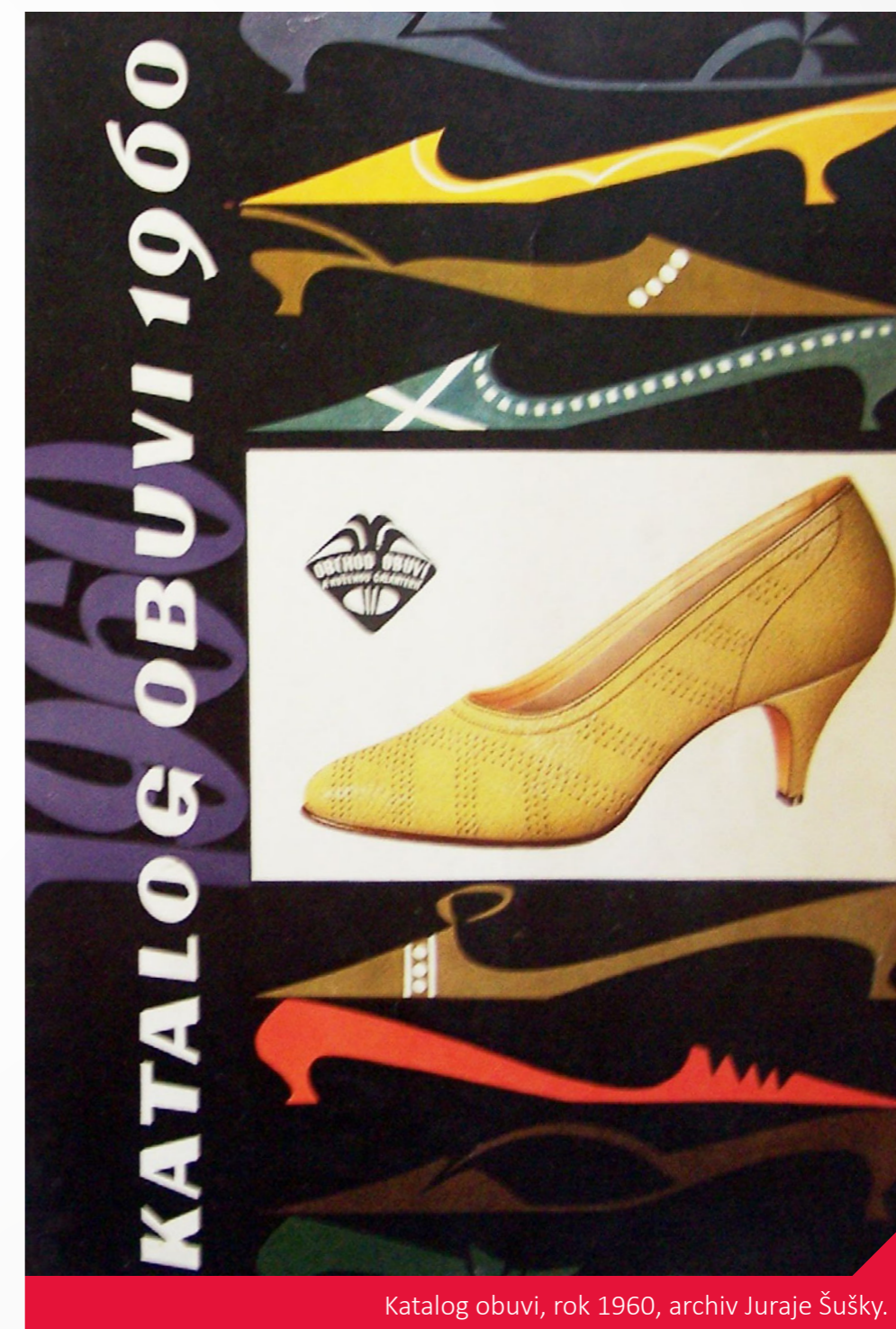
Návštěva stálých expozic a možnost bádání v některých institucích poskytla základní obraz o produkci obuvi v národních podnicích v Československu. Z podstaty ochrany archivovaných exponátů, a také z časových důvodů, bylo podrobné zkoumání těchto předmětů značně problematické. Tento prvotní výzkum však zároveň poukázal na skutečnost, že zmíněné instituce mají ve svých fondech přednostně zastoupenou obuv regionální produkce. Zaměření těchto jednotlivých sbírek je samozřejmě opodstatněné a správné, ale z pohledu cílů doktorandského výzkumu vznikaly mezery v zastoupení exponátů některých významných výrobních lokalit. Konkrétně jde například o závody BOPO Třebíč, Sázavan Zruč nad Sázavou, JAS Bardějov, nebo i o jednotlivá výrobní družstva, jako SVEDRUP Zlín, SVEDRUP Ostrava, SNAHA Brno, SNAHA Jihlava, OBUNA, Podtatran, Športvýroba a další.

Absence obuvi z produkce některých závodů a výrobních družstev byla jedním z hlavních motivačních činitelů, které stály za vytvořením vlastní sbírky, na jejichž tvorbě se velmi aktivně spolupodílela kolegyně Magdaléna Trčálková. Vytvářená kolekce je zaměřena na celkovou průmyslovou produkci obuvi v Československu vyráběnou v letech 1945 až 1989. Druhým významným podnětem, vedoucím k vytvoření vlastní sbírky, byla omezení související se zacházením s muzejními fondy. Šlo například o (pochopitelná) omezení při zapůjčování obuvi za účelem fotografování, realizace výstavy a podobně. U vlastní sbírky zmíněná omezení odpadají a je možnost exponáty volně zkoumat i veřejně vystavovat. S vytvářením vlastní sbírky jsme začali v lednu 2013. O dva roky později již obsahoval fond čtyři sta unikátních modelů obuvi. V kolekci je zastoupena obuv ze všech šesti národních podniků, stejně jako z většiny významných výrobních družstev. Vedle obuvi se ve sbírce nachází i větší množství propagačních předmětů, jakými jsou katalogy, obalový materiál, reklamní tašky, reklamní plakáty, odznaky a další předměty.

Evidované exponáty byly získávány nákupem v kamenných obchodech i přes online obchody. Cena zakoupených exponátů

se zpravidla pohybovala od třiceti do tří set korun. Druhým způsobem získávání předmětů do sbírky je forma daru od dobrovolných přispěvatelů. Výhodou darované obuvi je vedle minimalizace finančních nákladů i skutečnost, že sami dárci si často pamatují, kdy a za jakým účelem byla obuv zakoupena, nebo mají vlastní příběh, který se k dané obuvi váže. Právě takový příběh je důležitý k pochopení a správnému zařazení předmětu. Mezi často uváděné vzpomínky a osobní zkušenosti patří například osobní kladné hodnocení kvality a životnosti těchto výrobků; někteří oceňovali komfort, ale většina si vzpomněla i na komplikace spojené s obstaráním daného páru obuvi v obchodě.

Při evidování a katalogizování obuvi jsme se inspirovali evi-

denčním systémem používaným v muzeích. Získané předměty nejprve očistíme a následně opatříme evidenčním číslem. Pro přehlednou evidenci byl vytvořen elektronický registr. Vedle evidenčního čísla obsahuje zápis i další údaje, jako fotografii obuvi, název výrobce, dataci, popis exponátu, datum a způsob získání a další informace.

Z pohledu správné evidence jsou klíčové dva údaje. Tím prvním je název výrobce a tím druhým datace, tedy údaj o tom, kdy byla obuv vyrobena. Název výrobce je na dochované obuvi poměrně často čitelně zobrazený. Vyplývá to i ze skutečnosti, že od roku 1953 platila v Československu povinnost označovat výrobky průmyslovou značkou. V případě obuvi bývala tato značka aplikovaná na vnitřní nebo vnější část obuvi. Oproti tomu identifikace roku výroby už není tak jednoznačná. V tomto případě je

tu vícero vodítek, jež umožňují určit dobu výroby. Jedním z nich je označení výrobku, které zpravidla představuje série numerických a abecedních znaků. V tomto případě šlo rovněž o povinné označování vyrobené obuvi, které předepisovala příslušná československá státní norma. Kód uváděl údaje o velikostním čísle obuvi, kódové označení výrobního závodu, ale také datum výroby. Problémem u tohoto označení je skutečnost, že tento kód byl značený malými písmeny a během nošení obuvi docházelo k jeho poškození. V případě správného analyzování kódu vzniká druhý problém: samotný rok výroby byl uváděn jen jednociferným údajem. Proto tento údaj slouží jen jako vodítko při dalším bádání ve výrobních katalozích, odborných časopisech, případně v dalších zdrojích.

Běžecá obuv Marathon, výrobce ZDA Partizánské, rok 1985, archiv Juraje Šušky, foto Igor Králik.

Poster Svit, soukromá sbírka Juraje Šušky.

Poster Svit, soukromá sbírka Juraje Šušky.

Tenisová obuv Prestige, výrobce Svit, rok 1985, soukromá sbírka Juraje Šušky, foto Igor Králik.

Dámské mokasíny, 80. léta 20. století, soukromá sbírka Juraje Šušky, foto Šárka Hasar.

Pánská vycházková obuv, 70. léta 20. století,
soukromá sbírka Juraje Šušky, foto Šárka Hasar.

časopis Kožařství nebo Průmyslový design, pravidelně přinášela informace o oceněných návrzích obuvi na domácích i zahraničních výstavách. Avšak pro běžnou veřejnost byla tato informace – až na výjimky – nedostupnou.

Vytvářená sbírka obuvi slouží vedle badatelské činnosti i jako hlavní část našich výstavních aktivit. Během roku 2013 a 2014 jsme realizovali osm výstav na území České republiky a na Slovensku. Je velmi zajímavé, a také přínosné pro výzkum, sledovat reakce pamětníků na výstavách. Mnozí návštěvníci si jednotlivé modely obuvi pamatují a jsou schopni nám poskytnout další důležité informace.

Naším plánem a cílem v následujících dvou letech je i nadále pokračovat v rozšiřování sbírky. Zároveň se snažíme získat potřebné finanční prostředky na vytvoření webového portálu, který by zpřístupnil celou sbírku veřejnosti. Domníváme se, a také věříme, že zpřístupnění tohoto dědictví poslouží jako inspirace dnešním designérům, případně i jako zdroj informací pro historiky a širokou veřejnost.

Dámská zimní obuv, 60. léta 20. století,
soukromá sbírka Juraje Šušky, foto Šárka Hasar.

Při evidování obuvi se snažíme určit i autora daného průmyslového designu. Je však nutné přiznat, že v této činnosti vykazuje jen malou úspěšnost, a to hlavně z důvodu nedostatku informací. Postavení návrháře obuvi v prostředí národních podniků nebyl přikládán takový význam a vážnost, jako je tomu v některých firmách v současnosti. Odborná periodika, například

Turistické boty paní Náprstkové

Milena Secká

Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, Praha, Česká republika

Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur spravuje několik převážně teritoriálně specializovaných sbírek, mezi nimiž má zvláštní postavení sbírka početně nejmenší, nazvaná Náprstkův inventář. Jedná se o tři a půl tisíce předmětů, které pocházejí z rodiny Vojty Náprstka, jeho přátel nebo dokumentují jejich činnost, včetně několika prvních exponátů Náprstkova muzea. Vedle mobiliáře, obrazů, nádobí, šatů, šperků, klobouků, podobizen a osobních kuriozit jsou zde pouze jedny kožené boty. Podle zápisu z inventární knihy pocházejí z pozůstalosti Josefy Křížkové-Náprstkové a mají zajímavou historii. Oficiální popis z inventární knihy zní: *Střevíce do hor z hnědé neleštěné kůže zasmolené se silnou podrážkou, okované na opatcích a podrážce železnými hřeby a háčky. Šněrují se řemínkem. Nejsou vůbec nošeny. Boty zhotoveny pro paní J. Náprstkovou když chtěla vystoupit na Velký Glockner.*¹ Informaci doplňuje strohý zápis v Inventárním katalogu: *Boty okované pro lezce v Alpách. Výrobek bavorský z r. 1876.*²

Josefa Křížková přišla v roce 1856 do domu U Halánků jako služebná do skladu vinopalny. Její otec zde již několik let pracoval jako vinopal a majitelka Anna Fingerhutová věděla, že Josefa je velmi schopná a pracovitá. Narodila se v sousedství, v Betlémské ulici, a po škole pomáhala matce s posluhou a domovníctvím. V nové službě se velmi osvědčila a záhy jí paní Anna svěřila prodej lihovin. Když se v roce 1858 vrátil po deseti letech emigrace Annin syn Vojtěch, Josefa se do něho zamilovala. Láska byla opětována, ale matka byla přesvědčena, že syn se nemůže oženit se služkou, a také to oběma dala najevo. Sňatek uzavřeli až po matčině smrti a dodržení dvouleté doby smutku, tedy po sedmácti letech známosti. Svatba nebyla nijak okázalá, byla uzavřena jako první civilní svatba Čechů na Staroměstské radnici, a to ve čtvrtek 25. února 1875 v 10 hodin ráno. Pouze se svědky,³ a bez přátel i hostiny to bylo tučné sousto pro šíření klepů a pomluv. Novomanželé se po obřadu vrátili domů a oba se hned věnovali

své práci. Čas nebyl ani na svatební cestu, kterou odložili až na rok 1876.

Josefa Křížková-Náprstková si psala deníky i zápisky, ale nedochovaly se nám za všechna léta.⁴ Naštěstí byl nedávno identifikován v jednom ze zápisníků záznam z této opožděné svatební cesty. Ačkoli záznam není nijak podrobný, přesto máme z něho přesnou představu o trase cesty a také o výdajích.⁵ K dispozici máme také fotoalbum, které obsahuje dvě stě fotografií kabinetkového rozměru (6x10,5 cm), které si Náprstkovi během cesty koupili.⁶ Cestu nastoupili manželé 8. srpna 1876 v 8.15 hodin ráno, jeli z Prahy vlakem do Gmundu, kam po třech přesešedáních dorazili druhého dne v 9 hodin. Program cesty byl bohatý. Cestovali především vlakem, lodí a povozy. Navštívili Ebensee, Bad Ischl a dva dny strávili v Salzburgu. Následovala cesta drahou do německého Berchtesgadenu, kde nocovali. Navštívili důl a vyjeli si na jezero Königsee. Ač jsou zápisky Josefy velmi strohé, zde se neubráníla zápisu neobvyklého zážitku: *Můj muž najal lodku a jeli jsme přes celé Königsee, jeden veslař a jedna veslařka řídili lodku; když jsme přijeli k ozvěně, tu veslař dvakrát vystřelil. Bylo to něco ohromujícího, neb asi 10 krát se rána tato opakovala.*⁷ Následovala cesta zpět na rakouské území za vodopády v Gasteinu a 15. srpna se již blížili k alpským vrcholům. Ubytovali se v lázních St. Wolfgang (Bad Fusch) a jistě plánovali výstup směrem na Grossglockner. Zde měly být použity speciální turistické boty, které si Pepička patrně koupila. Zasáhla však nešťastná náhoda: Vojta Náprstek dostal silný kašel. Celý den strávili proto ve Fuschu a 17. srpna se vydali pěšky a vozem alespoň do Käferthalu.⁸ S horským vůdcem se prošli kolem vodopádů a obdivovali ledovec alespoň zdáli. Turistické boty tak patrně použity nebyly a zůstaly jen zajímavou kuriozitou. Manželé Náprstkovi se druhý den přes lázeňskou obec Zell am See dostali do Leobenu

a 19. srpna uzavřeli své alpské putování čtyřdenním pobytem ve Vídni, aby se 24. srpna navrátili do Prahy. Skončila jejich první společná zahraniční cesta, pro Josefu patrně vůbec první zahraniční cesta, z které se kromě turistických bot dochovalo jen pár suvenýrů.

Jak již bylo naznačeno, boty paní Náprstkové jsou ušity z tvrdé kůže a podrážka je po obvodu doplněna zasazenými kovovými hřeby. Proto jsou boty velmi těžké, jedna váží necelých 600 g, a chůze v nich by byla pro slabou ženu jistě velmi namáhavá. Vzhledem k tomu, že Josefa měřila 164 cm a byla velmi útlá, měla podle našich měřítek nohu jistě menší než velikost 38, což je délka podešve cca 24 cm. Naproti tomu zmiňované boty měří 31 cm.⁹ Údajně měly být obouvány přes běžné kotníčkové boty. I tak však velikost neodpovídá, protože bota je o více než 5 cm delší než dnešní velikost 38. Nabízí se tedy otázka, zda boty byly

pořízeny opravdu pro putování Josefy (případně Vojty), nebo zda byly zakoupeny jako artefakt pro Náprstkovo muzeum. Výsledek je však stejný, protože manželé Náprstkovi dávali často i své osobní věci do muzea. To bylo původně plánováno jako průmyslové, avšak časem získalo tolik originálních darů od krajanů i cestovatelů, že nakonec vystavovalo předměty technické, uměleckoprůmyslové i národopisné. Například boty byly v muzeu vystaveny ve třech odlišných expozicích. V prvním patře na chodbě byly vystaveny boty a střevíce evropské (i historické), obuvnické nářadí a postupy výroby bot. V sále 8 a 9 byly vystaveny *Práce národů asijských, afrických a amerických*, kde byla představena obuv dětská, dámská i pánská, a to ze dřeva, kůže, bambusu a tkanin. V druhém patře byly artefakty nazvané *Práce našich matek* v podobě lidových krajek a výšivek. Zde byly vystaveny vyšíváné boty a trepky. Zmiňované boty paní Náprstkové byly patrně vystaveny v evropské expozici. I když se již nedozvíme, zda byly zakoupeny opravdu pro paní Náprstkovou nebo přímo pro muzeum, zůstávají turistické boty „pro lezce“ zajímavým artefaktem své doby.

Poznámka

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKR-VO 2013/34, 00023272).

1 Inventář interiérové sbírky rodiny Náprstkovy, inv. č. N 864.

2 Inventární katalog Náprstkova Českého průmyslového muzea 2., s. 385. Č. 3784 a.

3 Sňatek byl dosvědčen panem Svobodou, ředitelem školy u Sv. Mikuláše, a písařem Národního muzea panem Dr. Rudou.

4 Nezapisovala události důsledně; v některých letech jsou záznamy každodenní, v jiných se vyskytují jen ojedinělé zápisy. Josefa také často zapisovala do sešitků a kalendářů, které se jí namanuly, a tak v některých zápisnicích jsou údaje z různých let, často i vzájemně promíchané. Pro badatele je velmi těžké se v nich orientovat, protože autorka neuvádí vždy přesné datace.

5 Zaznamenány jsou náklady na cestování, nocleh, stravu a drobná vydání.

6 Fotoalbum nadepsané Alpy 1876 obsahuje 25 listů po 8 výřezech k zasunutí kabinetek. Historické fotografie, sign. 91, do sbírek věnovala Josefa Náprstková. Celkem 200 snímků převážně firmy Verlag von Baldi nebo Baldi und Würthle bylo z větší části zakoupeno v Salzburku. Podle soupisu vydání Náprstkovi za ně zaplatili 19 zlatých 70 krejcarů, což byla značná suma. Pro srovnání, např. za nocleh se snídaní pro dvě osoby platili většinou kolem 5 zlatých.

7 Notýsek obsahuje nahodilé záznamy z let 1876, 1877, 1888. Archiv NM-Náprstkova muzea (NpM), osobní fondy Vojta Náprstek, krt. 67.

8 Z Käferthalu (1428 m) vede od roku 1890 pohodlná cesta na Grossglockner. V době návštěvy manželů Náprstkových byly cesty možné jen s vůdci.

9 Šířka podešve je 10 cm, výška podpatku 12 cm, výška nártu 14 cm.

Dětská obuv ze sbírky Národního muzea, Historického muzea, Etnografického oddělení

Monika Tauberová

Národní muzeum, Praha, Česká republika

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2014/24, 00023272).

Úvod

Dětská obuv se v 19. století konečně dočkala toho, že se začala výrazněji odlišovat od obuvi dospělých. Na dětskou obuv začaly být kladeny vyšší požadavky zdravotní a hygienické nezávadnosti. Byla více patrná snaha vyhnout se deformacím nevyvinutých dětských chodidel. Dětská obuv se převážně zhotovovala podle asymetrického kopyta a používaly se na ni měkčí materiály než na obuv dospělých. Střevíce pro nejmenší děti byly z počátku nízké. Pokud byly opatřeny podpatky, pak byly nízké a ploché, většinou jen z několika vrstev usně.

Podle rozličných tradic se dětské botičky ukládaly do různých skrýší a tento zvyk se uchoval v mnoha zemích světa. Typické to bylo v anglosaských kulturách a v Americe. Někdy se dětské botičky odlévaly do bronzu nebo potahovaly kovem. Na podešve se psávaly informace o člověku, který tyto botičky nosil. Staré botičky, které se už nedaly jinak používat kvůli obnošenosti, se zastrkávaly za krovy nebo zazdívaly do základů domu, aby odháněly zlé síly od obyvatel domu.

Dětem se šily větší boty, protože si je střídali větší sourozenci s menšími. Boty se také hodně dědily. Matky je dětem kupovaly na jarmarcích, ale častěji je nechávaly šít u ševců na míru. Mnohokrát se opravovaly a podrážely, protože nová obuv byla velmi drahá. V 19. století, a také ještě na počátku 20. století, získalo často chudé dítě boty darem na vánoční besídce nebo dobročinném bazaru.

Děti z početných chudých rodin se často v neděli střídaly na

bohoslužbách v kostele, protože neměly doma boty pro všechny. Dokonce se na mši chodilo bosky a boty se obouvaly před kostelem, což mělo dva důvody: za prvé, aby se boty neznečistily, a druhý důvod byl symbolický – bosé nohy značily pokání. Bosé nohy byly v některých obdobích dokonce povinností. Např. na Velký pátek¹ bylo zvykem omývat si nohy i obuv. O slavnostech se naboso skákalo přes oheň. Na sv. Jana Křtitele² pochodovali mladí lidé po světnici s jednou nohou bosou a druhou obutou a podle počtu kroků zjišťovali, za kolik let se ožení nebo vdají. Bosé nohy se také používaly při šlapání zelí, i když později za tímto účelem vznikly speciální dřeváky. Na sv. Mikuláše³ se do bot pro děti vkládaly pamlsky a Vánoce jsou rovněž spojeny s tradice-

Rychtářka Žofa Šupáková v novém kroji s dítětem obutým do střevíčků, Dolná Poruba- Ilava, župa Trenčín, Slovensko, 1926, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, Fotografický archiv, i. č. EO4487, foto: Drahomíra Stránská, 1926.

mi zahrnujícími obuv, jako je například házení pantofle za hlavu. Dopadl-li špičkou ke dveřím, dívku podle pověry do roka čekala svatba.

Období 19. století je obdobím rozvoje průmyslové výroby obuvi. Na začátku ještě stále vedle sebe působili řemeslníci sdružení do cechů a současně tovární výroba. Působnost cechovního zřízení však byla omezována různými novými zákony. Do továren se zaváděly stroje a začalo se s velkovýrobou, čímž výrazně klesla kvalita obuvi a kvalifikovaní řemeslníci se dostávali do role přístipkářů a opravářů obnošených bot.

Ve větší míře se začaly vydávat módní časopisy i odborná periodika pro obuvníky. V roce 1883 začal vycházet odborný časopis Česká práce, který obsahoval řadu technických a technologických novinek nejen ze světa obuvnictví. Obsahoval i inzerci obuvníků a výrobců potřeb pro řemeslníky. Velký pokrok přinesly nové obuvnické stroje. Ruční šití obuvi bylo postupně nahrazováno šitím mechanickým. Šicí stroje byly z počátku konstruovány jako krejčovské, ale okolo roku 1842 byl Johnu Greenoughovi udělen ve Spojených státech patent na stroj určený k sešívání usní. V roce 1845 Američan Elias Howe patentoval šicí stroj, ze kterého vycházely i pozdější moderní šicí stroje. Výkon byl 300 stehů za minutu. Zásahu na rozšíření šicích strojů měl Američan Isaac Merritt Singer. Díky strojům se urychlila práce a mohly vznikat i nové střihy obuvi. Obuv se stala vzhlednější, pevnější a kvalitnější. Obuvnická kopyta byla po dlouhá století převážně symetrická. Asymetrická se začala vyskytovat až ve druhé polovině 19. století, ale to stále ještě sporadicky. Průmyslová výroba obuvi se často vracela k symetrickému kopytu, protože se tím výroba obuvi stala jednodušší. Například firma Baťa ve Zlíně zavedla asymetrické kopyto až okolo roku 1912.

Sbírka dětských bot Národního muzea, Historického muzea, Etnografického oddělení

Ve sbírce Národního muzea, Historického muzea, Etnografického oddělení se nachází několik typů lidové obuvi – střevíce, dřeváky, bačkory, krpce, pantofle atd. Sbírka obsahuje 48 položek dětských lidových bot z Čech, Moravy, Slovenska, ale i z Balkánu aj. zemí. V menším množství je zastoupena i městská dětská obuv. Sbírka byla utvářena od Národopisné výstavy československé v Praze 1895. Po skončení výstavy v polovině října 1895 bylo zapotřebí vrátit zapůjčené věci, nebo najít jejich využití, především pro vznikající Národopisné muzeum. Pražské Národopisné muzeum našlo velké pochopení u venkovských vlastivědných

pracovníků. Zdrojem pro jeho sbírky se staly také předměty od jiných muzeí, která je vlastnila ve více provedeních. Otevření muzea bylo stanoveno na 15. květen 1896 (tedy rok poté, co byla otevřena Národopisná výstava československá). V pozdějších letech se sbírka rozrostla díky nákupům ucelených sbírek nebo solitérů, ale i formou darů. Velmi cenným zdrojem při studiu dětské obuvi jsou i vyobrazení dětí na obrazech známých i neznámých malířů, a především fotografický archiv Národního muzea, Historického muzea, Etnografického oddělení.

Bosé děti sbírají v lese dříví, okolí Koutu na Šumavě, západní Čechy, počátek 20. století, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, Fotografický archiv, i. č. EA11280, foto: Strouhal, začátek 20. století.

Václav Rendl, U Sládků č. 48, se svou rodinou při svačině na poli u „panáku“ (budky), Velhartice, okres Klatovy, západní Čechy, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, Fotografický archiv, i. č. EB03790, foto: PhDr. Václav Fabian, 10. srpna 1928.

Vysocké bačky

Řemeslná výroba bačkor měla v českých zemích podobu živnosti, kterou se zabývali sociálně slabší lidé. Zhotovovali je podomácku z obnošených svršků. Jenom v několika oblastech se vytvořila významnější centra, a to v Podkrkonoší a v Pojizeří. Vysocké bačky představují specifický typ zimní soukenné nebo plstěné obuvi. Jejich výroba pronikla – dle některých domněnek – ze severní Moravy, z Valašska, a to prostřednictvím tovaryšských vandrů.

Vysocké bačky pro jejich praktičnost obouvaly všechny sociální skupiny včetně bohatých sedláků a především díky jarmarkům a zavedenému formanskému exportnímu systému se staly významným vývozním artiklem v celé krkonoško-jizerské oblasti. V 90. letech 19. století se zásluhou obuvníka Jana Košíka z Prahy († 1945) dostaly vysocké bačky i na pražský trh. Vysočtí bačkoráři prodávali své výrobky obvykle na Svatováclavské pouti v Rokytnici nad Jizerou.

Výrobní postup vysockých baček zaznamenal v průběhu let rozličné proměny. Měnil se i používaný materiál na výrobu podešví; po zániku kloboučnictví se začaly používat staré kabáty, hlavně na území, kde se řemeslo nerozvinulo do manufakturních rozměrů. Používání starých oděvů mezi bačkoráři bylo poměrně rozšířené; v německých oblastech západních Čech šily matky bačkory pro děti ze starých klobouků. Používal se i odpadový textilní materiál z krejčovských a obuvnických dílen. Ve druhé polovině 20. století začali někteří výrobci používat místo lepených podešví podešve gumové. Bačky se nosily zejména v zimním období. Díky své kvalitě a výhřevnosti se bačky na Vysocku staly vyhledávaným, oblíbeným a ceněným vánočním dárkem. V 50. letech 20. století bačkorářské dílny postupně zanikly kvůli oficiálnímu zániku živností.

Dětské bačkory, tzv. *bačky*, i. č. H4-57346ab, východní Čechy, Vysoké nad Jizerou.

Obuv zhotovil na základě objednávky Dr. A. Plessingerové (tehdejší vedoucí Národopisného oddělení Národního muzea) v říjnu 1958 bačkorář František Bouzek z Vysokého nad Jizerou, č. p. 289. Rozměry: výška 16 cm, délka podešve 18 cm. Vysoké bačkůrky jsou vyrobeny z modrého sukna železničářské uniformy, jsou po obvodu lemovány černou lemovkou, zapínání mají na 5 černých kulatých knoflíčků, špičky jsou potaženy černou usní. Na vrstvené prošíváné podešve byl částečně použit rovněž materiál z železničářské uniformy.

Dětské bačkorky tzv. „bačky“, zhotovené pro Národní muzeum v roce 1958, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, i. č. H4-57346ab, foto: Olga Tlapáková, 2014.

Dívčí kotníčkové botky

Dětská obuv byla v podstatě obdobou obuvi pro dospělé; v některých případech měla dětská obuv jednodušší výzdobu. Dětské dívčí šněrovací boty sahající nad kotníky byly vysoké zhruba do poloviny lýtek. Jde o typický projev módy z konce 19. století. Nenosily se však ve všech oblastech s výskytem lidových krojů, spíše byly součástí poloměstského oblečení.

Ženy, děvče a děti v krojích v roce 1923, Horná Poruba-Ilava, okres Trenčín, Slovensko, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, Fotografický archiv, i. č. E04509, foto: Drahomíra Stránská, 1923.

Dětské dřeváky

Na venkově byly velmi oblíbenou dětskou obuví. Dřevo bylo dostupnou surovinou a hlavně dlouho vydrželo. V zimě se do dřeváků vkládala sláma, která chránila chodidlo proti chladu.

V západních Čechách, na Chodsku, chodili chlapci většinou po celý rok bosí, jen v zimě obouvali silné vlněné punčochy podšité šerkovinou a dřeváky vystlané slámou.

Dřeváky se vyráběly na strouhací stoličce, místně zvané „dědek“, „vosní dědek“ apod. Patřily k základnímu vybavení výrobců dřeváků, měchaček, šindelů aj. Sedící pracovník tlakem nohou na spodní část kyvadlové páky přidržoval polotovár a směrem k sobě z něho pořizem odebíral přebytečný materiál. K vydlabávání dřeváků se používalo zahnuté železné dláto s ostřím ve tvaru „U“ a dřevěná palice, která měla „měkčí“ úder než železné kladivo, proto se dláto do dřeva „nezasekávalo“. Dřeváky byly dvojího typu: uzavřená obuv dlabaná z jednoho kusu dřeva, nebo pantofle s dřevěnou podešví a svrškem zpravidla z usně.

Dětské dřeváky, polovina 19. století, západní Čechy, Chodsko, Domažlice, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, i. č. H4-5956ab, foto: Olga Tlapáková, 2014.

Dětské dřeváky sester Marie a Ludmily Kofroňových

Sestry Marie a Ludmila se narodily v bohaté rodině otce Františka Kofroně a Kateřiny, rozené Marešové. Rodina měla velké hospodářství v Božeticích. Do Národního muzea darovaly sestry Kofroňovy nejen tyto dětské dřeváky, ale i unikátní hodinky, řetěz k hodinkám a také velké množství krojových součástek, městského oblečení, doplňků a šperků.

Dětské dřeváky, i. č. H4-115306a a H4-115306b, jižní Čechy, okres Písek, Božetice, darovaly v prosinci 2006 Marie a Ludmila Kofroňovy, Božetice č. p. 1, okres Písek, jižní Čechy. Zachovaly se jen půlpáry, od každé sestry jen po jednom kusu. Dřevák i. č. H4-115306a je dlabaný z jednoho kusu, na jedné straně je prasklina. V horní části je načernalý širší pruh, pravděpodobně po kovovém zpevňujícím pásku. Dřevák i. č. H4-115306b je rovněž dlabaný z jednoho kusu dřeva a je jednoduše zdobený malými vrypy.

Dřevák dětský, jižní Čechy, okres Písek, Božetice, 30. léta 20. století, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, i. č. H4-115306a, foto: Olga Tlapáková, 2014.

Dřevák dětský, 30. léta 20. století, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, i. č. H4-115306b, foto: Olga Tlapáková, 2014.

Krpce

Krajově nazývané také „krbce“ nebo „krpel“. Obuv z jednoho kusu kůže, kterým se noha ze spodní strany obalila, kolem chodidla stáhla řemínky a připevnila se jimi ke kotníku, je zmiňována v archeologické literatuře už v neolitu. Výskyt krpců, nebo jim podobné obuvi, není omezen jen na Evropu, ale byl zaznamenán v Asii, Americe i Africe. Výroba obuvi tvarováním z jednoho kusu usně byla časově méně náročná než sešívání z dílců. Nevyžadovala jehlu a nitě, formou pro tvarování bylo vlastní chodidlo. Postupem času se ukázalo, že tento druh obuvi prošel určitým konstrukčním vývojem, než se jeho forma ustálila na podobě, která nejvíce vyhovovala svému účelu. To znamená, že se krpce začaly zhotovovat podle šablony. Ludvík Baran ve své publikaci s názvem Nejstarší formy lidové obuvi v karpatské oblasti Československa, vydané v roce 1955, popsal velké množství regionálních variant krpců.

Dětské krpce pana Karla Bláhy

Krpce daroval muzeu pan Karel Bláha, Bělohorská 55, Praha 6, v listopadu 2007. Jsou zhotoveny z vepřovice přírodní barvy. Prostříhy je provlečena dlouhá bavlněná tkanice červené barvy – návlek, jímž se krpec šněruje. Navíc je krpec opatřen poutky se zoubkovanými okraji, jimiž se provlékal řemínek vázaný kolem kotníku. Krpce byly často nošené, o čemž svědčí opotřebovaná useň na podešvi.

Krpce dětské s červenou tkanicí, 20. léta 20. století, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, i. č. H4-115659ab, foto: Olga Tlapáková, 2014.

Dětské krpce zvané „postale“

Tyto dětské krpce daroval muzeu pan Mgr. Jaroslav Vaňka v březnu 2002. Nechala je pro něj zhotovit jeho maminka k dětskému chlapeckému kroji z Podkarpatské Rusi, Berchova, asi v roce 1932. Krpce „postale“ na Podkarpatské Rusi nosili Huculové. Jsou zhotoveny z usně v přírodní barvě. Svršek zdobí jemný tlačенý ornament. Po stranách jsou 3 proříznuté kulaté otvory (celkem 6) na provlečení šňůrky. Špička krpců je asymetrická, mírně zvednutá nahoru. Přední část je tvarována pomocí svisle i vodorovně protaženého usňového řemínku, který rovněž zdobí tlačенý motiv v podobě malinkých kvítků.

Krpce dětské tzv. „postale“, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, i. č. H4-112666ab, foto: Olga Tlapáková, 2014.

Dívčí krpec

Dívčí krpec na levou nohu pochází z roku 1940, byl tedy nošen v období II. světové války. Má asymetricky tvarovanou špičku. Na patě se nachází textilní tkanice. Nosila je paní Tarošiková z Papradna č.p. 308, okres Povážská Bystrica, Slovensko.

Krpec dívčí, 1940, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, i. č. H4-51383, foto: Olga Tlapáková, 2014.

Opánky

Jejich původ je slovansko-keltský. Opánky byly typickou obuví venkovského obyvatelstva, zejména na jihovýchodě Evropy. Popis obuvi je uveden v přesném znění tak, jak byl zapsán v přírůstkové knize Národního muzea.

Opánky dětské kožené, darovala paní Bohumila Kleinová ze Sarajeva, zprostředkovala slečna Božena Škardová v roce 1901. Pochází z Bosny. Kožené, se zdviženou špičkou, horní část z černé kůže je vyšita stříbrnou nití přes podklad z červeného a žlutého klotu, pásek na nártu a opatek z červené kůže.

Opánky dětské, 80. léta 19. století, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, i. č. H4-NS3565ab, foto: Olga Tlapáková, 2014.

Dětské opánky

Opánky darovala paní Jos. Růžičková z Prahy v roce 1888, původně pocházejí z Chorvatska. Podešev je zhotovena z tmavě hnědé kůže. Svršek je vyroben z červené a černé kůže. Patní část

Opánky dětské kožené, 70. léta 19. století, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, i. č. H4-NS3653ab, foto: Olga Tlapáková, 2014.

je ozdobena vysekávaným lemem z červené usně. Spoje a lemy jsou zhotoveny ze zelené a červené usně. Kolem paty a přes nárt vede řemínek s kovovou sponou, zhotovený ze žluté usně.

Pantofle, pantoflíčky

Tento typ obuvi byl velmi oblíbený zejména na venkově. Pantofle nosili i chlapci. Děvčátka v západních Čechách na Chodsku nosila na nohou obvykle bílé nebo červené punčochy a jednoduché černé střívičky nebo pantoflíčky. V ostatních regionech se také nosily různě zdobené pantoflíčky. Jejich vzhled se přizpůsoboval daným příležitostem; zdobené se nosily ke slavnostním krojům, jednoduché typy byly určeny pro běžné nošení.

Selské děvče v černých pantoflích, v chodském kroji ze západních Čech, Medákov, okres Domažlice, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, Obrazový archiv, foto: Monika Tauberová, 2014.

Dívčí pantoflíčky z Mostaru

Obuv darovala paní MUDr. Koeckova z Mostaru v roce 1899. Mají jednoduchý střih, svršek z červené usně, na špičce vyšívané vlnou v pestrých barvách (sytě pivoňkově růžové, světle a tmavě zelené). Podešev je symetrická, obuv není opatřena podpatkem.

Pantoflíčky dívčí, 80. léta 19. století, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, i. č. H4-NS3570ab, foto: Olga Tlapáková, 2014.

Dívčí pantoflíčky z pozůstalosti V. H. Popelky

V rámci revize sbírek krojových celků v roce 2008 jsem objevila zajímavou poznámku u dívčího kroje, a to zápis o tom, že soubor pochází z pozůstalosti po panu Vojtěchovi Hynkovi Popelkovi. Velmi mne to zaujalo, protože V. H. Popelka byl známý malíř zvířat a krajinář. Dalším bádáním bylo potvrzeno, že krojový celek skutečně pochází z pozůstalosti po akademickém malíři Vojtěchovi Hynkovi Popelkovi (narozen 13. 12. 1908 v Praze na Smíchově, zemřel 26. 1. 1971). Krojový celek prodala paní Alena Mudrová v roce 1978 do Národního muzea.

V. H. Popelka byl žákem profesora E. Dítěte a Jaksche na Uměleckoprůmyslové škole v Praze, poté studoval na Akademii výtvarných umění v Praze u prof. H. Schwaigera. Studijní cesty konal po Čechách a po Moravě. Nejvíce tvořil ve Strmilově u Jindřichova Hradce, ale jezdil každoročně do západních Čech na Chodsko – do Koutů, Tlumačova, Mrákova a Postřekova. Věnoval se malbě zvířat, speciálně bravu a skotu, byl také krajinářem. Pro nakladatelství Sfinx vytvořil ilustrace k Brehmovu Životu zvířat.

Zmíněné pantoflíčky mají svršek zhotovený z černého sameťu, jsou zdobené bohatou výšivkou s květinovým motivem (velký hvězdovitý květ, z něhož vyrůstá kytice se stonky, lístky a plátkovými kvítky). Výšivka je z hedvábných nití v barvě červené, oranžové, světle modré, světle zelené a tmavě zelené. Podešev je symetrická, zhotovená z hnědé usně. Obuv má nízký plochý podpatek z vrstvené usně.

Pantoflíčky dívčí k dětskému kroji, 90. léta 19. století, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, i. č. H4-97432ab, foto: Olga Tlapáková, 2014.

Papuče

Papučářství se nejvíce rozšířilo v oblasti jižního Valašska s centrem ve Valašských Kloboukách a jejich okolí. Papučář pracoval s houní a sukem na jednoduchém jednodílném kopytě. Je to obuv, která se zhotovovala ze silného sukna nebo plsti na kožené nebo silné plstěné prošivané podešvi. Nosila se především jako zimní obuv v horských a podhorských oblastech. Papuče byly v 19. století velmi oblíbené a dětské papuče (nyní ve sbírkách Národního muzea) byly také vystaveny na Národopisné výstavě československé v Praze roku 1895. Cílem výstavy bylo ukázat život českého a slovenského lidu. Konala se v Praze na výstavišti v Královské oboře. Předcházely jí tři léta přípravných prací v jednotlivých regionech, 170 krajinářských výstav a početné národopisné slavnosti. Vybrané exponáty pak byly z regionů poslány do Prahy. Výstava byla zahájena 15. května 1895. V tento den se konala pouť věnovaná památce Jana Nepomuckého. Ukončení výstavy se pak konalo 31. října 1895. Výstavu doprovodila řada akcí, jako např. Plzeňský den, Dětský den, Slovenské dny a další. Na výstavě bylo vystaveno mnoho lidových předmětů, např. kroje, doplňky, boty, a také papuče.

Dětské papučky

Pocházejí z obce Zázrivé, okres Dolný Kubín, Slovensko. Byly vystaveny na Národopisné výstavě československé v Praze 1895. Jsou zhotoveny z fialového sukna, zdobené na patě a přední části proužky z červeného sukna a pestrobarevnými šňůrkami, které místy tvoří smyčky. Konce šňůrek tvoří nahoře na patě krátké třepení. Okraj papuček je vzadu na patě lemován červeným sukem a světle modrou a žlutou šňůrkou. Středem paty probíhá červený pruh, na kterém jsou vyšity vlnou šedé a růžové hvěz-

dice. Podešev z přírodní nebarvené plsti je prošitá dratví. Papučky jsou na nártu opatřeny dvěma mosaznými kovovými nýtky a zavazují se na světle modrou stužku. V podešvi je z neznámých důvodů vyříznutý kruhový otvor, snad za účelem prezentace na výstavě. Národopisná výstava Československá v Praze r. 1895, Halaša, T. S. Martin, Z.P. 475/253-Sl. 7/938.

Papučky dětské, vystavené na Národopisné výstavě československé v Praze v roce 1895, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, i. č. H4-7063ab, foto: Olga Tlapáková, 2014.

Dětské kotníčkové boty

Na počátku 20. století to byla ve městě nejtypičtější dětská obuv. Nosily se i na venkově.

Dětské botičky pro paní Tomáškovou z Prahy 5 – Smíchova

Již ve středověku se na území dnešního Smíchova rozkládaly vinice, chmelnice, dvory, pole a zahrady, náležející církvi, a u Vltavy stály mlýny. Již od konce 16. století, a zejména pak za pobytu císaře Rudolfa II. v Praze, si na Smíchově zakládají pražští měšťané a šlechtici letohrádky v zahradách, které daly této městské části zvláštní ráz. Ke konci 17. století se dostává část Smíchova spolu s dalšími obcemi do majetku rodu Schwarzenbergů. Několikrát v průběhu staletí se přehnal Smíchovem válečná vřava a částečně ho poničila. Obrovský průmyslový rozmach Smíchova předznamenává v 18. století vznik několika manufaktur. Od počátku 19. století dochází v této oblasti k výrazným proměnám. Zahrady a letohrádky postupně ustupují výstavbě továren na výrobu nejrůznějšího zboží, Smíchov se stává „stokomínovým Manchesterem“. Roku 1838 byl povýšen na předměstí (druhé nejstarší v Praze) a roku 1850 na město, což bylo potvrzeno zpětně až v roce 1903. Od roku 1848 má Smíchov svoji samosprávu. V roce 1922 se Smíchov stal součástí velké Prahy, hlavního města nově vzniklé Československé republiky. Nejprve jako Praha XVI a XVII, od roku 1949 jako Praha 4 a 16 a od roku 1960 jako Praha 5.

Velká koncentrace ševcovského řemesla byla od konce 18. století vždy ve městech s vojenskou posádkou, pro něž ševci vyráběli erární obuv. Nejvíce ševců bylo na Smíchově v dnešní Praze 5. Často se také usazovali na vesnicích, ale až po první populační explozi ve 2. polovině 18. století. Ševcovské řemeslo se udrželo ve větší míře i ve 20. století, ale především se jednalo o opravy obuvi.

Rodiče paní Jiřiny Tomáškové, 1909, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, Obrazový archiv, i. č. 6/92, foto: neznámý fotoateliér, 1909.

Dětské šněrovací botičky ušil svému prvorozenému dítěti, dceři Jiřině Tomáškové, narozené 1909 v Praze na Smíchově, její otec, švec Jiří Tomášek z Prahy 5 – Smíchova, Zborovská 19. Do muzejní sbírky je darovala paní Ludmila Jungwirthová v květnu 1992. Jsou zhotoveny ručně z hnědé měkké usně, zdobí je drobné perforace. Podšívka je z keprové tkaniny. Obuv je opatřena nízkým vrstveným podpatkem.

Botičky dětské pro pacholetu, zhotovené v roce 1909 Jiřím Tomáškem v Praze, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, i. č. H4-107485ab, foto: Olga Tlapáková, 2014.

Příběh dívčích střevíčků

Dívčí střevíčky jsem našla při inventarizaci dětského textilu v jedné ze zásuvek. Nebyly opatřeny žádným inventárním číslem ani evidovány v elektronické databázi. V katalogizačních kartách a v přírůstkových knihách neodpovídal žádný záznam výše zmíněné obuvi. Bylo jim tedy přiděleno prozatímní číslo. V roce 2012 jsem s kolegyněmi připravovala výstavu z cyklu Monarchie – Dětský svět za císaře pána (od 13. 12. 2012 do 29. 9. 2013) ve výstavních sálech hlavní budovy Národního muzea (Vinohradská 1, Praha 1) a rozhodly jsme se, že zde vystavíme i dětskou obuv. Jedním z exponátů se staly i tyto střevíčky. Před vystavením musely být restaurovány, protože byly velmi poničené. Po tomto zásahu získaly opět svou původní krásu.

Obuv tvoří kombinace bílé síťoviny a černé usně, svršek je po celém obvodu vyšíván křížkovým stehem dvěma odstíny zelené a jedním odstínem žluté vlny. Motivem vyšívky jsou větvičky s lístky. Vyšívka je doplněna zlatými kovovými perličkami. Nártový výstřih zdobí našitá řasená stuha v zelené barvě.

Dívčí střevíčky, 60. léta 19. století, Praha, Čechy, Národní muzeum, Historické muzeum, Etnografické oddělení, i. č. H4-107485ab(1), foto: Olga Tlapáková, 2014.

1. Velký pátek - před Velikonocemi - připomínka smrti Ježíše Krista na kříži, součást Svatého týdne a velikonočního tridua (umučení, pohřbení a vzkříšení Krista).
2. Sv. Jan Křtitel (narození 24. června, stětí 29. srpna), atributy: beránek, kříž, sekera, kožešina, křest, řeka, nápis „Ecce Agnus Dei“.
3. Sv. Mikuláš z Myry (cca 280/286 Patara - 6. prosince 345/352 Myra), atributy: mitra a berla, zlaté pruty, pytlíky, chleby, měšce, tři chlapani v kádi, tři chleby na knize, kotva a loď, zajatci, žebřák, tři zlaté koule (jablka). Jeho svátek připadá na 6. prosinec, svátek je spojen s rozdáváním dárků a pamlsků dětem, obvykle v předvečer 5. prosince.

BIBLIOGRAFIE

1. DĚDOVSKÝ, Daniel: *Vysoké „bačky“ v kulturně historickém kontextu*, Obuv v historii 2010, Acta Musealia, Zlín, 2012, s. 33-41, ISBN 978-80-87130-22-3.
2. Kolektivní monografie a CD Rom s obrázky: *Lidová kultura v obrazech*, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. ,Praha 2009, 76 s. ISBN 978-80-87112-14-4.
3. Kolektivní monografie a CD Rom s obrázky: *Lidová kultura v obrazech*, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. ,Praha 2009, 90 s. ISBN 978-80-87112-14-4.
4. LANGHAMEROVÁ, Jiřina.: *Lidový oděv v českých zemích*, Etnografický slovník 3., Praha, Národní muzeum, 1990.
5. LENDEROVÁ, Milena - RÝDL, Karel.: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Paseka, Praha, 2006, 1-400 s., ISBN:80-7185-647-9, EAN: 9788071856474.
6. Monografie Výkonného výboru národopisné výstavy československé a Národopisná společnost československá, Klusáček, K., Kovář, E., Niederle, I., Schläpfer, F., Šubert, F.: *Národopisná výstava československá v Praze 1895*, Praha, J. Otto, 1895.
7. SMRČKA, Vít: *Dějiny psané národopisem čili Dějiny České národopisné společnosti*, Česká národopisná společnost, Brno, Metoda, 2011, ISBN 978-80-904282-7-0.
8. SWANN, June: *Obuv utajená v domech*, Obuv v historii 1997, Acta Musealia, Zlín, 1998, s. 11-19.
9. ŠTÝBROVÁ, Miroslava: *Boty, botky, botičky*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2009, ISBN: 978-80-7106-986-7, EAN: 9788071069867.

Obuv ve sbírce textilu oddělení starších českých dějin Historického muzea – Národního muzea¹

Vanda Marešová

Národní muzeum – Historické muzeum, Praha, Česká republika

Úvod

Ačkoliv bylo Národní muzeum v Praze založeno už v roce 1818, oddělení starších českých dějin (dále OSČD) vzniklo až v roce 1892 v souvislosti s přestěhováním sídla muzea do tehdy nově postavené budovy na horním konci Václavského náměstí. Původní název zněl Historicko-archeologické oddělení (současný název nese od roku 1988) a jeho prvním vedoucím se stal významný architekt a památkář Jan Koula.

OSČD shromažďuje, uchovává a prezentuje předměty z území současné České republiky s menšími přesahy v přibližném časovém úseku od 11. století až po rok 1918. Sbírkou obsahuje předměty, které dokládají politický, ekonomický, sociální a kulturní vývoj českých zemí a vztahují se k historicky významným místům, událostem a osobám v našich dějinách.

V současné době OSČD spravuje přes 200 000 předmětů, které tvoří více sbírek, z nichž nejvýznamnější a početně nejrozsáhlejší jsou např. archeologická sbírka, kamenné skulptury, zbraně a zbroj, sklo, porcelán, obecné kovy, drahé kovy a kameny, dřevorezby, nábytek, obrazy a kresby, grafika, fotografie, lékařenské předměty a v neposlední řadě i textil a oděvní doplňky.

Třebaže sbírka textilu není nejpočetnější (čítá asi 6 500 předmětů), díky svému obsahu patří ke kmenovým fondům Historického muzea. Pozoruhodný je soubor liturgického a funerálního textilu od středověku do 20. století (např. tzv. rožmberské antependium nebo pohřební štít Petra Voka z Rožmberka), největší a nejucelenější je soubor měšťanského a v menší míře i šlechtického oděvu a doplňků od barokní doby po I. republiku. Výstav-

ně nejatraktivnější předměty této skupiny jsou šaty Marie Luisy Habsbursko-Lotrinské, které nosila pravděpodobně v době své svatby s Napoleonem Bonaparte v roce 1810, nebo uniforma císaře Františka Josefa I. z počátku 20. století.

Ve sbírce je pochopitelně zastoupeno i množství oděvních doplňků jako jsou vějíře, rukavice, hole, slunečníky, vázanky, límečky a manžety, spínadla, pokrývky hlavy, kabelky a váčky, taneční pořádky, spodní prádlo, šátky a šály, ponožky a punčochy, výšivky, krajky a stuhy. Soubor historické obuvi čítá asi 100 párů bot a jednotlivých střevíců.

Obuv ve sbírce textilu oddělení starších českých dějin

Kolekce obuvi je nevyrovnaná nejen z pohledu časové osy, ale především z důvodu dochování malého vzorku pánské a dětské obuvi. Předměty tak nejvíce demonstrují obouvání měšťanské ženy v 19. století na českém území.

Procentuální zastoupení jednotlivých stylů a období je následující:

- středověk a raný novověk 5 %
- baroko a rokoko 12 %
- empir a biedermeier 33 %
- 2. polovina 19. století – historismus 36 %
- secese a I. republika 12 %

Sbírka obuvi je až na výjimky zpracována v chronologické i systematické evidenci, včetně fotografické dokumentace. Archivní prameny oddělení jsou také zachovány v uspokojivém stavu. Badatelsky a publikačně je však tato kolekce využívána minimálně, spíše se jedná o aktivity spojené s výstavní činností. Jedním z cílů oddělení je zavedení plně funkční elektronické databáze, která by efektivněji sloužila badatelským účelům než dosavadní kartačka v papírové podobě.

Akviziční činnost

V posledních dvaceti letech je akviziční činnost kolekce obuvi silně omezena. Dárci ani prodávající nenabízejí předměty v takovém počtu jako v předchozích desetiletích. Je to pochopitelné, protože sbírky OSČD se zaměřují na předměty vzniklé a užívané před rokem 1918.

Nejstarší zaznamenaná akvizice obuvi pochází z roku 1832. Od tohoto data do roku 1920 bylo přijato do kolekce obuvi přibližně 45 % předmětů současného souboru. Velkou zásluhu na tom měla paní Josefa Náprstková, manželka Vojtěcha Náprstka, která pro Náprstkovo muzeum sbírala a uchovávala mj. oděvy, výšivky

i obuv 18. a 19. století. Část Náprstkovy sbírky byla za I. republiky převedena do depozitářů Historického muzea. Obuv nejčastěji darovali příslušníci měšťanských vrstev, řemeslníci, podnikatelé a intelektuální elita. Sbírková akce oděvů a doplňků s následným darováním do Národního muzea vznikla mezi českými dámami například i při přípravě výstavy „Praha 1750–1850“, která proběhla v roce 1916 na Staroměstské radnici v Praze.

Zhruba 50 % předmětů bylo do sbírky zaevidováno v období let 1946–1980. Tisíce předmětů se do Národního muzea dostalo prostřednictvím konfiskací v letech 1945–1955. U obuvi se však jedná pouze o jediný případ. U akvizic ve 20. století se v drtivé většině jednalo o dary a prodej jednotlivců starší generace, která se narodila na začátku 20. století a měla doma obuv po svých rodičích a prarodičích, tzn. z 19. a začátku 20. století. Významnou akvizicí přelomu 50. a 60. let 20. století bylo převzetí rozsáhlé různorodé pozůstalosti po rodinách Měchurových, Palackých, Riegrových a Bráfových čítající tisíce položek.

Prezentační činnost

Samostatné výstavy věnované vývoji obuvi nebo představení obutí významných osobností se několik let na půdě Národního muzea neobjevily. Poslední výstava, na které se ve větším rozsahu prezentovala obuv, byla výstava Stopy lidí v letech 2007–2008. Další, ale omezenější možností, jak z fondu vystavit alespoň jednotlivé kusy, byl v roce 2012–2014 výstavní cyklus Monarchie – hlavní výstava Monarchie s doprovodnými výstavami Dětský svět za císaře pána (zde se přibližně polovinou exponátů prezentovalo i Etnografické oddělení HM NM) a Století valčíku a polky v Českém muzeu hudby.

Do střednědobého výstavního plánu zatím nebyla monotematická výstava zaměřená na vývoj obuvi zařazena. V roce 2016 by se měla realizovat výstava o svatbách v 19. a 20. století; zde se otevírá možnost představit několik ukázek svatební obuvi. Naše úsilí se v současnosti upíná k tvorbě nových expozic v Historické budově Národního muzea. Zde se předpokládá, že v chronologicky vedené lince se za každé období či sloh představí alespoň jeden exemplář obuvi. Novým kabátem bude oděna i stálá expozice na zámku Vrchotovy Janovice s ústředním tématem Společnost 19. století v Čechách. Zde bude větší prostor k vystavení obuvi měšťanských a šlechtických vrstev „dlouhého“ 19. století.

Restaurování a uložení v depozitářích

Musíme bohužel konstatovat, že ačkoliv je sbírka textilu OSČD významnou součástí sbírek Historického muzea, ve sféře restaurování a nedestruktivního uložení sbírkových předmětů se tato

pozice sbírky ve 20. století příliš neodrazila. Jinými slovy, restaurování a konzervace textilu a obuvi bylo po dlouhá desetiletí spíše náhodnou činností podmíněnou v drtivé většině případů potřebou restaurování před vystavením předmětů. Velká změna nastala v souvislosti se stěhováním sbírek z Hlavní budovy Národního muzea do depozitářů v Terezíně u Litoměřic v letech 2002–2012, kdy byla v Ústředním depozitáři Terezín I. vedle prostorných depozitářů zřízena i moderně vybavená dílna pro restaurování textilu.

Textilní depozitáře Historického muzea jsou natolik rozsáhlé, že není pochopitelně možné, aby všechny předměty v dohledné době prošly restaurátorskou dílnou. Prioritně se řeší stav předmětů, které se zapůjčují na výstavy (interní i externí), předmětů, které jsou významnými unikáty, nebo které jsou vědecky a publikačně zpracovávány. Přes velký objem sbírky textilu OSČD zvládne restaurátorské pracoviště ošetřit několik desítek předmětů ročně.

V depozitářích je udržováno stabilní klima s teplotou v rozmezí 15–22 °C a relativní vlhkostí kolem 50 %, místnosti jsou zatemněny okenicemi. Obuv je v depozitářích OSČD ukládána do pH neutrálních papírových krabic, každý pár obuvi má až na výjimky vlastní krabici. Do bot vkládáme jako vypolstrování vložky s povrchem z nebělené bavlny. Vše je zabaleno v pH neutrálním papíru.

Vybrané ukázky obuvi od středověku do 20. století

Středověk a raný novověk

Nejstarším exemplářem obuvi je protáhlý nízký střevíc na pravou nohu (H2-28485) z konce 14. století. Střevíc o rozměru 27 cm je vyroben z tmavě hnědé až černé hověziny se scházející patou, celek je sešit ze tří částí – podešve, svršku a trojúhelníkové spojky. Podešev je tvořena jedinou vrstvou usně, obvod podešve lemuje pásek. Nárt byl obepnut páskem, který spojuje podešev a svršek, kotník byl nekrytý. Předmět je značně obnošený a zdeformovaný.

Jedná se o archeologický nález z ledna 1952, který se uskutečnil v benediktinském klášteře v Emauzích v Praze v zásypu klenby křížové chodby v jižní části kláštera. V OSČD se z tohoto nálezu nachází celkem 10 předmětů – hrnce, džbány a výrobky z kůže. Střevíc se dochoval díky příznivé nálezové situaci, kdy extrémně suché prostředí klenebního zásypu zabránilo mikrobiálnímu rozkladu.

Střevíc pocházející z konce 14. století, Národní muzeum, H2-28485, foto: D. Landová.

Ve sbírce obuvi se nacházejí pouze dva zástupci předbělohorského období, oba přibližně z let 1610–1620. Jednotlivinou je dámský střevíc (H2-3430) s velmi silným vrstveným červeným podpatkem a s chybějící sponou. Druhý exemplář obuvi z prvních desetiletí 17. století se dochoval v páru. Dámské střevíce (H2-3431) jsou ručně šité z usně se zámišovou úpravou, s masivním podpatkem a vrstvenou podešví červené barvy. Kovové přezky na výrazném perforovaném jazyku se nedochovaly. Střevíce pravděpodobně patřily do souboru předmětů z „matematického muzea“ v pražském Klementinu založeného r. 1722. Předmět byl získán do sbírek NM prostřednictvím Stavovské inženýrské školy v roce 1832.²

Pár dámských střevíců z počátku 17. století, Národní muzeum, H2-3431, foto: A. Kumstátová, 2014.

Baroka a rokoko

Těsně po skončení třicetileté války byl zhotoven dámský střevíc (H2-3429) s velmi silným podpatkem a s úzkou rovně seříznutou špičkou; okraje střevíce jsou ozdobně prosekávané. Textilní stužka byla dodána později. Do sbírek NM střevíc daroval v roce 1856 c.k. dvorský zlatník a klenotník Jeroným Grohmann.

Střevíc z období kolem roku 1650, Národní muzeum, H2-3429, foto: A. Kumstátová, 2014.

Příkladem pánské barokní obuvi mohou být střevíce (H2-3428) pravděpodobně z let 1670–1680 se širokými rovně ukončenými špičkami na vyšším podpatku, se zbytky černého lakování. Kovové přezky se nedochovaly, stejně jako jedna přehrnovací manžeta. Obuv nemá rozlišení pro pravé a levé chodidlo. Také tyto střevíce patřily pravděpodobně do souboru předmětů z „matematického muzea“ v pražském Klementinu.

Pánské kožené střevíce, Národní muzeum, H2-3428, foto: A. Kumstátová, 2014.

Typově podobná je trojice dámských střevíců z přelomu 17. a 18. století a prvních desetiletí 18. století. Nejstaršího původu jsou světle šedé střevíce z jemné usně (H2-3427) s úzkou dlouhou špičkou s charakteristicky vykrojenými vysokými podpatky (krčkový podpatek). Spony nebyly uchovány, ohrnovací manžety však ano. Zdobnější exemplář analogického typu představují dámské střevíce (H2-3432) z let 1710–1730 na vysokých podpatcích s úzkou lehce zdviženou špičkou, jsou zdobené pestrou rostlinnou výšivkou z hedvábných nití; nepříliš obvyklá je výšivka na podpatku. Spony se nedochovaly. Do sbírek OSČD tento předmět darovala Barbora Hoblová (1852–1923), známá mladoboleslavská sběratelka národopisného materiálu a charitativní pracovnice.

Zajímavě vyšívané dámské barokní střevíce, Národní muzeum, H2-3432, foto: A. Kumstátová, 2014.

Trojici uzavírají dámské pantoflíčky (H2-35748) z let 1720–1740 na vysokém podpatku s úzkou špičkou, zdobené na nártu aplikací z dracounů. Do depozitářů OSČD se dostaly jako konfiskát z roku 1946; původně byly majetkem A. Richtera, německého podnikatele z Raspenavy.

Období rokoka demonstruje dvojice dámských pantoflíčků, z nichž první pár je zajímavý zejména zdobením. Pantoflíčky (H2-3433) z let 1770–1795 jsou na vyšším podpatku, potažené jemnou usní krémové barvy, stélka je vyplněna koňskými žíněmi, svršek je pokryt hedvábím a bohatě pošíť skleněnými sekanými perlami složenými technikou sablé do rostlinného motivu. Původní majitelka byla zámožnější měšťanka. Do sbírek NM darovala M. Kitzarová, vdova po lékaři z Roudnice nad Labem.

Pantoflíčky se zajímavou technikou zdobení skleněnými korálky, Národní muzeum, H2-3433, foto: D. Fagová, 2014.

Druhý dámský pantoflíček (H2-146134), který se dochoval pouze jako půlpár, pochází z konce 18. století. Svršek má potažen reznou látkou, jinak je pantoflíček obložen slámou. Na nártu je však sláma a hedvábná stuha zachována pouze minimálně. Dárkyní je Josefa Náprstková (1838–1907), manželka Vojty Náprstka, sběratelka a zakladatelka rozsáhlé sbírky textilu lidové i měšťanské provenience.

Empir a biedermeier

Tři dobře zachovalé dámské střevičky z období empiru byly darovány Antonínem Skřivanem (1818–1887)³, majitelem obchodní školy v Praze a odborníkem na účetnictví a obchod. Velkou snahou Antonína Skřivana bylo i zavedení češtiny jako obchodního jazyka do běžné praxe, vytvořil také české účetní názvosloví.

Nositelkou obuvi byla jeho matka Alžběta Skřivanová, rozená Smejkalová z Přibyslavi (1786–1866). Z konce 18. století pochází první exemplář střevičku (H2-146128) z bílé jelenice s ostrou zvednutou špičkou, bez podpatku, střeviček je potažen modrozeleným hedvábím, na špičce zdoben dracounem, pajetkami a skládanou stuhou.

Velmi prostý a nezdobený střevíc z počátku 19. století (H2-146130) je vyroben z tmavohnědé safiánové usně, s ostrou špicí, bez podpatku, s lemováním bílou jelenicí, na nártu je připevněna drobná tmavohnědá textilní kokarda.

Třetí památkou na matku Antonína Skřivana je střevíc H2-146129, který máme podle dárce přesně datovaný do roku 1807, kdy se Alžbětě a Augustinu Skřivanovým v Krucemburku narodil první ze tří synů. Střevíc je potažen zeleným hedvábím, bez podpatku, s úzkou špicí, na nártu zdoben zlatým dracounem a pajetkami.

Střevíc datovaný do roku 1807, Národní muzeum, H2-146129, foto: A. Kumstátová, 2014.

Ukázka pánské empirové obuvi střevíc H2-146124 pochází pravděpodobně ze začátku 19. století. Střevíc, který je velmi podobný dámské obuvi tohoto období, je z bílé jelenicové kůže, na velmi nízkém bílém podpatku, potažený hedvábím hnědavé barvy, na ostřejší špičce zdobení dracounem a pajetkami. V přírůstkové agendě je zmínka, že střevíce měl obuté purkmistr Hynek Wisingr z Kouřimi při korunovačních slavnostech českého krále Ferdinanda Dobrotivého v roce 1836.

Příkladem empirové svatební obuvi jsou dámské střevíce H2-146121 z jelenice, potažené bílým atlasem, bez podpatku, s úzkou špicí, na nártu zdobení zlatým a stříbrným dracounem a červeným skleněným kamínkem. Svatba se konala v roce 1809 v rodině sládků ze Svijan.

Svatební střevíce z roku 1809, Národní muzeum, H2-146121, foto: A. Kumstátová, 2014.

Zástupci obuvi období biedermeieru jsou shodou okolností všechno dámské svatební střevičky. Vysvětlení je nasnadě, svatební obuv si nevěsty schovávaly z nostalgických důvodů a předávaly je i svým potomkům jako památku. Ostatní typy obuvi z období let 1820–1848 jsou ve sbírce dochovány velmi sporadicky.

Všechny střevíce jsou si typologicky podobné. Jedná se o typickou obuv pro toto období (baleríny), tzn., že jsou zhotoveny z jemné usně, lehké, bez podpatku, potažené jednobarevnou

světlou nebo tmavou textilií (nejčastěji atlasem), s tupou až hranatou špičkou a dvěma tkaničkami na zavázání na nártu a kotníku.

Dvoje svatební střevičky (H2-14772 a H2-10157), které se mohly užívat i jako taneční obuv, jsou datovány do 30. a 40. let 19. století. Oba páry jsou potažené bílým atlasem a na nártu zdobeny hedvábnou skládanou mašlí. Svatební střevíce mohly být i tmavomodré nebo černé, jak dokazuje pár (H2-14773) s vročením 1837.

Tmavý svatební střevíc z roku 1837, Národní muzeum, H2-14773, foto: A. Kumstátová, 2014.

Zajímavý původ má svatební střevíc (H2-142455) z 30. až 40. let 19. století. Svým vzhledem se nevymyká dobové módě světlých atlasových balerín se stužkou na uvázání kolem kotníku. Dar pochází z rodiny profesora Jana Urbana Jarníka (1848–1923), významného filologa a překladatele z románských jazyků. Podle akvizičních záznamů měla tento střevíc obutý na své svatbě v 70. letech 19. století jeho nevěsta Ida Jarníková (1856–1935). Podle tvaru střevíce je však staršího data, to ovšem nevylučuje rodinný příběh o nevěstě Idě. Předmět darovala do sbírek Národního muzea jejich první dcera Ida Jarníková (1879–1965), mj. významná reformátorka mateřských škol v éře I. republiky a autorka publikací o výchově předškolních dětí. Potomkem Jana Urbana a Idy Jarníkové byl prof. Vojtěch Jarník, jeden z největších českých matematiků 20. století.

Obuv 2. poloviny 19. století

Jedny z mála pánských bot, které se nacházejí ve sbírce textilu OSČD, jsou vysoké holínky bez podpatku (H2-146789), spodní část je z černé usně, horní část ze zelené. Byly šity pro knihkupce Brednera (Prednera), účastníka povstání v roce 1848.

Plesovou obuv představují atlasové kotníčkové botky (H2-67722) bez podpatku, s tupou špičkou a s postranním vnitřním šněrováním. Podle vyjádření dárkyň byly nošeny na plesu v roce 1860. Tento typ obuvi se však objevuje již mnohem dříve, a to od 30. let 19. století.

Plesová obuv, Národní muzeum, H2-67722, foto: A. Kumstátová, 2014.

Podobným typem je kotníčková obuv z černého atlasu (H2-129791) z let 1860–1880, na nízkém podpatku, se šněrováním na vnitřní straně. V patě pravého půlpáru je nalepena firemní nálepka, v její horní polovině jsou v kartuši dva medailony s nečitelnými monogramy. Kolem kartuše je umístěn nápis: 32 Boulevard des Italiens/Ci-Devant Passagede l'Opera 25. Pod nápisem v řádcích: Certost, dále ozdobným psacím písmem: F. de S. M. LeReine M. aie Amelie/De la Princesse/Adélaide et Clémentine d'Orléans/Paris.

Naopak domácí obuv neměla podpatek, jako například dámské střevíce (H2-39469) z 2. poloviny 19. století, s hranatější špičkou. Svršek tvoří modrý brokát a zdobení plastickou dracounovou výšivkou s rostlinným motivem.

Dámská domácí obuv, Národní muzeum, H2-39469, foto: A. Kumstátová, 2014.

Dvoje dámské svatební střevíce od sebe dělí přesně 20 let. Střevičky (H2-29362) z roku 1877 mají svršek z bílého atlasu, nízký francouzský podpatek, nártu zdobí skládaná stuha a přezka. Druhé střevíce (H2-147685) z roku 1897 mají rovněž svršek z bílého atlasu, kterým je potažen i nízký podpatek. Podšívku tvoří bílé glazé (rukavičkářská useň). Na nártu jsou zdobeny skládanou stuhou. Obuv patřila nevěstě Jeny Pospíšilové (1874–1965) ze Závěšic u Štramberka.

Svatební střevičky z roku 1877, Národní muzeum, H2-29362, foto: A. Kumstátová, 2014.

Secese a I. republika

Panující módu počátku 20. století představují tři páry obuvi od firmy H. Bauer z Vídně. Dámské vycházkové střevíce z jemné světlehnědé usně (H2-39467) na polovysokém mírně tvarovaném podpatku, se zapínáním po straně na čtyři malé knoflíčky, jsou dochovány v původní krabici firmy H. Bauer.

Dámská vycházková obuv z počátku 20. století, Národní muzeum, H2-39467, foto: A. Kumstátová, 2014.

Firma Bauer pochopitelně vyráběla i slavnostnější obuv, jako například dámské střevíce z bílého atlasu (H2-39466) na polovysokém tvarovaném podpatku, se zapínáním na pásek s knoflíčkem, na nártu s vázankou a ozdobou z umělých kamenů. Byly rovněž dochovány s původní firemní krabicí. Původní obal mají i dámské střevíce z bílého atlasu (H2-39465) na polovysokém tvarovaném podpatku, se zapínáním na pásek a knoflíček, s delší uží špičkou. Nártu zdobí černý štrapec a bílá atlasová pentle.

Za konkurenta firmy Baťa se mohla považovat firma „Mnichovohradištská“ založená Efraimem Kompertem v roce 1852.

Továrna pod názvem C.&K. Mnichovohradištská továrna na obuv Frant. & Arnošt Kompert patřila k významným výrobcům v období rakouské monarchie. Továrnu na konci 20. let 20. století zasáhla hospodářská krize a v roce 1934 byli Kompertovi nuceni firmu zavřít. Ukázkou jejich produkce jsou dámské střevíce s brokátovým svrškem (H2-29431) z let 1918–1919, s ostrou špičkou a francouzským podpatkem. Na stélce střevíce je značka „Mnichovohradištská“.

Obuv „Mnichovohradištská“, Národní muzeum, H2-29431, foto: A. Kumstátová, 2014.

Obuv významných osobností

Dva páry obuvi pocházejí podle přírůstkové agendy OSČD z rodiny Gryspků z Gryspachu. Dámské střevíce (H2-3435) pravděpodobně z let 1730–1740 mají svršek ze zeleného hedvábí, vyšší podpatek a úzkou špičku. Spona se nedochovala.

Unikátně zachovalé dětské střevičky (H2-3434) ze 70. až 80. let 18. století mají podšívku z jemné bílé usně, svršek tvoří hedvábí krémové barvy s rypsovou. Střevičky jsou zdobeny rostlinným dekorem hedvábnou výšivkou a stříbrnou nití, okraje botiček byly původně lemovány stužkou.

Oba páry daroval do sbírek Národního muzea v roce 1852 dvorský rada rytíř Sacher-Masoch (v 50. letech 19. stol. pracoval ve výborech jednotlivých sekcí v NM, např. v sekci archeologické, byl i kurátorem Matice české). Podle evidence byly střevíce nalezeny v rodinné hrobce Gryspků z Gryspachu v Kralovicích. Vzhledem k dataci uložení těl v rodinné hrobce (v roce 1678 zemřel poslední člen české větve Jáchym) je vyloučené, aby obuv patřila někomu ze členů rodu Gryspků. Obuv byla zřejmě do hrobky dodána v pozdějších letech, stejně jako další jiné nepůvodní oděvy nebo oděvní doplňky.⁴

Dámské střevíce z kralovické hrobky, Národní muzeum, H2-3435, foto: A. Kumstátová, 2014.

Dětské střevičky z kralovické hrobky, Národní muzeum, H2-3434, foto: A. Kumstátová, 2014.

Ve sbírce textilu OSČD se nachází několik památek na příslušníky habsbursko-lotrinské dynastie, např. tři páry bot císařovny Anny Marie Savojské (1803–1884), manželky Ferdinanda I. Dobrotivého a poslední korunované české královny. Císařský pár vládl monarchii z Vídně v letech 1836–1848, poté přesídlil na Pražský hrad, kde také oba manželé zemřeli. Obuv se do sbírek Národního muzea dostala díky manželům Náprstkovým, kteří předměty převzali od Marie Benešové z Prahy.

Podobného střihu i vzhledu jsou dva páry kotníčkových bot (H2-146136 a H2-146137) z období po polovině 19. století, z černé usně na nízkém podpatku a s protáhlou špičkou. První pár má postranní šněrování (obuv typu Adelaide), svršek je zdoben textilí s rostlinným dekorem a menší mašlí. Druhý pár má po stranách všitou elastickou vložku. Zajímavá je jejich délka – necelých 28 cm.

Kotníčkové boty císařovny Anny Marie Savojské, Národní muzeum, H2-146136, foto: A. Kumstátová, 2014.

Střevíce z bílého atlasu (H2-68314), které nosila Anna Marie Savojská ke konci svého života, pocházejí asi ze 70. let 19. století. Mají polovysoký podpatek, hranatou špičku, přes nárt mají gumový pásek a jsou zdobeny skládanými mašlemi.

Nejobsáhlejší kolekci tvoří obuv některých členů rodiny Měchurů, Palackých, Riegrových a Bráfových. Nejstaršími zástupci jsou ručně šité bílé hedvábné střevičky (H2-193382) z 20. let 19. století. Podšívku tvoří jemná bílá useň, podešev tenký plátek usně, který je nepatrně zesílen v oblasti podpatku. Mají hranatou špičku, na nártu je šněrování na úzkou stužku pozdějšího data. Nejsou nijak zdobené. Mohly patřit Terezii Měchurové, provdané Palacké (1807–1860).

Nejvíce exemplářů obuvi se nám dochovalo po Marii Aloisii Riegrové (1833–1891), dceři Františka Palackého a manželce F. L. Riegra. Marie byla nesmírně zajímavou osobností, obdařenou mnoha vlohami; nebyla pouze ženou v domácnosti, vynikala vzdělaností a organizačními schopnostmi, které uplatnila především při své filantropické činnosti. Desítky let pečovala o chudinu nejen ve vnitřní Praze, ale i na periferii, kam podnikala mnohahodinové pochůzky za každého počasí. Marie Riegrová byla velmi nenáročná a praktická žena prosta sklonů k marnivosti, což lze usuzovat mj. z jejího dochovaného šatníku. Nejen šaty, šátky, čepce nebo kabátky svědčí o její skromnosti, ale i obuv (nejčastěji velikosti 37) je dokladem tohoto jejího výrazného povahového rysu.

Obyčejně – až tuctově – působí její střevíce z černého hedvábí (H2-187359) z let 1880–1891, na nízkém dřevěném podpatku, s tupou špičkou, na nártu zdobené jednoduchou mašlí.

Pevné boty (H2-187363) obouvala Marie Riegrová na dlouhé pochůzky po Praze nebo na procházky na rodinném letním sídle v Malči u Havlíčkova Brodu. Vyšší boty černé barvy na polovysokém podpatku se zapínáním na dvanáct polokulatých knoflíčků nosila paní Riegrová v letech 1870–1891.

Pevné vycházkové boty Marie Riegrové, Národní muzeum, H2-187363, foto: A. Kumstátová, 2014.

Jedním z důležitých životních zážitků Marie Riegrové byla návštěva Říma a audience u papeže na Velikonoce roku 1891. Paní Riegrová byla nejen celoživotně praktikující katoličkou, ale dostala i papežský řád za organizaci peněžité sbírky na výzdobu karlínského kostela sv. Cyrila a Metoděje. Díky poznámce její dcery Marie Červinkové-Riegrové i dnes víme, které ošacení a obuv si s sebou Marie Riegrová přivezla do Říma a jakou garderobu si vybrala ve vrcholné chvíli římského programu – audienci u papeže Lva XIII. Paní Riegrová zvolila holínky na nižším podpatku z hnědé usně, s černými postranními elastickými klínky (H2-187362).

Holínky, které si Marie Riegrová obula na audienci u papeže Lva XIII., Národní muzeum, H2-187362, foto: A. Kumstátová, 2014.

Marie Riegrová se na návštěvu Říma se svým manželem velmi těšila a zřejmě i díky radosti z cesty nakrátko potlačila myšlenky na zhoršující se zdraví. Celý život trpěla nervovými záchvaty a srdeční slabostí, která se naplno projevila dne 29. 3. 1891, kdy paní Riegrová v Římě svému onemocnění podlehla.⁵

Do domácnosti a rodinného života Riegrových a Bráfových je možné nahlédnout prostřednictvím dvou typů domácí obuvi a dětského střevíčku zvaného capáček. Dámská tmavohnědá domácí obuv (H2-193378) na nízkém širokém podpatku s kovovými floky mohla patřit Marii Riegrové nebo jejím dcerám Marii Červinkové-Riegrové (1854–1895) a Libuši Bráfové (1860-1930). Všechny tři dámy se narodily a žily v rodinném bytě v Mac Nevenovském paláci (dnes Palackého ul. 7, Praha 1), podílely se na vedení domácnosti, zažívaly manželské a mateřské radosti i strasti, vedly rušný společenský život i vytvářely svým blízkým klidné zázemí.

K důležitým pracovním povinnostem ženy 19. století patřilo i zabezpečení ošacení všech členů rodiny. V ručních pracích zvláště vynikala Marie Riegrová, která prý ani na procházkách v Malči neodkládala pletení či háčkování. Velké množství svých výrobků rozdala potřebným lidem při své dobročinné činnosti, některé kusy oblečení však pochopitelně zhotovovala pro své nejbližší. Mariin talent nejvíce zdědila její mladší dcera Libuše. Zajímavým dokladem ruční práce je polotovár svršků pánských pantoflí (H2-193213) ve tvaru písmen „V“ vyšitých křížkovým stehem na kanavě; pantofle jsou zdobeny vyšitými barevnými květinami s poupaty.

Jediným svědectvím prvních krůčků členů rodin Riegrových a Bráfových v 2. polovině 19. století je velmi poškozená dětská botička, tzv. capáček (H2-193376) z tmavé bavlněné látky. V botičce byl vložen papír s pramínkem světlých vlásků. Obuv může být památkou na tři děti Riegrových – Marii, Bohuslava a Libuši, nebo na Libušina syna Václava Bráfa.

Dětský capáček z 2. poloviny 19. století, Národní muzeum, H2-193376, foto: A. Kumstátová, 2014.

Závěr

Kolekce obuvi patří svým počtem – přibližně 100 párů a půlpárů – k nejvýraznějšímu souboru sbírky textilu oddělení starších českých dějin HM NM. Svým rozptylem od 14. století do 20. století zprostředkovává konkrétnější představu o vývoji především dámské obuvi na našem území v rámci měšťanské a šlechtické vrstvy. Bez zajímavosti nejsou ani osobní památky na významné osobnosti české a evropské historie minulých století.

Většina exemplářů je relativně dobře zachována, je však nutné v průběhu dalších let sbírkové předměty systematicky podrobit konzervaci a restaurování. Pevně věřím, že se alespoň část historické obuvi v následujících letech dočká prezentace na veřejnosti formou výstav, stálých expozic nebo prostřednictvím odborných i popularizačních studií.

1 Příspěvek vznikl za finanční podpory Ministerstva Kultury ČR v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO).

2 SRŠEŇ, Lubomír a kolektiv. Katalog předmětů pocházejících z „Matematického muzea“, identifikovaných ve sbírkách Národního muzea. In: PETRÁŇ, Josef (ed.): Památky Univerzity Karlovy. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-855-7.

3 Více o Antonínu Skřivanovi v dobovém tisku Zlatá Praha, 5, 1884, roč. 1, čís. 18, s. 215 a 218 nebo Světozor, 11, 1884, roč. 18, čís. 49, s. 590-591. Nebo Ottův slovník naučný, díl 23, Praha 1905.

4 Za tuto informaci děkuji Mgr. V. Pilné z Národního památkového ústavu Plzeň.

5 Více o osobnosti Marie Riegrové např. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. Marie Riegrová, rozená Palacká: její život a skutky. Praha: nákladem obce pražské, 1892.

Baťovci v Číně na fotografiích Viktora Mussika¹⁾

Jiřina Todorovová

Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, Praha, Česká republika

Ve sbírkách Náprstkova muzea je uložen bohatý fond negativů, jejichž autorem je novinář a cestovatel Viktor Mussik (1899–1952).

Mussik v období před 2. světovou válkou procestoval velký kus světa – již v roce 1923 vyrazil se svými dvěma kamarády přes Balkán a Řecko do Egypta, kde ale onemocněl, a tak po uzdravení pokračoval sám na Přední východ (do Palestiny, dnešního Izraele, a do Bejrútu v Sýrii). Do Prahy se vrátil koncem října 1923.

Druhou cestu do severní Afriky podnikl v druhé polovině roku 1924 již jako novinář na volné noze a od této chvíle již všechny cesty absolvoval jako zpravodaj různých listů. Koncem června roku 1925 odjel přes Přední východ do Indie, kterou procestoval od severu (včetně oblasti Sikkimu v Himálaji) k jihu (včetně Cejlonu, dnešní Srí Lanky).

Koncem léta roku 1927 odjel znovu do severní Afriky. Koncem roku 1928 se do Afriky vrátil, ale pokračoval směrem do rovníkové a jižní Afriky. Také další cesta v roce 1931 vedla do Afriky, tentokrát do Etiopie.

V roce 1932 byl jako novinář vyslán do Číny. Po Číně cestoval až do konce roku 1933, pak v lednu 1934 odcestoval na Filipíny. Odtud pokračoval do Siamu (dnešní Thajsko), začátkem února 1935 odjel do Japonska. Po tříměsíčním pobytu odjel do Koreje, dále pokračoval přes Čínu do Ruska, kde nastoupil na transsibiřský expres.

Začátkem ledna 1937 odjel Mussik na Blízký a Střední východ. Poslední cestu mimo Evropu podnikl koncem v roce 1939, kdy navštívil opět severní Afriku.

V zemích, které navštívil, se Mussik rád setkával s krajany, kteří zde, ať již dočasně nebo trvale pobývali. Jejich rozmanité osudy ho velmi zajímaly a také je rád zvěčňoval svým fotoaparátem.

V Číně, kterou navštívil v letech 1932–1933, Mussik, jako i jindy při svém pobytu v cizině, vyhledával a fotografoval českoslo-

venské občany. O svých setkáních s krajany psal v novinových článkách, např. pro deník Venkov (Venkov byl ústředním tiskovým orgánem Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu – agrární strany).

Mezi krajany, kteří v cizině pobývali z pracovních důvodů, byli například i zaměstnanci firmy Baťa. Z měst, které Mussik v Číně navštívil, měl Baťa zastoupení v Šanghaji a v Hongkongu.

As I 1188 Prodejna obuvi firmy Baťa, 1932, Šanghaj, Čína, černobílý film 3,5 x 4,5 cm

As I 1189 Jiná prodejna obuvi firmy Baťa, 1932, Šanghaj, Čína, černobílý film 3,5 x 4,5 cm

As I 1195 Pan Šoun, zaměstnanec firmy Baťa, 1932, Šanghaj, Čína, černobílý film 3,5 x 4,5 cm

As I 1196 Slečna Marková, zaměstnankyně firmy Baťa, 1932, Šanghaj, Čína, černobílý film 3,5 x 4,5 cm

As I 3040 Pan Weiss, zaměstnanec firmy Baťa, 1933, Hongkong, Čína, černobílý film 3 x 4 cm

Mussik se v článku „Čechoslováci na dalekém východě a jejich práce“, který uveřejnil deník Venkov 11. června 1933, konkrétně zmiňuje o působení firmy Baťa v Číně: *V poslední době čs. kolonie v Číně byla omlazena třemi „baťovci“, p. Šounem v Šanghaji a pp. Weissem a Dobalem v Hongkongu. Po nezávěsně neslavném začátku otevřela fa Baťa před velikonoci v Hongkongu novou prodejnu a její obchody jsou výborné a byly by třikrát takové, kdyby měla dost a pořádné zboží. Je skutečně jen se diviti, že takový podnik jako fa Baťa, který dnes má agendu po celém světě, začíná teprve teď v Číně, jež už dávno mohla být jejím ohromným*

As I 3042 Pan Dodal, zaměstnanec firmy Baťa, 1933, Hongkong, Čína, černobílý film 3 x 4 cm

*konzumentem, a že tak málo se v centrále ví o čínském trhu, což se zračí nejlépe ve zboží sem posílaném. Do takového Hongkongu nebo do Šanghaje je nutno poslat jen to nejlepší z nejlepšího, co továrna vyrábí, a pak takové míry, které jsou zde prodejné. V pánské obuvi pro její těžkopádně široké tvary a v běžné dámské obuvi sotva budeme moci zde konkurovat s lacinou výrobou čínskou. Doufejme, že vše se vbrzku napraví a že Baťovy závody se stanou naším vedoucím národním podnikem na Dalekém východě.*²⁾

V Mussikově fondu ve sbírce Náprstkova muzea máme snímky Baťových prodejen a portréty zaměstnanců – ze Šanghaje portrét pana Šouna a portrét slečny Markové – o té se Mussik ve svém článku nezmínil. Ze snímků také vyplývá, že v Šanghaji měla firma nejméně dvě pobočky a tedy více českých i místních zaměstnanců.

V Hongkongu pracoval pan Weiss a druhý zaměstnanec, kterého Mussik v článku označuje jako Dobala, ale tu je problém – na popisu k Mussikovu negativu v naší sbírce je jméno Dodal. Tento popis pochází sice z pera kurátora, který v 50. letech 20. stol. zapisoval přírůstky, ale k chybě mohlo dojít jak v tiskárně novin – Dobal, tak při popisu snímku v muzeu – Dodal. Záměna písmen „d“ a „b“ je nasnadě, ovšem pravděpodobnější se mi jeví varianta Dodal.

Jinak o zaměstnancích nevím nic. Proto by mne zajímalo, zda v baťovských archivech existují nějaké seznamy zaměstnanců vyslaných do vzdálených poboček po celém světě, zda je možné nalézt další údaje o těchto osobách a dohledat jejich osudy.

Baťovy prodejny obuvi v Šanghaji a v Hongkongu Mussik fotografoval jak z ulice – jejich vývěsní štíty a výkladní skříně, tak

As I 1193 Poboční prodejna firmy Baťa, 1932, Šanghaj, Čína, černobílý film 3,5 x 4,5 cm

interiéru. Zachytil i známé Baťovo heslo: Our Customer – our Master (Náš zákazník – náš pán).

Mussikovy novinové články byly psány ostrým perem, vyznačovaly se kritičností, leckdy i ironickou nadsázkou, když popisoval místní zvyklosti. O své krajany se ale vždy intenzivně zajímal a své vlasti – Československu – přál, aby se v cizině prosazovala a ukazovala se v co nejlepším světle. Věřil, že k tomu přispějí i Baťovy podniky.

1) Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2013/37, 00023272).

2) Viktor Mussik: Čechoslováci na dalekém východě a jejich práce /Causerie/, Venkov 28, 1933, č. 136, příl. str. 3-4, 11/6

Obuv a obuvníci v obcích bývalého německého ostrůvku na Vyškovsku

Jarmila Pechová

Moravské zemské muzeum – Etnografický ústav, Brno, Česká republika

Na jih od Vyškova, asi 30 km od Brna, se zřejmě už od 14. století nacházelo několik obcí s převahou německého obyvatelstva, z nichž se v 19. století zformoval tzv. vyškovský jazykový ostrůvek, který zahrnoval osm vesnic: Kučerov (Kutscherau), Hlubočany (Hobitschau), Terešov (Tereschau), Lysovice (Lissowitz), Rostěnice (Rosternitz) a Zvonovice (Swonowitz) tvořily tzv. horní jazykový ostrůvek, Komořany (Gundrum) a Čechyně (Tschechen) pak dolní jazykový ostrůvek. Věnovat se budeme pouze obuvi horního jazykového ostrůvku, neboť obuv dolního ostrůvku nesla ve zkoumaném období, tedy od konce 19. století do čtyřicátých let století dvacátého, žádná krajová specifika.

Ve sbírce kvašů z roku 1814, vydaných knižně Miroslavou Ludvíkovou, nacházíme vyobrazení kroje německých rolníků ze Slavkovska, z oblasti, vzdálené asi jen devět kilometrů od hranice pozdějšího dolního jazykového ostrůvku.¹ Ženská obuv je nízká, opatřená červeným jazykem, mužská obuv vysoká, kožená.

Obuv německé selky od Slavkova na jednom z kvašů z roku 1814 (detail). Převzato z publikace M. Ludvíkové *Moravské a slezské kroje*. Kvaše z roku 1814, s. 137.

V Hornově albu *Mährens ausgezeichnete Volkstrachten* (1837) se vyobrazení kroje vyškovských Němců nevyskytuje.

První zmínky o německých vesnicích na Vyškovsku lze nalézt v časopisu *Moravia* z roku 1815² a dále pak u Řehoře Volného v jeho topografii *Die Margrafschaft Mähren* z roku 1846. Pozornost lidovému oděvu ani obuvi zde však není věnována. Určité poznatky o kroji máme až díky světové výstavě ve Vídni v roce 1873, kde byly vedle krojů Hanáků, Moravských Charvátů, Moravských Slováků a Valachů prezentovány také kroje moravských Němců. V krojové scéně byla vystavena figurína svatebčanky ze Zvonovic a povozníka z téže vesnice. V oddílu Domácího průmyslu pak byly zdobenými krojovými součástkami reprezentovány obce Rostěnice a Zvonovice, přičemž ze Zvonovic byl vystaven i pár bot.³

Za zakladatele bádání o německých obcích na Vyškovsku bývá považován Heinrich Kirchmayr (nar. 1845), profesor na německé vyšší reálné škole v Brně, který popsal svou návštěvu těchto vesnic v časopise *Moravia*, ročník 1881. Zmiňuje se o kroji a obuvi rostěnických žen, které zastihl v kostele při bohoslužbě. Jejich boty popisuje jako „široce vykrojené, nahoře opatřené červenou mašlí“.⁴ Pozornost věnuje také kučerovskému kroji, o botách se však nezmiňuje.

Další badatel, Karl Lechner, historik z Innsbrucku, popisuje v roce 1886 „... nízké ženské boty z modrého sukna, široce vykrojené, svázané světle modrou stuhou (*Reinisch*)“.⁵ Nad koženým podpatkem je přišit úzký červený pásek, který dříve lemoval celou botu. Vpředu je větší kus červené kůže, tzv. *Lappen*.⁶ Pouze za špatného počasí nosí ženy dle Lechnera boty kožené. Muži nosili v jeho době úzké vysoké boty, zvané *Stiefel*, kterým Lechner říká také natahovačky, tedy *Aufziehstiefel*.⁷ Do nich se zastrkovaly úzké černé kožené kalhoty, v zimě podšité ovčí vlnou. Ke kratším kalhotám po kolena nosili muži bílé punčochy, které byly vidět nad botami na šířku dlaně. O mužských vysokých botách (*Aufziehstiefel*) se zmiňuje také autor oddílu *Mähren und Schlesien* v kompendiu *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (1897, s. 161).

Díky Františkovi (později Moravskému zemskému) muzeu, které koncem 19. století připravilo rozsáhlou sběrnou akci za účelem získání krojových kompletů jednotlivých oblastí na Moravě a vyhotovení fotografií jejich nositelů, víme bezpečně, jak vypadal kroj na přelomu 19. a 20. století. Do sbírek Františkova muzea se tenkrát dostal ženský a mužský krojový komplet a krojový komplet nevěsty včetně obuvi, vše z Hlubočan. Byly pořízeny také kolorované fotografie mladých lidí, oblečených v tomto kroji.

Ženské boty z roku 1897 ze sbírky Etnografického ústavu MZM, inv. č. 4026 a,b. Foto J. Cága, 2014.

Ženské boty jsou černé, soukenné, sahající po kotníky. Jsou obšity hnědou kůží a opatřeny proužkem karmínové kůže nad podpatkem, zdobený zeleným a hnědým štepováním. Vpředu jsou

Datování 1897 vybité na podpatku ženských bot. Odřeny a otvor způsobeny upevněním při vystavování. Foto J. Pechová, 2014.

Christine Müller z Hlubočan č. 90, nar. 1872, v botách zhotovených pro zemské muzeum, 1897. Vyobrazení mor. lidu a mor. krojů (*Mährische Volks- und Trachtentypen*). Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, F 3319.

svazovány modrými hasasovými stuhami. Na spodní straně podpatků mají z cvočků vytvořený letopočet 1899. Boty nevěsty jsou obdobné, jsou však navíc opatřeny velkým červeným jazykem. Miroslava Ludvíková uvádí, že červený jazyk byl oblíben v empiru a ve sbírce kvašů z roku 1814 jej nacházíme na botách z Hané, z Losin nebo z Kunína.⁸

Boty nevěsty s červeným jazykem z roku 1897 ze sbírky Etnografického ústavu MZM, inv. č. 4038 a,b. Foto J. Cága, 2014.

Boty nevěsty zezadu. Foto J. Cága, 2014.

U mužské obuvi se jedná o vysoké boty s měkkou, 68 cm dlouhou holení, sahající až nad kolena. V nártové a patní části a v horní části holeně jsou opatřeny zeleným štepováním, v patní části je štepování bílé a je doplněno letopočtem 1897 a monogramem MW. Jelikož nositel se jmenoval Mathias Legner, jednalo se pravděpodobně o monogram obuvníka. Mohl to být Mathias Wesely, kterého uvádí v Hlubočanech Chytilův adresář z roku 1911. Na fotografii z roku 1897 je patrné, že horní okraj bot se nepřehýbal, jako tomu bylo jinde na Hané.⁹

Vysoké mužské boty nad kolena ze sbírky Etnografického ústavu MZM, inv. č. 4121 a,b. Foto J. Cága, 2014.

Iniciály MW a datování 1897 na mužských botách. Foto J. Cága, 2014.

Ve 20. století jsou údaje o lidovém oděvu a obuvi německých obcí na Vyškovsku četnější a úplnější. Kučerovský farář Alois Hlavinka zmiňuje ve svém literárním díle z roku 1905, věnovaném jeho působení, že muži nosí boty s měkkou holínkou až nad kolena, děvčata nízké střevíce s modrými pentlemi.¹⁰ Extrémně vysoké boty u mužů byly tedy i nadále v oblibě. Potvrzuje to i Čeněk Kramoliš, když popisuje kučerovský kroj pro Vlastivědu moravskou.

V roce 1922 popsal Ernst Eßler, odborný učitel na měšťanské škole v Lysovicích, dosti podrobně místní kroj v obecní kronice. K ženským botám uvádí, že byly vysoké nebo nízké, z černého

Kroj z Hlubočan byl spolu s jinými moravskými kroji vystaven po roce 1924 v Moravském zemském muzeu (zřejmě do druhé světové války). Z fotografií bylo vytvořeno třídílné album pod názvem *Vyobrazení moravského lidu a moravských krojů* (*Mährische Volks- und Trachtentypen*). Na jedné z fotografií je zachycena žena z Rostěnic v botách s červenými mašlemi. Stuhy této barvy později vymizely z užívání, proto je fotografie unikátní.

Další ženské krojové boty z vyškovského ostrůvku získalo Moravské zemské muzeum po druhé světové válce převodem z Moravské galerie spolu s dalšími krojovými součástkami. Jelikož Moravská galerie, dříve Průmyslové muzeum, zakoupila své první sbírky na světové výstavě ve Vídni, není vyloučeno, že se jedná právě o tuto akvizici, tedy o boty ze Zvonovic, které tam byly vystaveny.

Elizabeth Schurius z Hlubočan ve svatebních botách zhotovených pro zemské muzeum. Foto J. Matzura, 1901. Vyobrazení mor. lidu a mor. krojů (*Mährische Volks- und Trachtentypen*). Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, F 3340 a.

Mathias Legner z Hlubočan č. 103, nar. 1864, ve vysokých botách zhotovených pro zemské muzeum, 1897. Vyobrazení mor. lidu a mor. krojů (*Mährische Volks- und Trachtentypen*). Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, F 3318.

Ženské boty získané do sbírek Etnografického ústavu MZM převodem z Moravské galerie, inv. č. 4081 a,b. Foto J. Cága, 2014.

Zdobená podešev ženských bot z Moravské galerie. Foto J. Pechová, 2014.

sametu nebo sukna, a zavazovaly se světle modrými pentlemi (*Reinisch*). Muži nosili v létě nízké šněrovací boty, v zimě holínky (*Röhrenstiefel*) obité cvočky. Vysoké, nad kolena sahající kožené boty byly v této době již minulostí, stejně jako kabát *burnus* nebo typický „prelátský“ klobouk *Simmeringer*.¹¹ Ke zlomu v mužském odívání došlo tedy zřejmě v období první světové války.

Ernst Eßler zmiňuje také svatební zvyk, kdy ženich posílá v předvečer svatby nevěstě svatební boty, uložené v košíku spolu s růžencem ze sušených švestek a pomerančů a s perníkovým křížem, „aby ji zdobily ve svatební den“.¹² Obdobný zvyk je znám i z jiných krajů. Svatební boty byly určeny pouze na svatbu.¹³

Z roku 1925 pochází popis Romualda Johna,¹⁴ který stejně jako Eßler považuje vysoké holínky z měkké kůže za přežitý, starší typ

obuvi, jež nosí už pouze staří muži. Ženské boty popisuje jako šněrovací s červenými stuhami; modré stuhy se podle něj nosily při smutku, v adventním a postním období. Ze stejného roku pochází popis německého kroje od Ad. Smolíka ve *Vlastivědné příručce soudního okresu vyškovského* (s. 44). Kromě nízkých ženských střeveců se zde poprvé zmiňují také ženské vyšší boty, nošené do nepohody, a pletené papuče na zimu. Vysoké mužské boty jsou řazeny ke staršímu typu kroje.

Kapitola o oděvu v první monografii věnované jazykovému ostrůvku (*Die Sprachinsel bei Wischau*, 1930) se o mužské obuvi nezmiňuje vůbec, ženskou připomíná jako černé polobotky, šněrované červenými nebo zelenými stuhami.¹⁵ Také německý národopisec Josef Hanika při popisu německého kroje na Vyškov-

sku v roce 1941 obuv takřka úplně eliminoval, pouze letmo se zmiňuje o nízkých černých sametových botách se štepováním, které dostávají děvčata v pěti letech jako součást své krojové výbavy.¹⁶

Josef Hanika opatřil předmluvou rovněž dvě vydání kolorovaných krojových kreseb brněnské malířky Fritzi Mally (*Deutsche Trachten aus Mähren*, 1942, a zvláště *Deutsche Trachten aus den Sudetenländern. Teil Wischauer Sprachinsel*, 1943). Malířka zde

Žena z Rostěnic v botách s červenou mašlí. Foto J. Matzura, 1901. Vyobrazení mor. lidu a mor. krojů (Mährische Volks- und Trachtentypen). Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, F 3339.

zobrazila nejen oděv a obuv dospělých, ale také dětí a školáků. Obuv žen hodnotí Hanika jako krojovou. U ženy v obřadním kroji ke křtu upozorňuje na nízké sametové boty s koženými ozdobami a modrou mašlí, přes niž je přehozen červený jazyk (*Latzen*). Stejně boty má také mladá svatebčanka. Jeden z rolníků je vyobrazen ve starším typu oděvu s úzkými koženými kalhotami a úzkými vysokými botami, druhý v dlouhých kalhotách a botách městského typu. Děvče jdoucí na trh má nízké štepované střevíce s modrou mašlí, které se nijak neliší od obuvi nevěsty ani od bot malého děvčete. Školačka má vyšší šněrovací boty, chlapci civilní polobotky.

Opomenout nelze ani dobové fotografie z ostrůvku, pořizované především německými fotografy, např. Otto Stiborem nebo

Žena a dívka v kroji. Hlubočany, nedatováno. Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, FA 2 440.

Dívky při hře s provázky. Lysovice, foto F. Pospíšil, cca 1920. Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, FA 6 873.

chung), který vypracoval počátkem čtyřicátých let pro správní orgány Dolnorakouské župy Alfred Müller-Stapel. Autor zde rozlišuje ženské nízké boty obšité kůží a vyšší šněrovací boty, zavazované modrými širokými stuhami. Mužské obuvi nevěnoval po-

Luisem Bergmannem, ale také českými dokumentátory Františkem Pospíšilem a Antonínem Blažkem z národopisného oddělení Moravského zemského muzea. Ne vždy je ale na nich obutí fotografovaných osob viditelné a zřetelné. Vzhledem k černo-bílému fotografickému materiálu nelze také posoudit jeho barevnost. Velmi užitečná je ale pro naše bádání Pospíšilova fotografie, na níž žena plečkuje na poli bosá. Je zřejmé, že všední pracovní obuv se v létě často nahrazovala chozením naboso.

Stiborovy fotografie byly v padesátých letech 20. století vydány knižně v Německu s Hanikovou předmluvou. O kroji pojednává podrobně, o obuvi se však zmiňuje jen stručně. Červená nebo modrá barva šněrovacích stuh souvisela podle něj s věkem nositelky – mladé ženy nosily stuhy červené, starší modré. V zimě nosily ženy vyšší šněrovací boty.¹⁷

Popis kroje byl rovněž součástí úředního hlášení o ekonomicko-kulturním charakteru jednotlivých obcí (tzv. *Dorfuntersu-*

Bosá žena při plečkování. Kučerov, foto F. Pospíšil, cca 1920. Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, FA 13 295.

zornost, neboť se podle něj pozvolna přizpůsobovala civilnímu oděvu. Vliv na to měla levná baťovská produkce (obchod Baťa vznikl ve Vyškově v roce 1920), poměrně vysoká cena krojové obuvi a za druhé světové války také nedostatek krojových obuvníků.

Za pomoci pamětníků se o ženské krojové obuvi podařilo shromáždit bližší souhrnné informace. Nosily se čtyři typy obuvi:

1. nízké střevíce, zvané Rahml-Schuah (= Rahmen-Schuhe)

Svršek těchto bot se vyráběl z kůže, lakované kůže, látky nebo sametu. Kožené boty měly štepování zelené, zatímco u látkových nebo sametových bot bylo bílé. Na nártu se stahovaly mašlí z modré stuhy. Na červené stuhy si dnešní pamětníci nevzpomínají, zřejmě tedy během třicátých let 20. století zcela vymizely z užívání. Kožené podešve se připevňovaly pomocí dřevěných floků a zdobily se na spodní straně boty tradičním vzorem, vyrývaným ostrým nožem. Tento vzor se posléze natíral červenou barvou. Zvláště zdobné boty měly ještě mezi svršek a podpatek zabudovaný červený kožený pásek. Podpatek byl z tvrzené gumy; na přání nositelky mohl být opatřen podkovičkou. Někdy se kování kvůli delší trvanlivosti upevňovalo také na špičku boty.

Boty nevěsty, které byly obvykle lakované, měly navíc přišitý červený jazyk. Boty s červeným jazykem nosily také družičky a mladé svatebčanky. Mladé ženy zdobily své boty červeným jazykem rovněž o největších svátcích, po jejich skončení se zase odpáral. U novějších bot je jazyk zdobnější, opatřený dírkováním, na konci 19. století postačil nezdobený červený

kus kůže, který měl především ochrannou funkci, jež byla všeobecně připisována červené barvě.

Nejstarší boty tohoto typu, které se mezi krajany v Německu dochovaly, pocházejí asi z let 1915–1920. Jejich svršek je zhotoven z tmavomodrého těžkého sukna.

2. nízké všední pracovní boty zvané *niedara Soumatschuach* (= niedere Samtschuhe)

Měly svršek ze střídavě zdobeného měkkého materiálu. Po příchodu do Německa se používaly pro každodenní nošení, takže se dochovaly jen ojediněle a ve špatném stavu.

3. vyšší boty, zvané *Bodgan*

Sahaly nad kotníky až k lýtku a vázaly se pomocí mosazných háčků a úzkých modrých harasových pentlí. Materiálem byla kůže, kůže v kombinaci s látkou nebo se sametem. Štepování bylo bílé nebo zelené, podešev byla zdobena stejně jako u nízkých střevíců.

Nejstarší boty tohoto typu, které se v Německu dochovaly, byly vyrobeny kolem roku 1895.

4. pletené látkové boty s vystýlkou, zvané *Paputschen*, *Puttschen* nebo *Potschen*

Svršek těchto bot tvořily pestré proplétané pruhy pleteniny, vnitřní vystýlkou byla ovčí vlna. Stahovaly se modrou stuhou stejně jako ostatní ženské boty. Nosily je zejména starší ženy a kupovaly se ve Vyškově na trhu. Když byly papuče už obnošené, sloužily jako zimní domácí obuv.

Muži nosili v zimě nebo ke svátečním příležitostem vyšší holínky *Reanschuach* (=Röhrenschuhe), v běžném životě dávali přednost klasickým kupovaným polobotkám.

Fotografie ženských bot jako součást přílohy k úřednímu hlášení o obcích horního vyškovského jazykového ostrůvku (*Dorfuntersuchung*), 1943.

Zatímco krojové součástky si větší ženy zhotovovaly samy, obuv byla dílem profesionálů. Dle Chytilova adresáře¹⁸ pracovali v roce 1911 v Hlubočanech obuvníci Anton Lang a Matěj Veselý, v Kučerově Metoděj Bílek a Matěj Rosner, v Lysovicích Jan Rosner. V roce 1924 to byl v Hlubočanech Anton Lang a Josef Rolný, v Kučerově nadále Bílek a Rosner, v Lysovicích stále Jan Rosner, ve Zvonovicích Anton Springer. Před druhou světovou válkou v Hlubočanech pracovali obuvníci Johann Legner a Karl Lang (ten nevyráběl krojové boty), v Kučerově Thomas Rosner, v Lysovicích Martin Kutscherauer, v Rostěnicích Anton Kurscherauer, ve Zvonovicích Anton Springer¹⁹ a Johann Kriwy. Kromě výše jmenovaných vyráběl krojové boty pro německé obce po první světové válce také obuvník Wasserbauer ve Vyškově.

Obuvníci často pracovali ve velmi provizorních podmínkách, například Thomas Rosner (přízvisko *Schuasta Mattes*), Kučerov 141, neměl dílnu, ale ševcoval v kuchyni, kde stával na sporáku hrnec s páchnoucím ševcovským lepidlem. Používal starý šicí stroj značky Singer, jinak pracoval ručně. Kožené podešve přitloukal dřevěnými floky. Zhotovoval zejména krojové boty, příležitostně holínky či zimní obuv a zabýval se správkami obnošených bot. Stejně jako ostatní řemeslníci měl kousek pole, choval kozu, prase a drůbež.

Hlubočanský krojový švec Johann Legner (1901–1946) z č. 113 byl Rosnerovým učněm. Řemeslu se vyučil poté, co byl

Žena ve slavnostním oděvu ke křtu, boty s červeným jazykem. Převzato z publikace F. Mally: *Deutsche Trachten aus den Sudetenländern, Teil Wischauer Sprachinsel*, 1943.

Selský chasník v kožených holínkách. Převzato z publikace F. Mally: *Deutsche Trachten aus den Sudetenländern, Teil Wischauer Sprachinsel*, 1943.

v roce 1918 propuštěn ze služby u dráhy. Také on pracoval deset let v provizorních podmínkách v kuchyni, kde měl ševcovskou stoličku, drobné nářadí a také šicí stroj. Stroj se používal na prošívání (štepování) nízkých i vyšších ženských bot a pracovala na něm Legnerova sestra, která ozdoby vytvářela bez předlohy. Z dalších pomůcek měl Legner pásmo na měření velikosti nohy, dřevěné floky, kterými upevňoval podešve, a také ostrý nůž na zhotovování tradičních ozdob na spodní straně podešve. Obrisy jazyků mistr kreslil na kůži od ruky žehlíkem, podobným tužce. Zhotovení páru nových ženských bot trvalo přibližně dva dny a nerozlišovala se u nich pravá a levá strana, obě boty byly stejné. Na přání vyráběl

J. Legner také boty mužské, například vysoké boty na svatbu. Svršky na tyto boty se nakupovaly ve Vyškově. Johann Legner měl dobré vztahy s vyškovským obchodníkem Šaštírou, u něhož nakupoval veškeré potřeby pro svou práci.

Po přestavbě domu v roce 1939 získal Johann Legner prostor, který mohl být využit jako dílna. Jelikož v dílně byl dostatek místa, přicházeli k němu chasníci, aby si sami provedli na botách drobné opravy pomocí dostupného nářadí. U mistra ševce tak bylo stále veselo. Dlouho si však novou dílnu neužil, neboť již v roce 1942 musel odejít do války, z níž se už nevrátil.²⁰

Obuv na běžné denní nošení od dvacátých let 20. století nezhotovovali drobní obuvníci, ale nakupovala se levně u Bati ve

Krojovaná skupina z Německa v tradičním oděvu a obuvi z vyškovského jazykového ostrůvku. Převzato z publikace E. Plank: *Bilder aus der Wischauer Sprachinsel*, 1981, s. 24.

Vyškově. Veškeré obuvi byla věnována náležitá péče: černá kůže se leštila krémem na boty, štepování se čistilo chlebovou kůrkou nebo jádrovým mýdlem, bílá výšivka se „přejela“ křídou. Barva červené kůže se oživovala pomocí cikorkového papíru.

Výrazná pozornost se na dochované krojové součástky, a samozřejmě také na obuv, zaměřila po odsunu, kdy se tyto památky na starou vlast začaly cíleně sbírat a později i vystavovat. Staly se také součástí vybavení krojové skupiny, která vznikla v roce 1971 a v roce 1991 se přetransformovala na krojovou a taneční skupinu. Při svých četných vystoupeních prezentovala nejen tance, ale i tradiční oděv a obuv. O metodách správného ošetřování a uložení těchto krojových součástí proběhlo několik seminá-

Nízké ženské boty, tzv. Rahml-Schuah. Fotoalbum Rosiny Reim.

řů. Mezi řadou vydaných publikací vyniká kniha Elisabeth Plank z roku 1981, kde je k vidění řada barevných fotografií krojů včetně detailní fotografie ženských nízkých ručně hotovených bot.²¹ Legnerovu dílnu v Hlubočanech popsala jeho manželka Anna pro článek v krajanském tisku.²²

V roce 1979 byla obuv německých obcí na Vyškovsku spolu s tradičním oděvem a dalšími památkami vystavena v samostat-

Vyšší ženské boty, tzv. Bodgan. Fotoalbum Rosiny Reim.

Zdobení červený kožený jazyk, upevňovaný na boty ke slavnostním příležitostem. Fotoalbum Rosiny Reim.

né expozici muzea v Aalen ve spolkové zemi Bádensko-Würtensbersko. Dále se, většinou spolu s krojem, nachází v Muzeu evropských kultur v Berlíně, v Obuvnickém muzeu v Landsbergu, v Rakousku ve vlastivědném muzeu Klosterneuburg, v České republice v Obuvnickém muzeu ve Zlíně, v expozici vyškovských Němců v Rostěnicích, v Moravském zemském muzeu v Brně a v Národním ústavu lidové kultury ve Strážnici. Obuv byla prezentována i na speciálních výstavách. V roce 2002 bylo například vystaveno 28 párů ženské obuvi v Sudetoněmeckém domě v Mnichově. Součástí výstavy byly také typické oranžové punčochy, modré hasasové stuhly na šňěrování bot, obuvnické nářadí, vyšívané kusy kůže a sukna. V poslední době byla krojová obuv součástí výstavy o německém jazykovém ostrůvku, uspořádané Muzeem Vyškovska ve Vyškově (2013).

Trvale je dochovaná originální obuv od roku 2011 uložena v depozitářích Setkavacího střediska vyškovských Němců v Aalen-Fachsenfeld. Nachází se tam asi padesát párů, dalších 54 párů má ve svém vlastnictví předsedkyně společnosti Rosina Reim z Mnichova, která je začala cíleně sbírat mezi svými krajany

kolem roku 1980. Veškeré boty jsou očíslovány a vyfotografovány, z fotografií je vytvořeno komentované album, které obsahuje také soupis bot s údaji o materiálu, barvě štepování, velikosti, zachovalosti a uložení jednotlivých párů. V poznámkách jsou uvedeny dodatečné údaje, např. „dětské boty“, „nejstarší boty svého druhu“, „s kováním na špičce“, „nová podešev“ apod. Album je doplněno výstřihy a dalšími údaji, týkajícími se bot a jejich zhotovitelů a nositelů, včetně fotografií z výstav.

Ženské a mužské boty spolu s kloboukem a typickými oranžovými punčochami na výstavě Život a kultura v německém ostrůvku u Vyškova v Muzeu Vyškovska ve Vyškově. Foto J. Pechová, 2013.

Ženské boty spolu se zdobenými jazyky a štepovanými svršky na výstavě Život a kultura v německém ostrůvku u Vyškova v Muzeu Vyškovska ve Vyškově. Foto J. Pechová, 2013.

Vysoké mužské holínky ke slavnostním příležitostem. Fotoalbum Rosiny Reim.

Všední zimní mužské boty. Fotoalbum Rosiny Reim.

Zdobení bot štepováním – typický motiv. Fotoalbum Rosiny Reim.

Zimní ženské pletené papuče, tzv. Potschen. Fotoalbum Rosiny Reim.

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Moravské zemské muzeum (DKRVO, MK000094862).

- 1 LUDVÍKOVÁ, M.: *Moravské a slezské kroje*, s. 137 a 138.
- 2 J***de / JURENDE, K. J.: *Grundrisse zur Ethnographie Mährens, Moravia 1815*, s. 82.
- 3 DUDÍK, B.: *Catalog der Nationalen Hausindustrie*, s. 59.
- 4 KIRCHMAYR, H.: *Besuch einer deutschen Sprachinsel Mährens*, s. 102.
- 5 Výraz *Reinisch* může být odvozen od materiálu: je jím *haras* (též *haraš*, *raš*) – lesklá, pružná, vícenásobně tkaná příze s ostrým omakem; též tkanina z této příze, původně vyráběná ve francouzském Arrasu. Viz <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/haras>. Obliba *harasu* v obcích německého ostrůvku zřejmě souvisela s Oppenheimerovou továrnou na *haras* a *stuh*y, založenou v 19. století v nedalekém Rousínově. Viz <http://zidi-rousinov.webnode.cz/obchod-a-remesla/>
- 6 V barevnosti vidí autor znak německví - červenou a modrou považuje za německé barvy, které se dosud udržely např. ve Švábsku. LECHNER, K.: *Eine tirolisch-bayrische Sprachinsel*, Beilage zu Nr. 190.
- 7 Obdobně se podle něj v jeho době dosud nosily v Bavorsku a ve Švábsku. LECHNER, K.: c. d., Beilage zu Nr. 191.
- 8 LUDVÍKOVÁ, M.: *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814*, s. 43.
- 9 LUDVÍKOVÁ, M.: c. d., s. 35.
- 10 HLAVINKA, A.: *Na kraji Hané: jasné a temné obrázky*, s. 174.
- 11 Svou zprávu o ženském kroji vyškovského jazykového ostrůvku vydal Eßler v roce 1930 v *Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde* 3, s. 220–221.
- 12 *Gedenkbuch der Gemeinde Lissowitz*, s. 6–9. Nevěsta ženichovi oplácěla darováním košile, vyšíváných šlů a vyšíváného kapesníku.
- 13 Je znám případ z roku 1942, kdy se připravovaná svatba nakonec neuskutečnila a svatební boty byly odloženy nenošené. Archiv Rosiny Reim, Mnichov, dřívě Rostěnice.
- 14 JOHN, R.: *Die Volkstracht in der Wischauer Sprachinsel*, s. 172.
- 15 *Die Kleidung in unserer Sprachinsel. Die Sprachinsel bei Wischau*, s. 83–84.
- 16 HANIKA, J.: *Die Tracht der Wischauer Volksinsel*, s. 288.
- 17 STIBOR, O.: *Hier waren wir einst zu Hause*, s. 12, 17.
- 18 *Jména jsou počestěna, ale jednalo se bezpochyby o Němce*.
- 19 V roce 1920 zhotovil boty s ornamentálním štepováním, které jsou nyní vystaveny v Gerberhaus-Museum v Bretten, kde se prezentuje koželužství, ševcovství, sedlářství a různé druhy obuvi.
- 20 Válka a následný odsun německých obyvatel vyvolal také potřebu ukrytí některých cenností. V případě jedné občanky to byla zlatá rakousko-uherská desetikoruna, které si velmi vážila. Český obuvník z Dědic jí vyšel vstříc a zabudoval peníz do jejího podpatku, takže se jí podařilo propašovat jej do Německa. Viz *Wischauer Heimatbote* Nr. 1/XII, 1997, s. 5.
- 21 PLANK, E.: *Bilder aus der Wischauer Sprachinsel*, s. 31.
- 22 *Wischauer Heimatbote* Nr. 3/XVII, 2002, s. 7.

LITERATURA A PRAMENY

1. Die Kleidung in unserer Sprachinsel. In: *Die Sprachinsel bei Wischau. Mähr.-schles. Heimathefte* Nr. 3, Brünn 1930, s. 83–89.
2. DUDÍK, Beda: *Catalog der Nationalen Hausindustrie und der Volkstrachten in Mähren. Veltausstellung 1873 in Wien. Brünn /1873/*.
3. HANIKA, Josef: *Die Tracht der Wischauer Volksinsel. Böhmen und Mähren*, 2. Jhg. 1941, s. 288–289.
4. HLAVINKA, Alois: *Na kraji Hané: jasné a temné obrázky*. Olomouc 1905.
5. Chytilův úplný adresář republiky československé. Sv. 1, Morava a Slezsko. Část 1, Morava, Praha 1924, s. 1738 (Hlubočany), 1743 (Kučerov), 1751 (Rostěnice), 1753 (Zvonovice).
6. JOHN, Romuald: *Die Volkstracht in der Wischauer Sprachinsel. Deutsch-mährische Heimat*, 11. Jhg. 1925, Nr. 7/8, s. 172–173.
7. J***de /JURENDE, K. J.: *Grundrisse zur Ethnographie Mährens. Moravia. Zeitschrift zur Unterhaltung und Vaterlandskunde* 1815, s. 57–59 a 81–82.
8. KIRCHMAYR, Heinrich: *Besuch einer deutschen Sprachinsel Mährens. Moravia* IV, 1881, s. 53–60, 101–116, 171–184.
9. LECHNER, Karl: *Eine tirolisch-bayrische Sprachinsel in Mähren. Bote für Tirol und Vorarlberg*, 1886, Nr. 180, s. 1554–1555, Beilage zu Nr. 190, 191, 193, 195, 197, 199.
10. LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Materiály ke kroji německé menšiny na Moravě v 19. století ve sbírkách Moravského muzea. Folia ethnographica* 22, 1988, s. 3–23.
11. LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814*. Vydalo Moravské zemské muzeum, Brno a Sudetendeutsches Archiv München, 2000.
12. MALLY, Fritzi: *Deutsche Trachten aus den Sudetenländern. Teil: Wischauer Sprachinsel. Mit Einführung von Josef Hanika*. Volk und Reich Verlag Prag, 1943.
13. MÜLLER-STAPEL, Alfred: *Hobitschau, Tereschau, Kutscherau, Lissowitz, Rosternitz, Swonowitz. Dorfuntersuchung. Gaustudentenführung Niederdonau, Volkspolitisches Referat*. Brünn 1943, rkp.
14. PLANK, Elisabeth: *Bilder aus der Wischauer Sprachinsel*. Herausgegeben von der Arbeitsgemeinschaft für die Wischauer Sprachinsel, Sitz Aalen/Württemberg, 1981.
15. SMOLÍK, Ad.: *Německý ostrov*. In: *Vlastivědná příručka soudního okresu vyškovského, Vyškov* 1925, s. 43–44.
16. STIBOR, Otto: *Hier waren wir einst zu Hause*. Wien – Wiesbaden 1957.
17. WOLNY, Gregor.: *Die Margrafschaft Mähren: Topographisch, statistisch und historisch geschildert*. II. Band, 2. Abtheilung, Brünn Kreis, Brünn 1837.
18. *Gedenkbuch der Gemeinde Lissowitz, 1920. Soka Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna*.
19. *Materiály Rosiny Reim z Mnichova, původem z Rostěnic, předsedkyně Gemeinschaft Wischauer Sprachinsel e. V.*

Mongolská národní obuv – Mongol Gutal

Uranbileg Altangerel

Fakulta multimediálních komunikací,
Univerzita Tomáše Bati, Zlín, Česká republika

První informace o obuvi se zvednutou špičkou pochází z území dnešního Mongolska a z tzv. Vnitřního Mongolska (oblast severní části dnešní Číny), a to z počátku našeho letopočtu. Je to tedy období stabilizovaného konfucianismu a počátku pronikání lamaismu, nazývaného jako „žluté kápě“ nebo „řád žlutých čepic“. Údajně se jednalo o odnož buddhismu, která neprojevovala vzájemné nepřátelství a nevyústovala do válečných střetů. Naopak – vzhledem k velkým vzdálenostem – vedla k toleranci a vzájemnému uznávání.

Inspiračními zdroji pro následné období je konzervace přírodních šamanských zvyklostí, uctívání místních božstev a obrovská úcta k pragmatismu. Obuv se zvednutou špičkou se stala pro Mongoly národní obuví a běžnou součástí mongolského odívání. Nazývali ji Mongol Gutal. Střih, materiál i technologické zpracování muselo vyhovovat nositelům, tedy převážně pastevcům. Důležité bylo ochránit nohu před nepříznivým klimatem, které se v zimě vyznačovalo chladem, mrazy a nízkou vlhkostí vzduchu, v létě naopak vysokými teplotami. A to všechno tato obuv splňovala.

Gutal pro šamany, foto: Uranbileg Altangerel, 2014.

Obuv Mongol Gutal se dělí na několik druhů, a to podle etnických skupin, které vznikly zpravidla při příležitosti válečných dobývání, nebo v boji s odvěkými nepřáteli Mongolů – Číňany (Mandžuy). Vznikl tzv. chalchaský gutal (gutal pravý), burjatský gutal (gutal nepravý), darhatský gutal a torgunský gutal.

Chalchaský gutal

Mongolský chalchaský gutal neboli pravý gutal se vyrábí ve třech velikostních skupinách: mužský, ženský a dětský. Každá z těchto velikostních skupin se zhotovuje ve třech základních velikostech, ale existují i výjimky, např. pro muže. Gutal je typická obuv pro celoroční nošení. Vyrábí se v symetrickém provedení. Pro tento typ jsou charakteristické bohaté ozdobné ornamenty. Počet ozdobných motivů na obuvi dříve určoval a rozděloval

Oslavy tradičního svátku Naadam, foto: Uranbileg Altangerel, 2014.

obyvatele Mongolska na chudé a bohaté. Motivy se opakují vždy čtyřikrát. Obuv byla zdobena čtyřmi, osmi, šestnácti nebo dokonce dvaatřiceti ornamenty. Úměrně tomu se zvyšovala cena obuvi. Boty s vyšším počtem ozdob byly určeny pro slavnostnější příležitosti. V současné době vzrostl počet ornamentů na padesát osm a sto osm.

Velmi zajímavé je zdůvodnění faktu, že se obuv vyrábí pouze ve třech velikostech. Obuv byla nošená a používána především pastevci, kteří jezdili na koních a bydleli v jurtách daleko od obydlí krajiny. Často docházelo k přepadení nepřáteli, a tak mnohdy byl rychlý úprk jedinou obranou. Bylo nutné rychle nazout boty a nezdržovat se přemýšlením, zda jsou správně obuty na levé či pravé chodidlo.

V dnešní době se používá tato lidová obuv jen při výjimečných situacích, a to při svátečních příležitostech nebo při tradičních mongolských zápasech Boh. Tato obuv se nosí také v kláštrech, i když to v lámaistických předpisech není nařízeno.

Burjatský kostým, foto: Uranbileg Altangerel, 2014.

Burjatský gutal, foto: Uranbileg Altangerel, 2014.

Proč je špice gutalu zvednutá? Lidové tradice zdůvodňují typické zatočení špice nad úroveň terénu rozšířením náboženství. První zásada: lamaisté věří v převtělování a víra jim přikazuje nezabíjet zvířata, včetně hmyzu. Zvednutá špice při chůzi v trávě pomáhá rozhrnovat jednotlivá stébla a hmyz má čas uniknout. Pokud člověk obutý v gutalu zašlápne hmyz, nenese vinu, neboť je to vůle Buddy. Druhá zásada: úcta k zemi, kterou je zakázáno obdělávat. A tak zvednutá špička téměř vylučuje nevědomé zakopnutí.

Burjatský gutal

(neboli nepravý gutal) se liší od pravého gutalu především svou jednoduchostí. Zpravidla nebyly vůbec zdobené, jenom u pracnějších modelů byl v místě paty, na vnější straně, vyšit jednoduchý ornament. A proč se nazývá nepravý? Samotný název je mírně urážlivý, protože je tím poukazováno na to, že tyto kmeny před nájezdy Číňanů (Mandžů) utekly do lesa. Přestaly chovat dobytek a začaly se živit rybolovem.

Ruční výrobu gutalů je možné nalézt dodnes, a to prakticky na celém území Mongolska. Při výrobě obuvi se nepoužívá kopyto a vše se vyrábí ručně. Nástroje jsou velmi jednoduché: ostrý nůž, dvě sady šidel a jehla. V minulosti šily tuto obuv výhradně ženy. Kvůli turistickému ruchu, rostoucí ekonomice a velké poptávce po moderní tradiční obuvi s podpatkem se v dnešní době mongolská obuv začala vyrábět i pomocí kopyta ve větší míře, než tomu bylo v minulosti (stejně jako v případě rámové obuvi). I když menší rodinné firmy, zabývající se výrobou této obuvi,

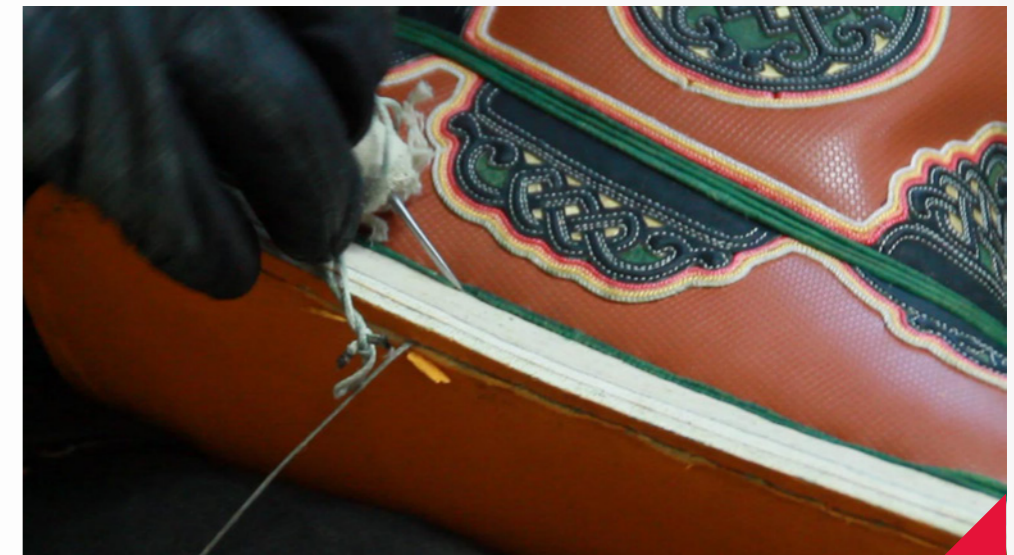
Švec Tserendagva Dashlkhavga z Ulanbaataru, Mongolsko, foto: Uranbileg Altangerel, 2014.

soupeří s konkurenční ruční výrobou venkovských lidí, i tak se drží stále po celém území Mongolska. Suroviny jsou v dnešní době velmi kvalitní, materiály na výrobu se dovážejí z Německa a z Číny. Na svršek se používá chromočiněná hovězinová useň. Náročnější typy jsou zdobené ve švech jemnou skopovicí nebo kozinou (ševro), které se vlivem měďnatých solí tradičně vybarvují do typického měděnkového odstínu. U zvláště zdobných druhů se používá i ševro v odstínech žluté a červené barvy. Pro luxusnější a modernější typy se používají exotické usně s různými úpravami.

Nitě na šití jsou bavlněné, případně z přírodního hedvábí; prošívací příze se používají rovněž z bavlny nebo z jemných skopových šlach. Podešev je vyrobena z měkké plsti a ze spodkové usně, která je schopna odolávat opotřebení. Na výrobu gutalu stačí jen dvě šablony: část holeňová a část nártová s patní.

Nářadí Tserendagva Dashlkhavga, foto: Uranbileg Altangerel, 2014.

Pracovní proces Tserendagva Dashlkhavga, spojení svršku s podešví, foto: Uranbileg Altangerel, 2014.

Ozdobné šití se provádí před spojením všech dílů dohromady, a to podle následujícího postupu: do tvrdého dřeva se vyřežou drážky ve tvaru linie ozdoby, zhruba o šířce 3 mm a hloubce 2–3 mm. Na každý díl ozdoby jsou potřeba dvě formy (pozitiv a negativ ornamentu). Ozdoba je šita ručními perličkovými stehy, které jsou velmi pravidelné. Pro zdobení obuvi se používá poměrně malý počet motivů, z celkově široké škály tradičních forem ornamentů. Ke každému znaku je přidělen nějaký význam, např. dlouhý věk, věčné hledání, šťastné obláčky, věčné moře, klid, štěstí, nekonečné pochybnosti, mincovní motiv, královský náhrdelník, královnina náušnice atd.

Holeňová část obuvi je sešita dovnitř obráceným hřbetovým švem, přičemž mezi sešíváné materiály jsou vkládány tři vrstvy

Moderní typ gutalu na podpatku 1, foto: Uranbileg Altangerel, 2014.

Moderní typ gutalu na podpatku 2, foto: Uranbileg Altangerel, 2014.

jemných přehnutých pásků ze skopových nebo kozinkových usní v typické zelené barvě. Dříve bylo zelené barvy dosahováno následující metodou: po ručním opracování koziny se mokrá kůže namočila do lihu v měděné nádobě a líh se na ni nechal působit několik dnů. Kozina obarvená nazeleno se vyjmula z nádoby a nechala sušit. Po usušení se provádělo ruční činění.

Patní část svršku byla vyztužena opatkem z textilie, který se přišil tak, aby byly stehy na lícni straně viditelné. Lemování se provádělo při současném vkládání ozdobné paspulky tak, že mezi

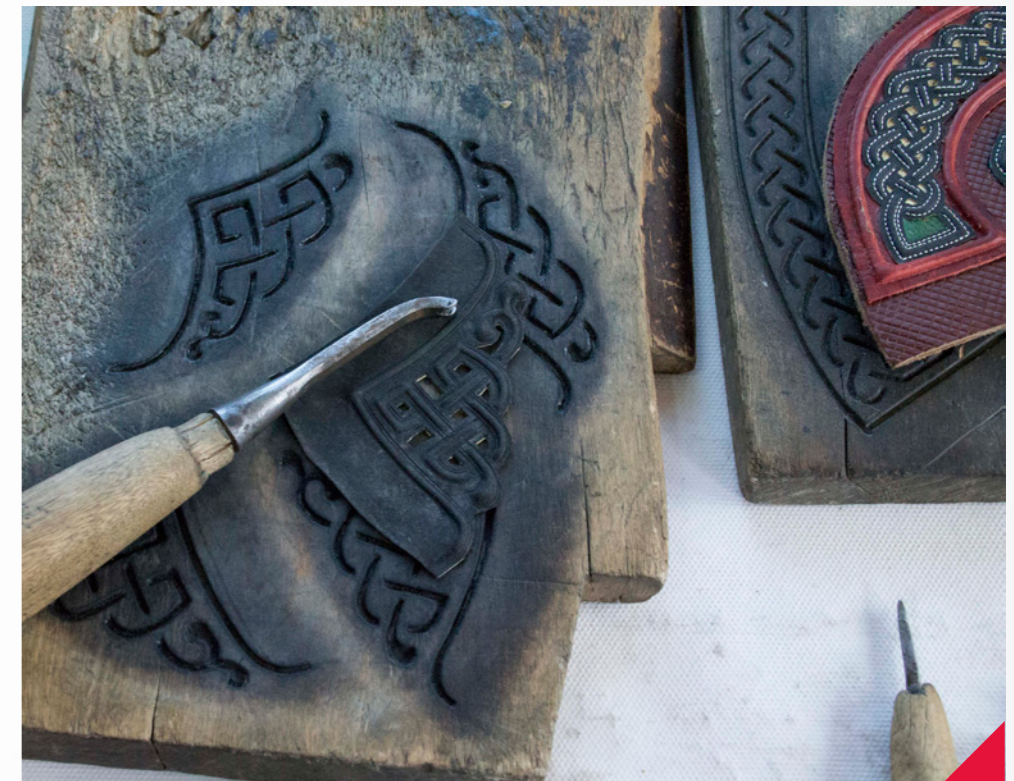

Vnitřní spoj holeně s nártovou částí, foto: Uranbileg Altangerel, 2014.

lemem a okrajem holínky se zarážela 2–3 „jelítka“ (saris). Poté se šídlem vytvořily dírky a jimi se provlékala šlacha. Všechny zaražené „sarisy“ musely být stejné a musely stejně vyčnívat. Na zpracování podešve byla potřeba plst z velbloudí srsti. Plst na podešev se stříhala ručně podle dané velikosti. Podle počtu vrstev plsti se obuv dělila na letní a zimní. Okrajová část gutalu se obšívala konopným provázkem o tloušťce 1–2 mm, jednoduchým stehovacím stehem. Stažením provázku při šití se dosáhlo zvednutí špičky podešve. Odstraňování zbytků konopného provázku se provádělo nahřátým kovem. Okraj podešve se pak oblepil

Vnitřní spoj podešve se svrškem, foto: Uranbileg Altangerel, 2014.

Dřevěné formy na ornamenty, foto: Uranbileg Altangerel, 2014.

páskem z bílé textilie a vrchní část se obšila ozdobným stehem. K takto připraveným podešvím se přiklepla useň (hovězina nebo konina), která byla předtím máčená ve vodě. Přečnívajícím okraje se odřezávaly. Záložka byla široká zhruba na dva prsty. Začínalo se šít až v polovině boční strany a pokračovalo se směrem ke špičce, pak přes opačnou stranu po celé délce. Šití se ukončovalo v patě, na místě, kde se začínalo šít. Holeňová část a podešev se prošívala zároveň jedním stehem a nepoužívaly se při tom žádné hřebíky. Poslední částí výroby gutalů byla ponožka. Jednalo se

o speciální gutalovou ponožku, která se vyráběla ve velikostech 21, 23, 25 a 27. Podle zdobení se rozdělovala na obyčejnou, zdobenou a klasicky zdobenou. Materiály na ponožku byly jemné pytloviny, hedvábí, bavlněná látka atd.

A jedna zajímavost na závěr: v mongolské legendě se vypráví o lupičích, kteří byli mistři svého řemesla. Říká se, že manželky lupičů šily obuv pro své muže, aby nikdy nebyli chyceni, a to tak, že přišily podešev ke svršku obráceně, čímž lupiči zanechali stopy, které jakoby vedly na opačnou stranu.

Patní část Gutalu, foto: Uranbileg Altangerel, 2014.

Ozdobné šití ponožky, foto: Uranbileg Altangerel, 2014.

Znak vysockých ševců

Michal L. Jakl

Vlastivědné museum pro Vysoké nad Jizerou a okolí, Vysoké nad Jizerou, Česká republika

Ve svém příspěvku bych rád naznačil proměny týkající se zobrazení znaku ševcovského cechu sídlícího ve městě Vysokém nad Jizerou s působností i v okolních vsích Vysocka.¹

V posledních dvou letech sedmnáctého století vznikly oba novoševcovské cechy semilského panství, tedy na jihu panství podle data na pečeti asi roku 1699 (obr. 1) cech v Semilech a na severu

Obr. 1 – Pečeť cechu ševců sídlícího v pojizerském poddanském městečku Semily vytvořená pečetidlem z roku 1699 pro přivěšení k listině z 22. září 1700, SOkA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 2, sign. L-2, foto: Michal L. Jakl, 2014.

panství ve Vysokém 22. září 1700. Cechovní pravidla obou cechů opatřená samostatným schválením od vrchností² se odvolávala na královské privilegium z roku 1477 pro ševce na Starém Městě pražském.³ Toto privilegium nepocházelo až z 3. ledna 1477, jak jsem sám dříve nekriticky převzal⁴ z jinak kvalitní částečné edice jeho pozdějšího potvrzení císařem a králem Ferdinandem II. z Vídně z 28. března 1629. Králem Vladislavem dle údajů oné konfirmace bylo totiž privilegium vydáno ve čtvrtek „po Obřezání Božím“,⁵ neboli po 1. lednu. Bylo to tedy ve čtvrtek 2. ledna 1477! Posun vznikl zjevně přehlédnutím editora v některých dostupných českých tabulkách křesťanské chronologie, když posunul dataci o den, neboť nedopatřením považoval rok 1477 za rok přestupný, ač přestupným rokem nebyl.⁶

Důležitějším než datum vydání původní listiny se však z hlediska heraldiky jeví fakt, že většinou opisy potvrzení Vladislavova královského privilegia sice přinášívají zobrazení cechovního znaku, ale ta se někdy více a jindy méně odlišují,⁷ neboť popis se vyskytuje až později v potvrzení z osmnáctého století,⁸ které tedy již neovlivnilo *novoševcovské pořádky* v Semilech a Vysokém. Jelikož se nacházíme na mezinárodní konferenci a ševci v různých zemích měli ve svých cechovních znacích rozmanité figury, tedy nejen své výrobky, ale též nástroje,⁹ a výjimkou v rozmanitosti nejsou ani cechy v zemích Koruny české,¹⁰ tak zde raději upozorňuji na popis pražského staroměstského znaku podle listiny císaře a krále Karla VI., vydané ve Vídni jako německy psané potvrzení oněch starších listin pro pražské staroměstské novoševce 24. ledna 1736. Zde se totiž jasně uvádí stříbrná barva štítu a trojice červených vysokých bot směřujících na různé strany, ozdobných zlatými doplňky, a další popis.¹¹ Bylo by zajímavé vytvoření filiací znaků mateřských a dceřiných ševcovských cechů od Starého Města pražského až k cechům semilského panství, ale chybí prameny. Přesto stávající zdroje naznačují alespoň některá fakta. Vyobrazení znaku pro vysocký cech (obr. 2) vykazuje – na udělení artikulů semilským cechem cechu vysockému – výrazné shody s pečetí semilského cechu, přivěšenou k listině. Oproti originální staroměstské listině jsou odlišné nejen barvy, tedy v červeném štítě zlaté boty, ale scházejí také panovnické monogramy, tedy Vladislavovo „W“, po němž zbyla jen koruna, a Ferdinandovo „F II“ i s císařskou korunou, nahrazené v malbě alespoň letopočtem „Anno 1700“, a také pochvy na meče štítonošů.¹² Avšak na listinách pro staroměstské ševce mají štítonoši, odění v brnění, tasené meče, ale u boků na ně mají připraveny pochvy.¹³ Existují však pražské pečeti mistrů ševců v Staré Praze, tedy Starém Městě pražském, obsahující někdy dataci „1590“, ale hlavně strážce

Obr. 2 – Erbovní miniatura cechovního znaku udělovaného cechu ševců sídlícímu v podkrkonošském a pojizerském poddanském městě Vysokém vymalovaná v listině z 22. září 1700, SOkA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 2, sign. L-2, foto: Michal L. Jakl, 2014.

štítu s tasenými meči a bez pochev, kteří nedrží štít, ale Vladislavovo „W“ nad štítem.¹⁴ To naznačuje, že v některém mezičlánku při opisování, a tím i postupování obsahu privilegia na semilské panství, chyběla erbovní miniatura a následně byl znak vymalován podle pečeti předchozí listiny, které se též zřejmě napodobovaly, a občas nebyla zobrazena některá drobnost. Přesto tedy, že se v mnohém odlišuje vysocký ševcovský znak od pražského staroměstského, tak za jeho platnou podobu, předanou semilskými ševci, považuji provedení podle listiny z roku 1700, nikoliv pražské, navíc poněkud nejisté staroměstské provedení. Avšak to je spíše záležitost pro historika práva.

Není jasné, zda měli vysočtí ševci v průběhu osmnáctého století svůj znak vyveden v barvě, ale užívali průběžně pečetidla pocházející asi z roku 1700. Jedná se o nezvěstné mistrovské pečetidlo o průměru 37 mm s vyobrazenými štítonoši užívané ještě k pečeti pod papírovou krytku, a to 4. září 1794 a asi již 25. srpna 1794; dále 21. listopadu 1813, 2. března 1824,¹⁵ 19. dubna 1831 a 10. listopadu 1832 (obr. 3). Totéž pečetidlo bylo použito i do červeného vosku asi 30. října 1831.¹⁶ Tovaryšské pečetidlo rovněž o průměru 37 mm, ale bez štítonošů, se dochovalo dosud¹⁷ (obr. 4) a bylo užíváno i v devatenáctém století například k vytvoření pečeti pod papírovou krytkou 7. ledna 1834¹⁸ (obr. 5) i 10. června 1850.¹⁹ V roce 1834 se objevilo další dosud dochované nové pečetidlo o průměru 31 mm, nesoucí německojazyč-

Obr. 3 – Pečeť pod papírovou krytkou otištěná 10. listopadu 1832 nyní nezvěstným pečetidlem mistrů vysockého ševcovského cechu z roku 1700, SOkA Semily, Cech ševců VnJ, bez inv. č., kart. 2, foto: Michal L. Jakl, 2014.

Obr. 5 – Pečeť pod papírovou krytkou otištěná 7. ledna 1834 pečetidlem tovaryšů vysockého ševcovského cechu z roku 1700, SOkA Semily, Cech ševců VnJ, bez inv. č., kart. 2, foto: Michal L. Jakl, 2014.

Obr. 4 – Pečetidlo tovaryšů vysockého ševcovského cechu z roku 1700, SOkA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 29, sign. MV-4, foto: Michal L. Jakl, 2014.

Obr. 6 – Pečetidlo z roku 1834 vysockého ševcovského cechu, SOkA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 28, sign. MV-7, foto: Michal L. Jakl, 2014.

ný opis a pouze vyobrazení bot bez štítu,²⁰ (obr. 6) kterým byla vytvořena pečeť z červeného vosku nejen 30. září 1834²¹ (obr. 7) a snad i jindy téhož roku,²² ale též již 8. července 1834, i pečeť pod papírovou krytkou kupříkladu 30. ledna 1835, i 24. kteréhosi měsíce roku 1836²³ (obr. 8).

Z raného devatenáctého století se zachovala ve vysoké muzejní sbírce sice notně poškozená, ale pozoruhodná heraldická památka. Na rubu oboustranného obrazu pořízeného na šev-

Obr. 7 – Pečeť v červeném pečetním vosku otištěná 30. září 1834 pečetidlem z roku 1834 vysockého ševcovského cechu, SOkA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 19, sign. 5.2, foto: Michal L. Jakl, 2014.

Obr. 8 – Pečeť pod papírovou krytkou otištěná roku 1836 pečetidlem z roku 1834 vysockého ševcovského cechu, SOkA Semily, Cech ševců VnJ, bez inv. č., kart. 2, foto: Michal L. Jakl, 2014.

Obr. 9 – Mariánská strana obrazu z roku 1815 z cechovní korouhve, zvané „žengrout“, vysockého ševcovského cechu na konci božítělového průvodu ve městě Vysokém, tedy v popředí snímku, VM VnJ, inv. č. 20351, fol. 1r, foto: asi Josef Hladík, bez data (snad 1894 či 1895).

Obr. 10 – Líc křížového zakončení žerdi vysocké ševcovské cechovní korouhve, zvané „žengrout“, nesoucí zdobně z písmen složené jméno MARIA, VM VnJ, inv. č. 4829, fol. 1r, foto: Michal L. Jakl, 2013.

Obr. 11 – Svatí Kryšpín a Krispinián na rubu obrazu z roku 1815 z cechovní korouhve, zvané „žengrout“, vysockého ševcovského cechu, VM VnJ, inv. č. 4385, fol. 1v, foto: Karel Mikeš, 2005.

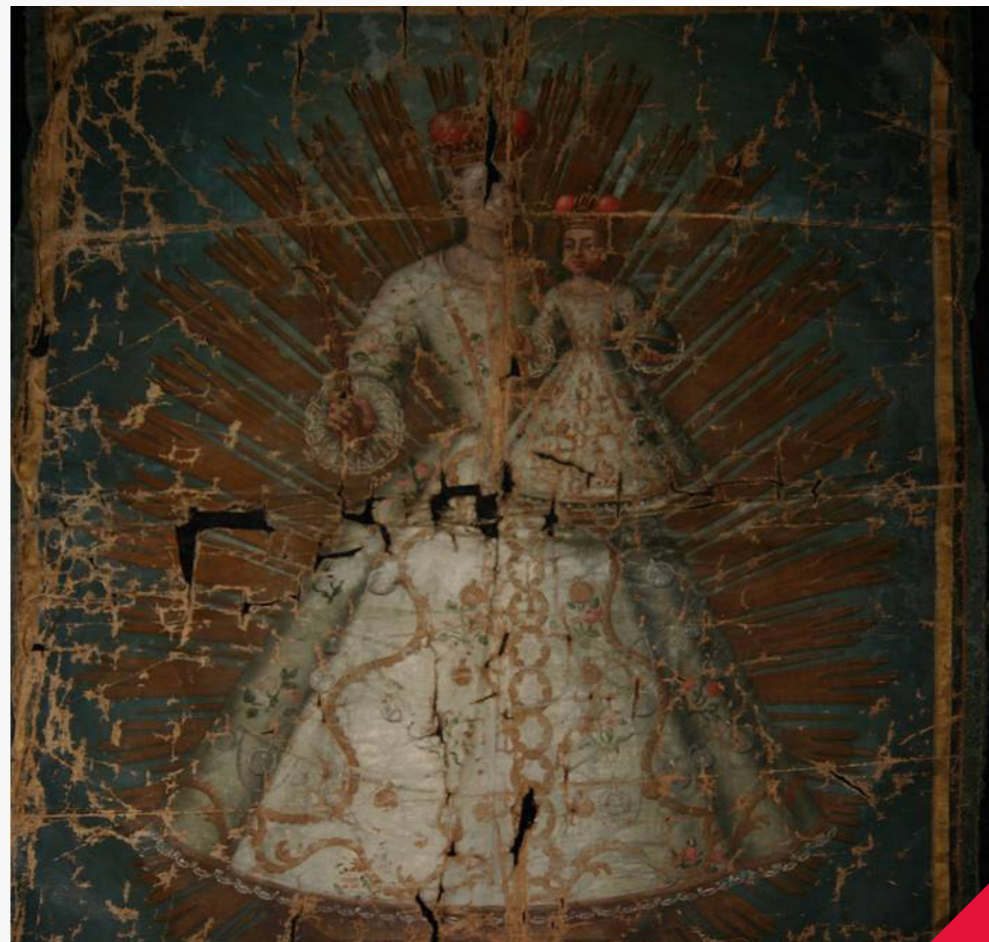
Znak ševcovského cechu sídlícího ve městě Vysokém byl tedy poprvé vyobrazen v listině, kterou mu 22. září 1700 potvrdili ševci z městyse Semily, sídla správy panství, své řády vycházející původně z privilegia českého krále Vladislava II. Jagellonce ze čtvrtka 2. ledna 1477 pro ševce Starého Města pražského. Z dalších dochovaných vyobrazení znaku ševců působících ve městě Vysokém nad Jizerou a okolí od roku 1700 do dvacátého století jsou zvláště překvapivými odlišnosti podoby znaku na obou dochovaných malbách ševcovských patronů svatých Kryšpína a Krispiniána určených pro rozměrnou slavnostní korouhev vysockých ševců zvanou „žengrout“. Přirozeně jednobarevné

Obr. 12 – Rub křížového zakončení žerdi vysocké ševcovské cechovní korouhve, zvané „žengrout“, nesoucí vyobrazení svaté Kateřiny Alexandrijské, patronky ševců i vysockého farního kostela, VM VnJ, inv. č. 4829, fol. 1v, foto: Michal L. Jakl, 2013.

Obr. 13 – Neobvyklý cechovní znak se třema bosýma nohama z obrazu z roku 1815 z cechovní korouhve, zvané „žengrout“, vysockého ševcovského cechu, VM VnJ, inv. č. 4385, fol. 1v, foto: Michal L. Jakl, 2014.

Obr. 14 – Panna Maria (snad Kevelaerská) s Ježíškem na líci obrazu z roku 1815 z cechovní korouhve, zvané „žengrout“, vysockého ševcovského cechu, VM VnJ, inv. č. 4385, fol. 1r, foto: Karel Mikeš, 2005.

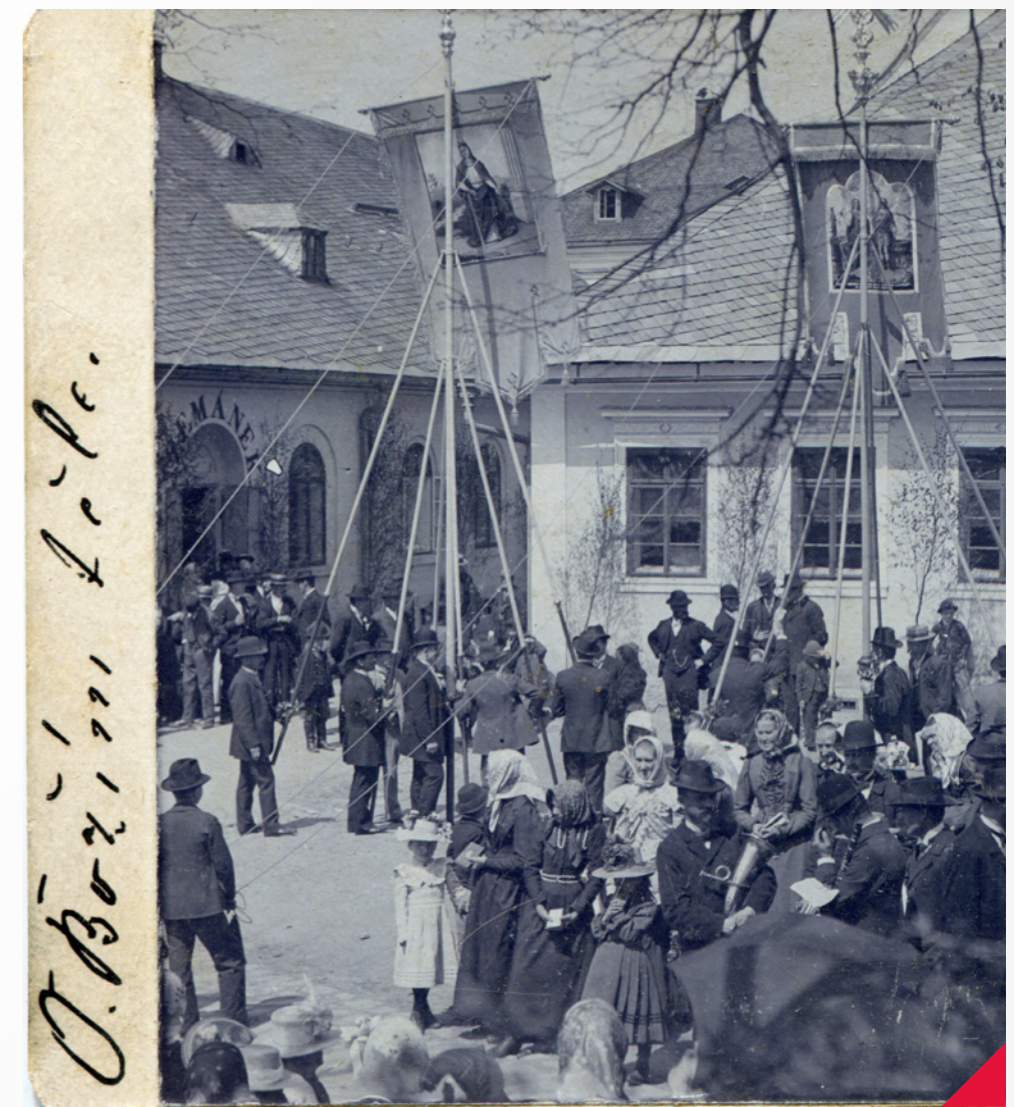
Obr. 15 – Rubová strana s cechovním znakem obrazu z roku 1815 z cechovní korouhve, zvané „žengrout“, vysockého ševcovského cechu sice na začátku božítělového průvodu ve městě Vysokém, ale pro ševce obvykle nejdále od monstrance, avšak v popředí snímku, VM VnJ, inv. č. 21499, fol. 1r, foto: asi Josef Hladík, bez data (před 1894, asi včetně).

Obr. 16 – Panna Maria (snad Kevelaerská) s Ježíškem na líci obrazu z roku 1901 z cechovní korouhve, zvané „žengrout“, vysockého ševcovského cechu, VM VnJ, inv. č. 8945, fol. 1r, foto: Karel Mikeš, 2005.

Obr. 17 – Lícová mariánská strana obrazu z roku 1901 z cechovní korouhve, zvané „žengrout“, vysockého ševcovského cechu sice na začátku božítělového průvodu ve městě Vysokém, ale pro ševce obvykle nejdále od monstrance, na stereofotografii, VM VnJ, inv. č. 2416, fol. 1r, foto: Josef Hladík, bez data (1902 až 1906, včetně).

Obr. 18 – Rubová strana s cechovním znakem obrazu z roku 1901 z cechovní korouhve, zvané „žengrout“, vysockého ševcovského cechu na prostranství pod schody vysockého kostela svatě Kateřiny Alexandrijské v rámci božítělového průvodu, na části stereofotografie určené pro levé oko diváka, VM VnJ, inv. č. 2411, fol. 1r, foto: Josef Hladík, bez data (1902 až 1912, včetně).

jsou otisky cechovních pečeti a zajímavým, doufám, zůstává snad též další užití figur znaku, včetně období spojení vysokých ševců ve společenstvu s dalšími oděvními řemesly.

obr. 19 – Svatí Kryšpín a Krispinián i v barvách upravený cechovní znak na rubu obrazu z roku 1901 z cechovní korouhve, zvané „žengrou“, vysokého ševcovského cechu, VM VnJ, inv. č. 8945, fol. 1v, foto: Karel Mikeš, 2005.

obr. 20 – Výřez hlavní tribuny ozdobené štíty nejistých barev se znaky zobrazujícími různá řemesla včetně ševců, před budovou části vysokých škol ze snímku z otevření živnostenské výstavy dne 22. července 1934, VM VnJ, inv. č. 19232, sign. AJ 4, s. 6, obr. 1, fol. 1r, foto: Antonín Junek, 1934.

- 1 E.g. Marek, David: *Inventář. Cech ševců Vysoké nad Jizerou 1700–1859 (1874)*. Číslo NAD: 231. Přír. č. pomůcky: 594. Signatura: 04-2345. Semily, [Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Semily], 2005, 18 s. a Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Semily (dále jen SOKA Semily), fond Cech ševců Vysoké nad Jizerou 1700–1859 (1874), (dále jen Cech ševců VnJ).
- 2 SOKA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 1, sign. L–1.
- 3 SOKA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 2, sign. L–2.
- 4 Jakl, Michal L.: *Semilský původ novověkých řádů vysokých cechů*. In: *Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědný sborník*. Sv. 16. Semily, [Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Semily], 2003, s. 272, 274–276.
- 5 Fiala, Michal – Hrdlička, Jakub – Županič, Jan: *Erbovní listiny Archivu hlavního města Prahy a nobilitační privilegia studentské legie roku 1648*. Edice. Praha, SCRIPTORIVM[– Archiv hlavního města Prahy – Heraldická společnost v Praze], 1997 (dále jen Fiala – Hrdlička – Županič 1997), s. 44–45.
- 6 Bláhová, Marie: *Historická chronologie*. Praha, nakladatelství Libri, 2001, s. 536, 590 a 913.
- 7 Fiala – Hrdlička – Županič 1997, s. 44–45, 338–340 a s odkazy na starší literaturu k ševcovským znakům nejen pražských měst na s. 500–505.
- 8 Fiala – Hrdlička – Županič 1997, s. 60–61 a 351.
- 9 E.g. Nadolski, Dieter: *Zunftzinn. Formenvielfalt und Gebrauch bei Fest und Alltag des Handwerks. Fotos: Sigrid Schmidt. Mit 335 Abbildungen und 124 Handwerkerwappen*. Leipzig [= Lipsko], Edition, [1986], s. 110–112, 133–134, 270–273, 275–276, 290–291 i 374.
- 10 E.g. Milec, Miroslav: *Cechovní pečete. Část první*. [Brno –] České Budějovice, [PhDr. Ivo Sperát], 2011, s. 8–12, 49–51, 53–64 i 166–171; Milec, Miroslav: *Cechovní pečete. Část druhá*. Brno – České Budějovice, PhDr. Ivo Sperát, 2013, s. 1, 113–120, 151, 158 i 5–57 a z nejnovějších knih [Lehmannová, Martina]: *Řemesla v pořádku. Historie profesního sdružování pražských řemeslníků od středověku po současnost*. Praha, Muzeum hlavního města Prahy, [2014], s. 119–121, 128–135 i s odkazy na starší literaturu k cechům nejen pražských měst na s. 217–220.
- 11 Fiala – Hrdlička – Županič 1997, s. 60.
- 12 SOKA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 2, sign. L–2.
- 13 Fiala – Hrdlička – Županič 1997, s. 338–340 a 351.
- 14 Hrdlička, Jakub – Jásek, Jaroslav – Hrubý, Vladimír: *Pět století řemeslné symboliky ve sbírce pečetidel a razítek Archivu hlavního města Prahy. Komentovaný katalog*. Praha, Heraldická společnost v Praze [Archiv hlavního města Prahy], 1999, s. 157–162 a 246–247.
- 15 SOKA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 15, sign. 4.1.
- 16 SOKA Semily, Cech ševců VnJ, bez inv. č., kart. 2.
- 17 SOKA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 29, sign. MV-4.
- 18 SOKA Semily, Cech ševců VnJ, bez inv. č., kart. 2.
- 19 SOKA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 11, sign. 2.4.
- 20 SOKA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 28, sign. MV-7.
- 21 SOKA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 19, sign. 5.2.
- 22 SOKA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 27, kart. 2.
- 23 SOKA Semily, Cech ševců VnJ, bez inv. č., kart. 2.
- 24 *Vlastivědné museum pro Vysoké nad Jizerou a okolí (dále jen VM VnJ)*, inv. č. 4385, fol. 1v.
- 25 SOKA Semily, Cech ševců VnJ, inv. č. 21, kn. 2.
- 26 VM VnJ, inv. č. 8945, fol. 1v.
- 27 VM VnJ, inv. č. 19232, sign. AJ 4, s. 6, obr. 1, fol. 1r.

Sbírka lidové obuvi Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně s přihlédnutím k soukenné obuvi na pomezí Valašska a Zálesí

Blanka Petráková

Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně – Muzeum luhačovického Zálesí, Česká republika

Příspěvek představuje kolekci lidové obuvi z podsbírky lidového textilu Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Zvláštností kolekce je soukenná obuv jako součást tradičního kroje jižního Valašska a luhačovického Zálesí, jejíž různé typové regionální varianty tvoří mimořádný soubor. Z celkového počtu 80 párů lidové obuvi představují soukenné střevíce a ženské a mužské houněné papuče jednu čtvrtinu sbírky, dalších 40 ks čítají vlněné a bavlněné pletené či šité krojové punčochy.

Soubor lidové obuvi v Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně vznikl postupně, paralelně se sbírkou Obuvnického muzea MJVM. Při vytváření sbírky lidového oděvu nebyl, vzhledem k existenci sbírky obuvnického muzea, kladen etnografy na lidovou obuv zvláštní důraz. Přesto byl vytvořen soubor v mnoha ohledech reprezentativní, mapující situaci zkoumaného regionu jihovýchodní Moravy a zachycující stav v terénu. Etnografická sbírka však získala i několik mimořádných kusů soukenné obuvi z druhé poloviny 19. století zejména z národopisných regionů luhačovického Zálesí a jižního Valašska. Stalo se tak především zásluhou válečných a meziválečných terénních výzkumů a sběrů předního moravského etnografa a zakladatele luhačovického muzea Antonína Václavíka.

Sukno a další výrobky z ovčí vlny byly v minulosti na jižním Valašsku a v přechodové oblasti luhačovického Zálesí intenzivně využívány z důvodu rozšířeného chovu ovcí v Karpatech a jejich podhůří. Vzhledem k chladnějšímu podnebí horské a podhorské krajiny mělo navíc dominantní využití vlněných výrobků místní produkce, obzvláště sukna, důvody v potřebě ochrany před ne-

příznivým klimatem. Podomácké zpracování ovčí vlny zlevňovalo po dlouhou dobu vlněnou přízi i sukno, které byly pro místní obyvatele mnohem dostupnější, než obuv kožená a tovární materiály. Značnou roli ve vytvoření specifických typů soukenné obuvi a jejich dlouhodobého udržení ve skladbě kroje sehrála kromě chudoby kraje i silná konzervativnost prostředí.

V obrazových pramenech 18. a 19. století jsou uvedené skutečnosti potvrzeny. Málo známý obrazový materiál, o který se v příspěvku opíráme, pochází z Schwarzenberského archivu kostýmních miniatur v Českém Krumlově z třicátých let 18. století.¹ Soukenná obuv je zachycena na kvaších moravských a slezských krojů z roku 1814, které publikovala Miroslava Ludvíková.² Kolorované kresby Josefa Heřmana Agapita Gallaše z let 1820 jsou uloženy v Národním muzeu v Praze, litografie Wilhelma Horna z alba z roku 1837 uchovává stejně jako Album kolorovaných fotografií z let 1892–1904 brněnské Moravské zemské muzeum.³ Díky iniciativě Antonína Václavíka vznikly také ikonografické doklady kroje luhačovického Zálesí z palety vrcholných představitelů umělecké dokumentace moravského venkova počátku 20. století Joži Uprky a Františka Hlavici.⁴

Nejstarším druhem mužského i ženského obutí na jihovýchodní Moravě byly krpce, kožené anebo houněné. Houněná a soukenná obuv převládala v tomto regionu nejméně od druhé poloviny 18. a po celé 19. století. Součástí svátečního oděvu žen na jižním Valašsku a na Zálesí byly nízké soukenné střevíce. Tyto střevíce

Ukázky způsobu štepování podešví soukenných papučí, Valašské Klobouky. Městské muzeum Valašské Klobouky, 4239/6–9, foto Petr Odehnal, 2014.

šili venkovští obuvníci. Soukenných nízkých střevíců rozeznáváme řadu variant, jak stříhových, tak barevných, lišících se výzdobou, zpracováním podešve, výškou podpatku a dalšími detaily. Obvyklou součástí výzdoby střevíců bylo lemování vlněnou tkanicí kontrastní barvy. Střevíce se většinou upevňovaly na nártu pomocí vlněné tkanice či stuhy, která současně tvořila výzdobu. Stuha mohla být někdy uvázána na mašli pod přeloženým jazykem, zpod kterého vyčnívala. Ve městech Klobouky a Brumov nosily ženy ve svátek střevíce z červené houně s koženou podešví, nižším koženým či dřevěným podpatkem a vyšíváním jazykem „lypačem“. Červené střevíce se nazývaly „střívjata“. Kromě vyšívky je zdobilo i šňůrování a zelená stuha pod jazykem, uvázaná na mašli. Podle konstrukce rozeznáváme tři základní typy

Střevíce „kordybánky“ z červeného sukna, s vyšíváním přeloženým jazykem. Vsetínsko. MJVM ve Zlíně, E 3142, foto Petra Šťastná, 2014.

Papuče ve tvaru lodičky ušité z fialového sukna, podšité kůží, Vizovicko. MJVM ve Zlíně, E 622, foto Petra Šťastná, 2014.

Lodičkové střevíce z červeného sukna, lemované černou kůží. Luhačovické Zálesí, Pozlovice, kolem 1860. MJVM ve Zlíně, E 19445, foto Petra Šťastná, 2014.

soukenných střevíců na jižním Valašsku a Zálesí: střevíce soukenné s dlouhým přeloženým jazykem („lypač“), střevíce soukenné s nepřeloženým jazykem a střevíce soukenné ve tvaru lodičky bez jazyka. Ve všední den v létě nosily ženy na jižním Valašsku soukenné střevíce z bílého („sivého“) sukna.⁵

Do soukenných střevíců obouvaly ženy na Valašsku tzv. „vrapované či ubírané“ punčochy (varhánky, shrnovačky, ubíračky aj.). Využívat je přestávaly v průběhu poslední třetiny 19. století. Obecně se černé punčochy nosily v okolí Valašského Meziříčí a na Rožnovsku, pro Vsetínsko, Vizovicko a Valašskokloboucko je spíše charakteristická modrá barva těchto punčoch. Černé či tmavě modré ubírané punčochy se vyráběly ze sukna anebo se

Ubírané punčochy, černá vlna. Valašskokloboucko, druhá polovina 19. století. Městské muzeum Valašské Klobouky, 3671, foto Petr Odehnal, 2014.

pletly na pěti jehlicích z ovčí vlněné příze, popřípadě se techniky kombinovaly: lýtkovou část měly sešitu ze sukna a část kryjící chodidlo byla pletená. Následně byly punčochy valchovány v horké vodě. Horká voda a tření valchy způsobilo zplstění materiálu. Zvalchovaná punčocha se natahovala na dřevěnou formu ve tvaru nohy a poté se za vlhka pomocí šídla vrapovala do hustých varhánků a nechala se na formě uschnout. Valchováním a vrapováním se punčocha dlouhá kolem 120 cm zkrátila a dosahovala tak délky ke kolenu nositelky. Po zvlhnutí anebo po vyprání bylo punčochy nutno opětovně navrapit.⁶

Roku 1777 byli u okresního soudu v Uherském Hradišti vyslyšáni Valaši ze šedesáti obcí, kteří na základě falešného tolerančního patentu přiznali evangelickou víru. U uherskohradištského soudu zasedali dva úřední lékaři, kteří provedli záznamy jmen všech vyslyšovaných a popis jejich ošacení. Podle podrobných zápisů měla na sobě většina mužů vysoké houněné papuče. V popisech se vyskytují jak papuče výhradně z houně, tak papuče podšité kůží. Někteří jedinci měli na nohou kožené holínky, čizmy, soukenné střevíce anebo pouze výjimečně krpce. Většina vyslyšovaných žen měla na sobě ubírané punčochy černé anebo tmavě modré barvy a nízké soukenné střevíce, méně obouvaly kůží podšité papuče.⁷ V souhrnu se vyskytovaly papuče u 87 % mužů, kožené boty či čizmy u 12 %, krpce měla na nohou pouze 3 % mužů.

Soukenné nízké střevíce doplněné u ženského kroje „ubíranými“ vlněnými punčochami se v 18. a 19. století vyskytovaly na území podhůří Karpat podél moravsko-uherské hranice od luhačovického Zálesí až po Rožnovsko. Odkládání ubíraných punčoch a jejich nahrazování hladkými či barevně vyvzorovanými pletenými punčochami souviselo mj. také s proměnou dobového chá-

Vlněné punčochy s barevně vyplétaným klínem. Luhačovické Zálesí, Pozlovice, kolem 1860. MJVM ve Zlíně, E 11296, foto Petra Šťastná, 2014.

pání ženské krásy.⁸

Nošení ubíraných punčoch je doloženo řadou ikonografických pramenů i písemných dokumentů. Jedna z nejstarších ilustrací z třicátých let 18. století pochází ze Schwarzenberské sbírky kostýmních miniatur na zámku Český Krumlov a je téměř o sto let starší, než ostatní známější vyobrazení Valašek. Vzhled mladé valašské ženy s rozhaleným živůtkem a s košíkem na ruce, oděné v temně modré zvoncovité sukni do půli lýtek, doplňují soukenné tmavé botky pod kotníky s červenou mašlí a modré ubírané punčochy.⁹ Její pandán tvoří valašský ženich v přiléhavých bílých soukenných nohavicích, vykasané košili přepásané širokým pásem a v beranici s pavími pery, obutý v kožených krpčích, v nichž má soukenné kopýtce. Na kvaších z roku 1814 jsou ubírané punčochy zachyceny u valašských krojů z panství Brumovského, Vsetínského, Vizovického, Hukvaldského a z Křivého. Černé a tmavě modré ubírané punčochy oblékaly valašské ženy v roce 1814 do soukenných nízkých střevíců jak ke svátečnímu kroji, tak v případě pasekářky z Brumovského panství i k prostému oděvu pracovnímu. S největší pravděpodobností má na sobě modré ubírané punčochy i žena z Luhačovického panství, identifikaci však znesnadňuje neškolená ruka malíře, který studii zpracovával.¹⁰ Ubírané punčochy zachytil také Wilhelm Horn na svých litografiích z roku 1836 u provdaných i svobodných Valašek z Hošťálkovského a Valašskomeziříčského panství. Stejně tak je o deset let dříve zdokumentoval na svých kolorovaných kresbách Valašek a Valachů badatel J. H. A. Gallaš.¹¹ V albu kolorovaných fotografií z přelomu 19. a 20. století zachytili autoři relikty nošení ubíraných punčoch na Vsetínsku u svátečního kroje svobodných i vdaných žen v Hošťálkové v letech 1895 a 1901 a v Lužné roku 1892.¹²

Kromě ubíraných punčoch se ve zkoumané oblasti nosily šité ponožky z bílého sukna anebo pletené ponožky či punčochy. I na jehlicích pletené punčochy a ponožky však bývaly v 19. století valchované, získaly tak větší pevnost a lepší tepelné vlastnosti. Šité soukenné ponožky byly nazývány „kopýtce“ či „kopice“. Šily se z nebarveného přírodně bílého sukna. Jejich stříh byl vytvořen ze tří dílů a zapínaly se na 6 háčků („haklíků“) na vnitřní straně lýtku. V místech sešití jednotlivých dílů bývaly zdobeny červeným sukem. Podšitím soukenných ponožek kůží vznikly papuče, které byly využívány jako samostatná obuv. Pletené punčochy se oblékaly do soukenných střevíců a šité či pletené ponožky se nosily spíše do krpců, ale pravidlo neplatilo sto procentně (rozdíl mezi ponožkou a punčochou je v délce, zatímco ponožka sahá ke kotníkům, punčocha dosahuje nejméně pod kolena).

Kopýtce bílé soukenné, lemované červeně, Vsetínsko. MJVM ve Zlíně, E 3144, foto Petra Šťastná, 2014.

Krpce patří k nejstarším typům obuvi, které se užívaly nejen v celém karpatském oblouku, ale obecně na Moravě i na Slovensku. Obuv zhotovená z jednoho kusu hovězí usně či vlněné houně se upevňovala k noze pomocí kožených řemínků. V novověku spojujeme krpce s horskou pasteveckou kulturou v oblasti Karpat. V tradičním oděvu na Valašsku se uchovaly do počátku, místy do první poloviny 19. století. Ve druhé polovině 19. století byly krpce na Valašsku užívány jako pracovní obuv již jen jako ojedinělý relikt, protože byly vytlačovány houněnými papučemi. I papuče však považujeme za velmi archaický typ obuvi, doložený u nás už ve 12. století.¹³ Původně byly jak soukenné ponožky do krpců („kopýtce“), tak i papuče zhotovovány podomácku pro vlastní potřebu. S rozvojem tovární výroby sukna a s rozmachem papučářství na Valašskokloboucku v polovině 19. století vyvrcholilo nošení vysokých houněných papučí na jižním Valašsku u mužů i u žen. Valašskokloboucké papuče se vyvážely do širokého okolí. Na vlastním Kloboucku byly papuče nejoblíbenější od šedesátých let 19. století.¹⁴ U vysokých houněných papučí převažovalo využití v zimním období, ale ještě počátkem 20. století je starší lidé nosili často celoročně. Tyto papuče byly šity ze silné vlněné houně a podšívány kůží tak, že kůže přesahovala asi dva centimetry nahoru, aby chránila materiál před vnější vlhkostí. Namísto podpatku byla kůže zdvojená a někdy podkovaná. Papuče byly vysoké asi 25 cm. Pro využití jako domácí obuv byla houněná podešev papučí zpevněná proštepováním. Podobně jako kopýtce se papuče sešivaly ze tří dílů sukna, zapínaly se na vnitř-

Papuče z bílého sukna podšité kůží, na okraji a ve švech lemované červeným sukem, Nedašov. MJVM ve Zlíně, E 2443, foto Petra Šťastná, 2014.

ní straně lýtku pomocí kovových háčků a byly zdobeny převážně úzkými proužky z červeného sukna. Na kvaši z Brumovského panství z roku 1814 je zaznamenáno užití modrého sukna jako zdobného prvku, a to jak na papučích, tak na bílých nohavicích a na výložkách župice.¹⁵ Při obouvání papučí si muži i ženy obalovali nohy slámou anebo do nich nosili onuce.¹⁶ Svátečnější obuví než papuče byly u mužů vysoké černé boty, holínky anebo „čizmy“ uherského typu. Zvláštností jsou ve sbírce MJVM soukenné šité papuče s vysokou holení vyplétanou dvoubarevnou vlnou, pocházející z Nového Hrozenkova. Tento typ obuvi je blízký formám vyskytujícím se na území Slovenska a tvoří přechod mezi šitými soukennými kopýtcí a ponožkami pletenými na jehlicích s vyvzorovanými vyplétanými motivy z tmavé a světlé vlny. Typy soukenné obuvi a punčoch, jež nejsou zastoupené ve sbírce muzea ve Zlíně, jsme pro potřeby tohoto textu doplnili fotografiemi ze sbírky Městského muzea ve Valašských Kloboukách. Koncem 19. století se ženskou sváteční obuví na jihovýchodní Moravě staly tzv. „jančary“, polovysoké šněrovací kožené boty, přejaté z městské módy a více či méně adaptované místními ševci pro venkovské prostředí. Do šněrovacích botek nosily ženy na Valašsku hladké na jehlicích pletené punčochy s barevnými proužky (oblíbenými kombinacemi byly černo-červeno-modrá, černo-růžovo-fialová apod.). Jejich podobu zachycují nejen konkrétní předměty dochované v muzejních sbírkách, ale také např. kolorované fotografie z jihovalašských obcí z konce 19. století.¹⁷ Na

Papuče vysoké, kombinující sukno a holenní část pletenou na jehlicích, Nový Hrozenkov. MJVM ve Zlíně, E 627, foto Petra Šťastná, 2014.

Slovácku si na přelomu 19. a 20. století ženy obouvaly s oblibou do jančarů velmi pestře a často i plasticky vyplétané punčochy se zvýrazněnou lýtkovou částí. Také tyto typy punčoch jsou zastoupeny ve sbírce zlínského muzea.

Punčochy pletené a valchované, Valašskokloboucko, druhá polovina 19. století. Městské muzeum Valašské Klobouky, 3667, foto Petr Odehnal, 2014.

Přestože sbírka lidové obuvi Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně nepatří k nejpočetnějším, soubor soukenné obuvi z pomezí Valašska a luhačovického Zálesí představuje zajímavý celek, dokumentující hlavní typy archaické soukenné obuvi v průběhu 19. století a jejich vývoj. Mimořádná hodnota souboru spočívá v tom, že dokládá samostatné typy soukenné obuvi v regionu luhačovického Zálesí ve druhé polovině 19. století, kdy se zdejší lidový oděv vyznačoval horským charakterem a přikláněl se více k jihovalašskému typu. Později přejímal slovácké prvky, stříh některých součástí i slovácké typy obuvi.

- 1 CICHROVÁ, Kateřina – CREMONA, Vicki, Ann – NOVÁKOVÁ, Lenka: *Leckeří národové. Schwarzenberská sbírka kostýmních miniatur na zámku Český Krumlov. Národní památkový ústav, České Budějovice, 2011, s. 193.*
- 2 LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814. Moravské zemské muzeum, Brno, 2000, s. 192.*
- 3 NOVÁKOVÁ, Lenka: *Lidový kroj na Moravě ve fotografii na příkladu kolorovaného fotoalba z přelomu 19. a 20. století. Folia Ethnographica 30, 1996, s. 33–40.*
- 4 VÁCLAVÍK, Antonín: *Luhačovské Zálesí. Luhačovice 1930. Např. TAB. CLIX, obr. 320; TAB. CLXII, obr. 393.*
- 5 SUŠILOVÁ, Libuše – HAVLÍČEK, Bedřich: *Co víme o lidovém oděvu na Valašsko-kloboucku? In: Jubilejní čítanka o Valašskokloboucku. Valašské Klobouky, 1956, s.93.*
- 6 DRÁPALOVÁ, Lenka: *Ubírané punčochy jako součást tradičního ženského oděvu v Rožnově pod Radhoštěm. In: Národopisná revue. 2008, 18, č. 2, s. 93–94.*
- 7 *Vyslýchání byli obyvatelé obcí Seninka, Hošťálková, Liptál, Johanová u Vsetína, Pržno, Růžďka, Mikulůvka, Ratiboř, Jablunka, Kateřinice, Ústí u Vsetína, Lutonina, Ublo, Jasenná, Rusava, Léskovec, Rajnochovice, Veselá, Lazy, Malá Lhota, Vsetín, Bystřička, Prlov, Pozděchov, Vizovice, Klečůvka, Kudlov u Zlína, Lůžkovice a Hvozdná. Viz: ČIŽMÁŘ, Josef: Valašský kroj v roce 1777. In: Národopisný věstník, r. 6, 1940, s. 157–171.*
- 8 DRÁPALOVÁ, Lenka: *Ubírané punčochy jako součást tradičního ženského oděvu v Rožnově pod Radhoštěm. 2008, s. 90–92.*
- 9 CICHROVÁ, Kateřina – CREMONA, Vicki, Ann – NOVÁKOVÁ, Lenka: *Leckeří národové. 2011, s. 193–195.*
- 10 LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Moravské a slezské kroje. 2000, s. 166.*
- 11 *Album litografií Wilhelma Horna z roku 1837 je uloženo v Moravském zemském muzeu v Brně. Josef Heřman Agapit Gallaš, kolorované kresby z let 1820, uloženo v Národním muzeu v Praze.*
- 12 NOVÁKOVÁ, Lenka: *Lidový kroj na Moravě ve fotografii na příkladu kolorovaného fotoalba z přelomu 19. a 20. století. 1996, s. 33–40.*
- 13 BARAN, Ludvík: *Staré formy plstěné lidové obuvi v karpatské oblasti Československa. Československá etnografie 4, 1956, s. 179–200.*
- 14 HAVLÍČEK, Bedřich: *Z dějin soukenické a papučářské výroby ve Valašských Kloboukách. 2008, s. 132–140.*
- 15 LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Moravské a slezské kroje. 2000, s. 169.*
- 16 SUŠILOVÁ, Libuše – HAVLÍČEK, Bedřich: *Co víme o lidovém oděvu na Valašskokloboucku? In: Jubilejní čítanka o Valašskokloboucku. Valašské Klobouky, 1956, s. 87.*
- 17 NOVÁKOVÁ, Lenka: *Lidový kroj na Moravě ve fotografii na příkladu kolorovaného fotoalba z přelomu 19. a 20. století. Folia Ethnographica 30, 1996, s. 33–40.*

PRAMENY A LITERATURA

1. BARAN, Ludvík: *Staré formy plstěné lidové obuvi v karpatské oblasti Československa. Československá etnografie 4, 1956, s. 179–200.*
2. CICHROVÁ, Kateřina – CREMONA, Vicki, Ann – NOVÁKOVÁ, Lenka: *Leckeří národové. Schwarzenberská sbírka kostýmních miniatur na zámku Český Krumlov. Národní památkový ústav, České Budějovice, 2011, 239 s.*
3. ČIŽMÁŘ, Josef: *Valašský kroj v roce 1777. In: Národopisný věstník, r. 6, 1940, s. 157–171.*
4. DRÁPALOVÁ, Lenka: *Ubírané punčochy jako součást tradičního ženského oděvu v Rožnově pod Radhoštěm. In: Národopisná revue. 2008, 18, č. 2, s. 89–95.*
6. HAVLÍČEK, Bedřich: *Z dějin soukenické a papučářské výroby ve Valašských Kloboukách. In: Kapitoly k dějinám Valašskokloboucka. Po stopách předků. I. díl. Valašské Klobouky 2008, s. 132–140.*
6. JEŘÁBKOVÁ, Alena: *Lidová oděvní kultura. Příspěvky k ikonografii, typologii a metodologii. Masarykova univerzita Brno 2014, 271 s.*
7. LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814. Moravské zemské muzeum, Brno, 2000, 192 s.*
8. NOVÁKOVÁ, Lenka: *Lidový kroj na Moravě ve fotografii na příkladu kolorovaného fotoalba z přelomu 19. a 20. století. Folia Ethnographica 30, 1996, s. 33–40.*
9. SUŠILOVÁ, Libuše – HAVLÍČEK, Bedřich: *Co víme o lidovém oděvu na Valašsko-kloboucku? In: Jubilejní čítanka o Valašskokloboucku. Valašské Klobouky, 1956, s. 84–97.*
10. VÁCLAVÍK, Antonín: *Luhačovské Zálesí. Luhačovice 1930, 673 s.*

Střevičky pro kuchařku i pro milostivou paní

Miroslava Štýbrová

Muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín,
Česká republika

Mottem zakladatele slavné zlínské obuvnické firmy Tomáše Baťa bylo mimo jiné i heslo: „*Lépe býti dobrým ševcem, nežli špatným králem!*“. Kdo by uvěřil tomu, že se z malé živnosti založené ve Zlíně na podzim 1894, stane uznávaná firma, jejíž výrobky budou zásobovat celý svět pod propagačním heslem „*Obujeme celý svět*“ či „*Náš zákazník – náš pán*“. Jak nesmírně podnik pokročil během dvaceti až třiceti let své existence! Od málo vzhledných symetrických šněrovacích střevíců z hrubého plátna, které kupovali především dělníci a služky, až po elegantní modely obuvi, připravované pro síť obchodních domů Baťa nebo pro náročný americký trh. Tento článek je připomínkou 120. výročí založení firmy Baťa a je věnován produkci obuvi ve zlínské továrně v letech 1894 až 1945.

Baťovky – boty tak laciné, aby je mohl nosit každý

Odbyt lehké plátěné obuvi s flokovanou podešví neohrozila ani hospodářská krize rakousko-uherského hospodářství na počátku 20. století. V roce 1901 zvýšila firma Baťa výrobu plátěných střevíců, jejichž podíl na celkovém objemu činil dvě třetiny baťovské produkce. Zkušebně byla vedle houněné obuvi a plátěnek zahájena v roce 1901 i výroba usňové obuvi, ale již na počátku roku 1902 byla zcela zastavena. Závod se poté až do počátku I. světové války specializoval víceméně na plátěnou šněrovací obuv. Denní produkce činila – podle účetních knih z roku 1910 – již 3400 párů obuvi denně, což z ní činilo největšího výrobce obuvi na území Rakouska-Uherska. V roce 1910 pracovala pro firmu celá řada obchodních zástupců na domácím trhu a v této době pronikly její výrobky i do zahraničí, a to na Balkán, do Německa, a dokonce i do zemí na Blízkém východě.¹

Inspirace ze světa

Obuvi pro export věnoval Tomáš Baťa i jeho spolupracovníci zvláštní pozornost. Přihlíželo se ke všem zvláštnostem dané loka-

Plátěné šněrovací střevíce zvané séglovky exportovala firma do celého Rakousko-Uherska, datace cca 1905.
Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, foto Vladimír Kubík.

lity a zjišťovaly se možnosti odbytu. Každý výrobek pro zahraniční trh byl bedlivě posuzován, protože rozdíly mezi různými národy se projevily nejen v klimatických, hospodářských a kulturních podmínkách, ale pochopitelně i ve tvaru chodidel. V tomto směru se snažil Tomáš Baťa být vzorem pro své spolupracovníky, a tak pamětníci vzpomínali, jak se při svatební cestě do Středomoří v roce 1913 tak intenzivně zajímal o nohy domorodých žen, až rozplakal novomanželku Marii. Jeho spolupracovník a životopisec Antonín Cekota píše v biografii Tomáše Baťa: „... Marie věděla, že ji miluje, ale proč se v posledních dnech ohlížel tolik po ženách, jež proudily v zástupech v ulicích měst nebo na tržištích venkovských arabských obcí? ‚Podívej se, Máničko,‘ řekl jí, když se ho na to otázala přímo, ‚všechny zdejší ženské nosí úplně stejný typ bot, a ty jsou přesně takové, jaké se budou hodit do naší exportní kolekce. Mám to již propočítáno, jak jimi rozšíříme naši regulérní kolekci a jaký to bude mít vliv na naše ceny pro domácí prodej i pro export, hlavně na Balkán a do Egypta. Všimla sis, jaký druh černého sametu je na svršcích, jak je vyleštěna černým voskem podešev? Kopyto i stříh jsou jednoduché. Myslím, že zdejší kopyto poněkud změním. Špice je trochu neforemná, udělám ji štíhlejší. S tímto typem obuvi získáme Balkán a Střední východ. Zdejší ceny jsou nestydaté. My vyděláme na našem typu, i když budeme prodávat za polovinu.“²

Inspiraci však nehledal Tomáš Baťa jen v Evropě a v Asii, ale vypravil se i do zámoří. Již několik let před výše zmíněnou svatební cestou, v lednu 1905, navštívil společně se třemi mladými spolupracovníky významná americká obuvnická centra, v některých

List s nabídkou obuvi zvané arabky z katalogu firmy Baťa, 1939.
Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně.

firmách dokonce až do jara téhož roku pracoval. Obdivoval perfektní systém i vysoké výkony amerických dělníků v obuvnické výrobě. Později ve svých poznámkách uvedl: „*Chtěl jsem také na svém těle pocítit obtíže takových vysokých výkonů... Byl jsem přesvědčen, že dokáži pracovat zručně na všech obuvnických strojích, ale v Americe mi toto vědomí nadělalo mnoho škody... Pochopil jsem, že za celý život nebyl bych s to naučit se všem pracím tak dokonale, jak byly již tehdy v Americe požadovány... Těžko se mi hledala práce... Jaké štěstí, když jsem se viděl s vyhrnutými rukávy u některého stroje... Z tuláka, z bezcenného člověka, stal se rázem šlechtic. Z rukou visely cáry, ale hlava seděla pevně na svém místě.“³*

Bagančata

Po návratu z Ameriky se pustil Tomáš Baťa do budování nové třípatrové tovární budovy podle amerických vzorů. Objekt umožňoval nové uspořádání a zdokonalení výrobních procesů, což zvýšilo produktivitu práce. Na počátku I. světové války, ihned po vyhlášení mobilizace, se pokusil získat ve Vídni vojenské zakázky. Do Zlína po třech dnech vyjednávání přivezl první objednávku na zhotovení 50 000 párů vojenských bagančat. Ve stanoveném termínu se objednávka realizovala jen velmi těžko, a tak do výroby zapojil i další čtyři zlínské obuvnické továrny, v podstatě své konkurenty, a to firmu Františka Štěpánka, Otty a Eduarda Kuchařů, Antonína Červinky a Ludvíka Zapletala. Obuv byla zhotovována podle přísných vojenských předpisů a všechny závody podléhaly vojenskému dohledu. Odhaduje se, že rakousko-uherská armáda byla v průběhu války z padesáti procent zásobena bagančaty ze Zlína.⁴

Obuv pro civilisty se ve válečných letech ve firmě vyráběla spíše okrajově. Přesto se však dochovaly soupisy obuvi ze skladu a továrny v Pardubicích, kde firma v roce 1917 otevřela první filiálku, a tyto soupisy svědčí o poměrně pestrém sortimentu vyráběné obuvi. Pardubické okresní hejtmánství se v lednu 1919, s ohledem na složitou zásobovací situaci obyvatelstva, pokusilo stanovit maximální ceny obuvi, za které však Baťa odmítl zboží prodávat, a tak hejtmánství zareagovalo zabavením skladu i vý-

Dětské kotníčkové boty s dřevěnou podešví vyráběla firma Baťa v době I. světové války. Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, foto Vladimír Kubík.

robků na dílnách. Firma proti tomuto rozhodnutí protestovala a v únoru si vymohla uvolnění zásob. Jen díky zmíněnému incidentu se dochoval seznam výrobků, které firma v tomto období produkovala. Jednalo se o více než 25 tisíc párů rozličných typů obuvi: dřeváky, cvičky, holínky, pánské a dámské kožené boty, dámské stěevíce z plátka, sametu a rypsu, a dokonce i obuv z lakované usně a ševra.⁵ Sklady plné obuvi nebyly jen v Pardubicích, ale také ve Zlíně. Hospodářská situace byla po válce neutěšená, poklesl prodej a výroba se ve zlínských závodech snížila na 20% proti stavu na konci války.⁶ Snížení cen, ke kterému podnik přistoupil na podzim 1921 a poté na jaře 1922, nemělo u zákazníků téměř žádnou odezvu, a tak se Tomáš Baťa rozhodl pro riskantní krok. Ke dni 1. září 1922 snížil ceny své obuvi na polovinu, a tím získal mnoho nových zákazníků. Důsledkem byl krach několika desítek tisíc obuvnických živností; stali se z nich pouzí správkaři baťovské obuvi nebo přešli na jiné řemeslo.

Atlasky

Po I. světové válce se chtěli lidé vzpamatovat z prožitých útrap, toužili se bavit, a tak taneční šílenství ovládlo ve dvacátých letech celý svět. Mladí lidé chodili z fabrik a úřadů přímo do hospod a tančiren, a tak bylo nutné mít pořádnou obuv, aby se daly dobře zvládnout divoké, občas až šílené taneční kreace. Ještě několik let předtím se většině mladých mužů a žen z nižších sociálních vrstev mohlo jen zdát o krásných tanečních stěevíčcích a lakovaných polobotkách, avšak ve dvacátých letech se v obchodech Baťa objevily lehounké klotové lodičky nebo stěevíce s řemínkem přes nárt, a také jednoduché pánské šněrovací polobotky, které firma uváděla na trh s tím, že se jedná o nejlehčí taneční polobotky na světě, jež váží pouhých 320 gramů. Velké oblibě se těšila dámská atlasová obuv, opět stříhově velmi jednoduchá. Atlasové lodičky nebo stěevičky s řemínkem přes nárt firma vyráběla a prodávala ve velkém množství, v rozličných variantách, a to po několik let, v podstatě až do počátku II. světové války. Jejich cena byla poměrně nízká, pohybovala se u jednoduchých stříhů kolem 29 korun, luxusnější model doplněný o malou stříbrnou sponku se prodával za 39 korun.⁷ V časopise Zpravodaj z ledna 1935 byly zveřejněny rady prodavačům, jak mluvit při prodeji se zákaznicemi: „Atlasových stěevičků máme velký výběr. Račte si, slečno, prohlédnout například tyto atlasové stěevičky, které mají nárt z pásků. Stojí pouze 39 korun... můžeme Vám je nabarviti podle přání k barvě vaší toalety. Za přebarvení počítáme 3 koruny.“⁸ V časopise Zlín se psalo následovně: „K barvě toalety přizpůsobí vám ve všech prodejnách atlasové stěevičky. Přibarví vám je podle vzorečku za pouhé 3,- Kč a můžete si na

DANILO
z filmu M.G.M.
Veselá vdova

Nejlehčí pánská taneční polobotka
a při tom tak pohodlná, že
v ní můžete bez obav profan-
čít celou noc. Zcela hladký,
štíhlý tvar - bez kaple.
Kč

39

Neopomeňte se zásobit vhod-
nými tmavými ponožkami.
Náš druh PRAKTIK z umělé-
ho hedvábí Vás jistě uspokojí
Kč 4.-

Aata H.5.

Reklama na taneční polobotky z časopisu Zlín. Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně.

Střevičky z atlasu si mohly zákaznice nechat nabarvit podle přání ve firemních prodejnách Baťa. Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, foto Vlastimil Kříž.

ně dokonce počkat. Když uvážíte, že atlasový střívěček je za 29,- Kč, s přibarvením za 32,- Kč, pak jistě si můžete dovolit protančit v plné sezóně i víc než jeden pár.¹⁰ Tuto službu skutečně firma poskytovala téměř ve všech větších firemních prodejnách, a to po celém světě. Zákaznice si přinesla malý ústřížek látky a do tří dnů byly střevičky nabarveny. K barvení se používala základní barva „Rapid Color“ smíchaná s denaturovaným lihem, čímž se docílilo mnoha odstínů. Barva se nanášela vatou, nejprve na podpatek a poté od patního švu ke špičce a po druhé straně obuvi zpět k patnímu švu. Tato služba byla hojně využívána zejména v zimních měsících, kdy se konaly rozličné společenské akce, a byla vyhledávána především méně zámožnými ženami.

Zmenšují nožku, zvyšují půvab

V baťovských prodejnách však dobře nakoupili i náročnější zákazníci. V tomtéž čísle Zpravodaje z roku 1935 doporučuje autor prodávacům, aby kupujícím nabídli rovněž lakýrky: „Na význačný ples, banquet, recepci a podobně mohu vám směle doporučit tyto polobotky, které jsou z nejlepšího laku. Jsou velmi elegantní a přitom pohodlné. Dovolte, abych vám je zkusil. Jistě sám cítíte, jak

List s nabídkou dámské obuvi z katalogu firmy Baťa, 1939. Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně.

jejich kůže je poddajná, měkká. Ta vás nikde neotlačí. Jejich cena v poměru k jejich kvalitě je opravdu nízká – 59 korun. Budete-li do nich vždy po použití vkládat tyto napínáky – stojí jen 5 korun – budou dlouho jako nové.“ Zkrátka nepřišly ani dámy, které vyžadovaly přepychovější obutí. Na podzim 1935 si mohly vybírat z několika desítek luxusních modelů. Prodejní oddělení firmy Baťa radilo prodávacům, jak mají zboží takovým náročným zákaznicím nabízet: „Dal jsem Vám tady, milostivá paní, pár střevičků stranou. Jenom pro Vás. Jsou to první krásné vzory, které jsme dostali teď, co se vrátil náš pan šéf z cesty do Paříže. Byli tam s ním

naši modeláři a módní referentky, aby zhlédli, co móda požaduje. Jak se Vám líbí tento střívěček?“ A pokud náhodou stála dáma před obchodem, bylo vhodné pozvat ji k prohlídce: „Milostivá paní čeká na manžela? Směl bych Vám zatím nezávazně ukázat naši pěknou kolekci střevičků? Včera nám došlo jen několik vzorků, ještě jsme z nich nezačali prodávat, dokud je neuvidí některé naše dámy.“¹⁰ A když ani to nestačilo, pak se řídili heslem Tomáše Bati, že každý pošťák může být firemním obchodním zástupcem. Po dohodě s poštovními doručovateli byly do schránek dodávány propagační letáky nebo dokonce osobní dopisy, například s následujícím textem: „Milostivá paní, společenská sezóna začíná. Budete chodit zase na návštěvy, do divadla, do společnosti. Budete se chtít líbit. K podzimní garderobě potřebujete elegantní podzimní střevičky. Velký výběr najdete u nás. Připravili jsme Vám k novému pláští vkusné vycházkové střevičky na pohodlném podpatku a do společnosti elegantní, pečlivě vypracované střevičky z naší světové kolekce. Jsou mezi nimi tytéž vzory, které budou nosit dámy v Paříži, v Londýně a v Novém Yorku. Zveme Vás, abyste nás laskavě navštívila. Ukážeme Vám rádi naši kolekci a vyzkoušíme nezávazně každý pár. Těšíme se na Vaši návštěvu a poroučíme se s dokonalou úctou. Vladimír Ježek, obchodvedoucí, Dům služby Baťa Olomouc, Riegrovo náměstí.“¹¹

Burianky

Módu do značné míry ovlivňovaly i filmové hvězdy, které předváděly na plátně luxusní modely obuvi, a každá dívka nebo žena se chtěla svým idolům podobat. Proto měly tak obrovský úspěch například elegantní střevičky v kombinaci černého sametu a postříbřených usňových pásek, které se dokonale podobaly těm, jež nosila v hollywoodském velkofilmu Královna Kristina (Queen Christine, 1933 nebo 1934) slavná švédská herečka Greta Garbo. Po celou druhou polovinu třicátých let až do počátku války byl tento typ společenské obuvi opravdovým hitem. Firma Baťa jim dokonce dala název *Kristina*. Slavný pražský producent a spoluzakladatel zlínských filmových ateliérů Ladislav Kolda oznamoval na sklonku prosince roku 1935, že bude dán do distribuce v kinech reklamní film na taneční obuv pod názvem „Metro Goldwyn-Mayer uvádí“, který je „zdařilou montáží tanečních scén z amerických filmů zmiňované společnosti, k nimž byly nafilmovány naše taneční střevičky. Celek působí na diváka velmi příjemně a film se bude jistě líbit i vašim zákazníkům. Až budete film promítat u vás, doporučujte taneční střevičky těmito slovy: To je ten krásný taneční střívěček *Kristina*, který hraje s Gretou Garbo ve filmu.“¹² Americké filmové trháky však nebyly jedinou inspirací; baťovci se ohlíželi i po domácích filmových hvězdách, a tak

KRISTINA

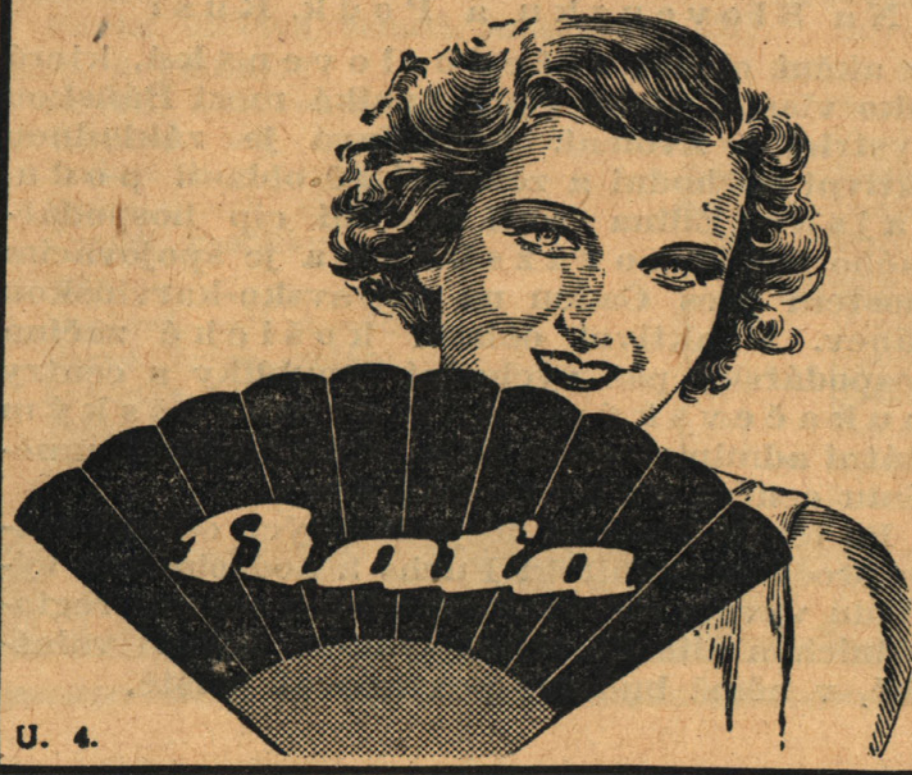
z filmu M.G.M.
Královna
Kristina

79.-

PRO NASTAVAJÍCÍ TANEČNÍ SEZONU

přichystali jsme mnoho druhů krásných střevíčků. Jedním z nich je střevíček „Kristina“ - opravdu královský střevíček z naší taneční kolekce. Ze sametu a stříbrných pásků.

U. 4.

Reklama na společenské střevíčky nazvané Kristina.
Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně.

Luxusní pánské polobotky z produkce firmy Baťa, zvané burianky, 1936–1939. Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, foto Petra Šťastná.

apartní vycházkové polobotky v kombinaci rezavé a smetanově bílé usně pojmenovali „burianky“ – podle oblíbeného českého komika Vlasty Buriana, který k tomu dal souhlas a dokonce hrál v několika baťovských filmových reklamách. Když na dva květnové dny v roce 1938 zavítal mistr Burian do Zlína, dotazoval se jej ředitel prodejního oddělení Alois Lata, jak je spokojen s baťovskou obuví. Mistr odpověděl jedním slovem: „Prima“.¹³ Také české herečky Adina Mandlová, Hana Vítová, Lída Baarová a Nataša Gollová v dobových filmech či reklamách propagovaly baťovskou obuv a rády pózovaly s baťovskými střevíčky nebo před výlohami s obuví.

Výprodej obuvi

Kolekce obuvi z baťovské produkce byly i v éře největšího rozmachu firmy poměrně zřídka vzorovány v pestrých barvách. Většinou převládala obuv v rozličných odstínech tmavě hnědé a šedé, i když ke stálícím ve firemní kolekci samozřejmě patřila obuv s černým svrškem. V éře třicátých let 20. století nabízela firma svým zákaznicím i luxusní vzory obuvi v pestrých barvách, avšak šlo spíše o limitované kolekce, určené pro tzv. americké etáže budované v baťovských obchodních domech po celém světě. Systém přípravy sezónních kolekcí a módního zboží byl precizně vypracován a důsledně dodržován, ale jak se říká „i mistr tesař se utne“. V srpnu 1933 hlásili firemní „agenti“ z módních metropolí, že převažující barvou u dámské letní obuvi

Pro léto

JEDEN Z MNOHA MODELŮ
AMERICKÝCH ETÁŽÍ
D.S. Baťa

Návrh dámské obuvi pro luxusní oddělení obchodních domů Baťa, 1937–39. Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně.

bude v nadcházejících sezónách barva bílá. Statistické rozdělení obuvi podle barevných odstínů jednoznačně určilo bílou barvu ve světových kolekcích jako převládající; odhad činil asi 43 % obuvi v bílé barvě. Černá barva byla zastoupena ve světových kolekcích asi z 23 % a béžová z 14 %.¹⁴ Tlaku těchto zpráv podleli zřejmě i návrháři ve Zlíně, a tak se velká část pánské, dámské i dětské obuvi v následujících letech vyvzořovala na letní sezónu v bílé barvě. V novinách i časopisech se ihned na jaře 1934 objevila atraktivní reklama s motivem vlaštovek, které přilétají společně s elegantními lodičkami a roztomilými dívčími sandálky z bílého ševra nebo nubuku. Avšak konzervativní zákazníci nepodlehli mámivé reklamě a značná část této produkce nenašla své zákazníky. A tak existuje nespočet důkazů o tom, že již v roce 1935 se „bílá produkce“ vyprodávala za velmi nízké ceny, a to dokonce na ulici .

Reklamní plakát firmy Baťa s motivem „prvních vlaštovek“, 1934. Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, foto Rudolf Červinka.

Výprodej sezónního zboží před prodejnou Baťa ve Zlíně, asi 1935. Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně z originálu MZA Brno, Sběrka fotografií Baťa/Svit, e. č. 27, i. č. 1227/12.

K pěknému střevíčku pěknou punčošku

Luxusním doplňkem a okrasou dámských nohou nebyly jen krásné lodičky, ale také hedvábné punčochy. V prodejním oddělení firmy Baťa byli dobře obeznámeni s touto marnivou stránkou žen. Věděli, že ženy utratí podle světových statistik za jemné elegantní punčošky spoustu peněz. A tak v prodejnách firmy Baťa připravili k výběru neuvěřitelné množství rozličných odstínů punčoch, především v béžové, černé, šedé a hnědé barvě. Aranžéři firmy Baťa dokázali vytvořit poutavé výlohy, ve kterých byly

Návrh potisku na krabičku s punčochami, reklamní oddělení firmy Baťa, 30. léta 20. století. Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně.

naaranžovány pouze dámské punčochy, v cenách od 9 do 19 korun. Vedoucí aranžér, pan Trefil, radil svým kolegům v dubnovém čísle Zpravodaje z roku 1937, že mají punčochy vyšší cenové kategorie aranžovat v samostatných skupinách jen po třech párech do horní části výlohy, kdežto levné druhy je vhodné aranžovat ve větších skupinách v dolní části.¹⁵ V jarní a podzimní sezóně roku 1937 platilo heslo: „Nejméně tři páry punčoch na jeden pár obuvi“.¹⁶ O rok později již bylo doporučeno navýšení, a to na šest párů punčoch na jeden prodaný pár obuvi!¹⁷

Dámy musely neustále kontrolovat, zda je linie švů na punčochách dokonalá. Výstižně to popsal Bohumil Hrabal v povídce *Obsluhoval jsem anglického krále*: „... a ač byl ještě den, tak už od jedenácti hodin seděly v lokále krásně nabarvené slečny... a čekaly na burziány... a když jsem procházel, za zastřenými záclonkami se ozýval smích a cinkání sklenic, a to trvalo několik hodin, až na večer se rozcházel burziáni, rozjaření, a krásné slečny vycházely a česaly se na toaletách, malovaly si rozmazané, slíbené barvičky z úst. Utahovaly si blůzičky a házely oči za sebe, div si nevyvrátily hlavy, aby se podívaly, jestli znovu natažené punčošky mají čáru, šev, táhnoucí se od poloviny stehů až dolů do kramflíčků, rovnou na střed paty“.¹⁸ Pro mnohé ženy však byly jemné punčošky takřka nedostupné, protože jejich cena byla značně vysoká a trvanlivost naopak velmi nízká. A zde přicházely na pomoc správkárny punčoch a ponožek, které firma zřídila ve všech svých prodejnách. Opravářky punčoch dokonce docházely do domácností svých stálých zákaznic a vyzvedávaly si zboží k opravě. Reklamy v novinách a v časopisech vyzývaly zákaznice, aby se netrápily látáním punčoch a ponožek, ale svěřily je k opravě odborníkům v prodejnách firmy Baťa. „Za pět minut opravíme Vaše punčochy!“ to bylo jedno z nejfrekventovanějších sloganů.

Meltonky, galoše, obuv do vody zvaná koupačky

Již ve dvacátých letech 20. století zavedla firma mnoho novinek a dá se říci, že každý rok přicházela s dalšími inovacemi výrobního programu. Velké popularitě se těšila zimní kotníčková obuv zvaná meltonky, kterou firma zařadila do výrobního programu asi kolem roku 1923. Svršek byl vyroben z vlněné tkaniny, upravené valchováním. Název dostaly botky pravděpodobně podle látky, vyráběné již od roku 1823 v anglickém městě Melton Mowbray, domorodci nazývaném Melton. Oblíbené meltonky se ve Zlíně vyráběly neuvěřitelných 22 let a patřily k tzv. chlebovým vzorům, tedy k modelům, kterých se vyrobilo několik milionů párů.

Do botníku každého elegantního muže a ženy patřily i galoše, jejichž výroba byla zahájena v roce 1928 a v průběhu dalších let byly exportovány do Belgie, Velké Británie, Francie, Rumunska,

Zimní dětská obuv zvaná meltonky z produkce firmy Baťa, 30. léta 20. století. Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, foto Vlastimil Kříž.

ale i do Finska a Norska. V roce 1929 se vyrobilo ve zlínské gumárně více než pět milionů párů gumové obuvi, o tři roky později, v roce 1932, stoupla výroba na téměř 17 milionů párů. Nejvyšší produkce bylo v gumové obuvi dosaženo v roce 1937, kdy bylo ze Zlína expedováno do celého světa téměř 19 milionů párů

Reklamní plakát firmy Baťa na koupací obuv, 30. léta 20. století. Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, foto Rudolf Červinka.

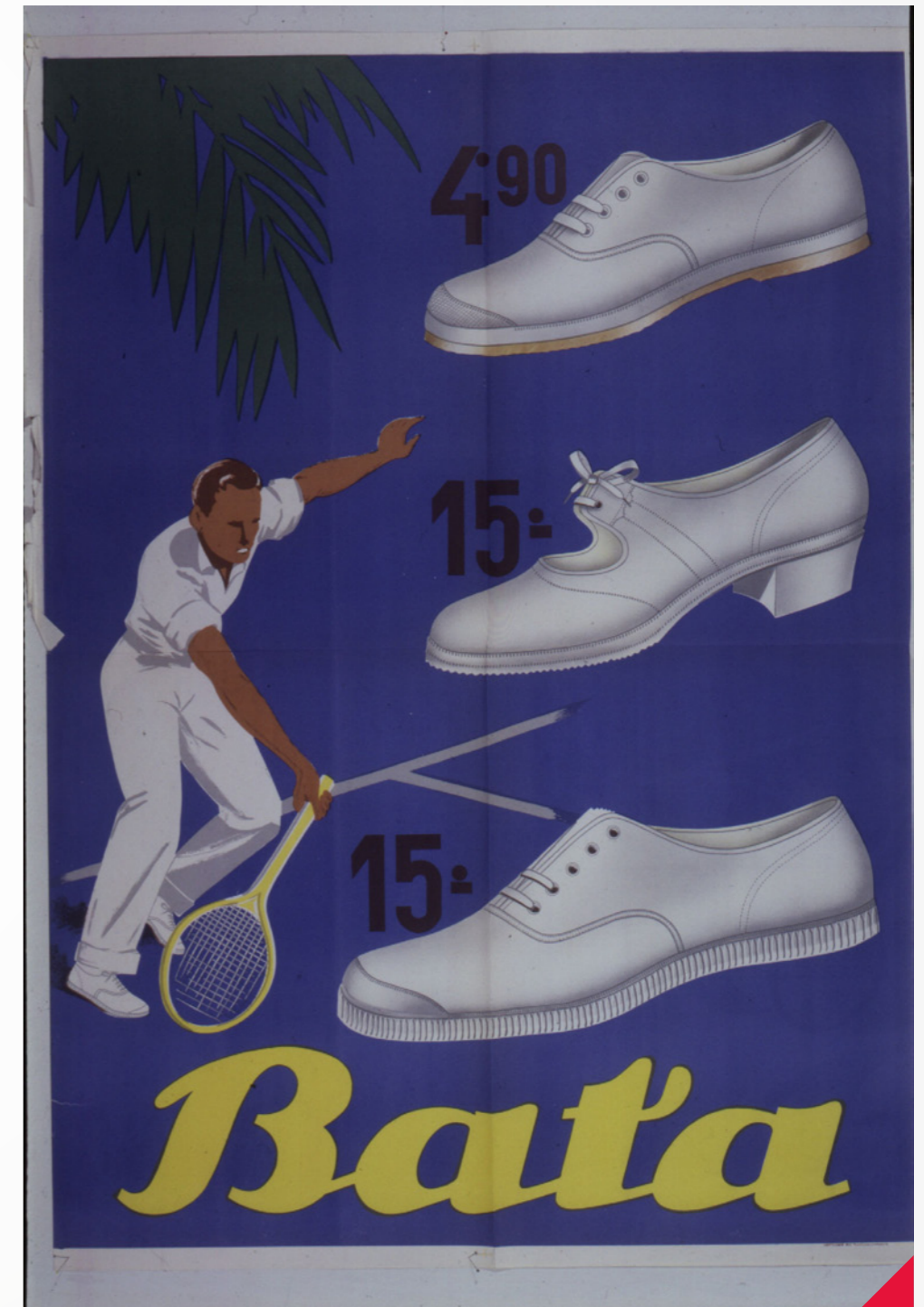
rozličné gumové obuvi – gumáky, galoše, ale i obuv do vody, v Čechách přezdívána „koupačky“. V baťovských časopisech bylo plno inzerátů a reklam na tento artikl. „*Tak jako pán má mít galoše, nemá ani dáma vyjít bez přezůvek. Mohou to být gabardenové černé na prasku nebo celogumové s teplou trikotovou vlněnou podšívkou, praktické a elegantní pullowery. Ty se tak dobře obouvají, a tak chrání nohu i punčošku před postříkáním, jak jen si můžete přát, když nemáte automobil, který jedinež to snad dovede ještě tak dobře, jako ty pullowery za Kč 29,-*“.¹⁹

Reklamní plakát firmy Baťa na dámské galoše, filiálka ve švýcarském Moehlinu, po roce 1933. Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, foto Rudolf Červinka.

Plimsolky, trampky, džeksny

Také v kategorii sportovní obuvi se ve dvacátých až třicátých letech objevilo ve výrobním programu firmy několik novinek. Již na počátku 20. let minulého století začala firma vyrábět lehké šněrovací plátěné boty na gumové podešvi, kterým se ve Zlíně přezdívalo „plimsolky“ (z anglického názvu plimsolls) nebo také tenisky. V roce 1933 zahájila výrobu této lehké sportovní obuvi také velká filiálka vybudovaná v indickém Batanagaru, která zásobovala především zákazníky v Asii. Ještě větší popularitě se těšily trampky, kotníčková plátěná obuv s gumovou podešví, která se

Reklamní plakát firmy Baťa na tenisky, 30. léta 20. století. Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, foto Rudolf Červinka.

Reklama z časopisu Zlín na zimní sportovní obuv, 30. léta 20. století.
Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně.

používala nejen jako turistická obuv, ale i pro jiné druhy sportu. Propagovány byly jako „boty vzduchem chlazené“, protože měly po stranách, v místě kotníku, větrací otvory.

Těžkou sportovní obuv vyráběla firma Baťa již od konce 20. let minulého století. Lyžařské a bruslařské boty byly ve srovnání s ostatní produkcí velmi drahé. Ceny této obuvi se na konci 20. let pohybovaly kolem 129 až 149 korun, což byla dvojnásobná cena, než u běžného sortimentu, a nikterak neklesaly ani v letech příštích. A to ze zcela pochopitelných důvodů, neboť se jednalo o rámovou nebo prošivanou obuv, která byla z technologického hlediska nesmírně náročná. Na výrobu se používaly jen ty nejvyšší materiály, což cenu samozřejmě také navyšovalo. Ale o odbytu se nemusela firma obávat. Na počátku třicátých let velmi vzrostl zájem o zimní sporty, a tak šla obuv doslova „na dračku“. Pod vlivem mimořádných úspěchů krasobruslařky Sonji Henie a Jacksona Heinese toužili mladí lidé kroužit na ledových plátcích a bruslařské boty s názvem „džeksny“ byly velmi žádaným artiklem.

Zdravé nohy – radost ze života

Neodmyslitelnou součástí obchodní strategie a podnikové filozofie firmy Baťa byla všestranná péče o chodidla zákazníků. Již v roce 1932 začala modelárna spolupracovat s ortopedem a ve velkých firemních prodejnách se pořádaly pro zákazníky pravidelné konzultace s ortopedem. Téměř v každé prodejně byly k dispozici pedikéřské služby, i když je často vykonával osobně vedoucí obchodu nebo jeho manželka. Prokurista firmy Dominik Čipera byl přesvědčený zastánce pedikúry, vřele ji všem doporučoval a často vytýkal vedoucím firemních prodejen, že nejdou svým prodávacům a zákazníkům příkladem. Jednou týdně na pedikúru! To byl imperativ pro vedoucí, a také nabídka pro zákazníky! Pedikéřské služby byly na velmi vysoké úrovni, školení pedikéři byli vedeni k pečlivosti a dokonalé čistotě. Pedikéřské služby byly poměrně levnou záležitostí, ceny se ve třicátých letech pohybovaly mezi 3 – 5 korunami. *A nyní (konečně) můžeme se věnovat rozjímání o naší kráse. Tak, jako začíná muž svou garderobu u holiče, také žena ve své rovnoprávnosti utíká pod nůžky a horká žehlíčka k mistru kadeřnickému. A přece by měla začít od opačného konce – od prstů na nožkách a od mozolů i jiných maličkostí, které by jí mohly popřípadě zle kazit dojem a náladu taneční. Již proto, že jistě obuje jedny z těch rozkošných nových střevičků za 39,- Kč, které jsou buď z krepdešinu nebo moaré, krásně vykrajované, dandálového²⁰ nebo lodičkového tvaru. Jistě si nekoupí velké číslo, aby se jí při tanci zouvalo. Pak ale nesmí její nožky mít ani nejmenší náznak kuřího oka nebo nějaké otláčeniny, neboť by jí brzy přešla nálada. A bez dobré nálady není vyhlídek na zábavu.²¹*

Kvalita výrobků

Jednou z nejdůležitějších činností byla ve firmě otázka kvality výrobků. Byla chápána jako existenční záležitost. Perfektní vnitropodniková kontrola zajišťovala, aby se k zákazníkům dostala obuv ve vysoké kvalitě technologického zpracování, ať již se jednalo o levnou obuv s textilními svršky či luxusní vzory z jemných teletinových či kozinkových usní. Ve firmě byl zaveden důsledně propracovaný systém kontroly jakosti, od vstupní kontroly při nákupu materiálů a surovin, přes průběžnou kontrolu ve výrobě až po výstupní kontrolu hotových výrobků. Nejlepší jakost – nejnížší ceny, to bylo jedno z mnoha reklamních hesel.

O úrovni výrobků a služeb poskytovaných firmou Baťa svědčí výmluvná charakteristika z časopisu Zpravodaj: „*Studujeme lidskou nohu už přes čtyřicet let, takže o ní hodně víme. Vyrábíme obuv ve všech šířkách a velikostech a posléze náš odborně škole-*

Měření chodidel v modelárně firmy Baťa, 30. léta 20. století.
Fotoarchiv Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně.

ný personál poslouží zákazníkovi jen takovou obuví, která skutečně padne a přitom je dostatečně pohodlná.²² Nabídka zákazníkům nebyla omezena jen na obuv; ve firemních prodejnách byl kupující nabízen i velmi široký sortiment doplňkového zboží vlastní výroby. Samozřejmě byly punčochy, ponožky, napínací kopyta do bot, čisticí prostředky na obuv (kartáče, krémy na boty, flanelové hadříky), kosmetické výrobky k ošetření chodidel nebo prací prášek Madelon k praní jemných punčoch. V létě byly obchody zásobeny potřebami ke koupání. Prodávala se gumová obuv do vody, plavací kola a nafukovací hračky, a to nejen v kamených obchodech, ale také ve stáncích u velkých plováren a koupališť. Vedoucí obchodu v Pardubicích, pan Hruška, se pochlu-

Reklama na čisticí prostředky na obuv pro oblast Jugoslávie, 30. léta 20. století. Fotoarchiv Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, foto Rudolf Červinka.

bil v červencovém čísle časopisu Zpravodaj z roku 1935, že najal v rámci letní reklamní akce loď na Labi a vyzdobil ji potřebami ke koupání: „Před lodí plula velká nafukovací obluda a za lodí se plavili naši prodavači na lehátkách nebo na kajacích. Celý tento průvod plul od Sezemic až do Pardubic a budil na březích velkou pozornost.“²³ Prodavači měli na nohou zcela jistě při této akci baťovské gumové boty do vody zvané „koupáčky“, které se vyráběly v mnoha atraktivních variantách, zpravidla v červené, modré a bílé barvě, nebo v kombinaci těchto barev. Také pohodlné letní sandály zvané „arabky“, sportovní šněrovací polobotky zvané „tulačky“ či elegantní vzory dámské obuvi s textilními svršky, které dostaly názvy jako „Miami“, „Florida“ nebo „Riviéra“, patřily ke

stálícím v každé dobře zásobené baťovské prodejně. Dobrý prodavač přesvědčil zákazníka alespoň k nákupu bačkor nebo osvěžující „francovky“²⁴ značky Baťa, která se prodávala ve třicátých letech v malém balení za 3 koruny, ale bylo možné zakoupit i čtyřnásobné množství za cenu pouhých 9 korun.

V období mezi dvěma světovými válkami patřilo Československo díky baťovské produkci ke světovým obuvnickým velmocím. Firma Baťa zásobovala svět obrovským množstvím bot. Snem Tomáše Bati zakladatele bylo obouvat celý svět a jeho oblíbeným sloganem byla následující slova: „*Nebojme se budoucnosti. Polovina lidí na světě chodí bosá a sotva pět procent obyvatelstva je dobře obuto. Tu vidíme nejlépe, jak málo jsme dosud vykonali...*“²⁵

Konec slavné zlínské firmy

Na počátku čtyřicátých let se svět opět ocitl ve válce. I když americké a anglické reklamy vyzývaly ženy pod heslem *Chin Up Girl!* (volně přeloženo Hlavu vzhůru, holka!), aby nepropadaly panice, situace v zásobování obuví nebyla lehká. Vázl obchod s přírodními kůžemi, navíc rapidně stoupla jejich cena, a tak se mnozí návrháři i výrobci obuvi po celém světě uchýlovali k alternativním materiálům. Obuv v této válečné éře měla poněkud masivnější vzhled, a to i v kategorii dámské obuvi. Zvýšená podešev a vyšší masivnější podpatek nebo klínová podešev ze dřeva či korku, svršky pletené z usňových řemínků, nebo zhotovené z levnějších materiálů, jakými byl nubuk nebo textil – to byly základní atributy válečné a poválečné obuvi. Jako v předešlé válce, tak i v tomto období vyráběla firma Baťa, nebo spíše byla donucena německým velením k výrobě obuvi pro vojenské účely. Civilisté se museli spokojit s galošemi, dřeváky a obuví z méně kvalitních materiálů, jakými byl textil nebo nubuk. Zatímco v době slávy předkládali návrháři každoročně až 1200 vzorů obuvi, v době II. světové války to bylo jen několik desítek modelů.

Po osvobození byla do vedení závodů dne 12. května 1945 dosazena tzv. národní správa. Ředitelé Dominik Čipera, Hugo Vavrečka, František Malota, Hynek Baťa a další vynikající zaměstnanci ztráceli vliv a byli postupně zbavováni svých pozic. Ke slovu se dostali zpravidla lidé mnohem méně schopní, kteří se etablovali především z řad komunistů. Ironií osudu se stal čelným představitelem znárodněné firmy, která až do roku 1948 vystupovala pod názvem „národní podnik Baťa“, bývalý konfident gestapa JUDr. Ivan Holý, který neměl o výrobě obuvi ani ponětí.

- 1 LEHÁR, Bohumil: *Dějiny Baťova koncernu*, Praha, 1960, s. 28.
- 2 CEKOTA, Antonín: *Geniální podnikatel Tomáš Baťa*, Toronto, 1981, s. 111.
- 3 BAŤA, Tomáš: *Úvahy a projevy*, Univerzita Tomáše Bati, Zlín, 2002, s. 23–24.
- 4 POKLUDA, Zdeněk: *Ze Zlína do světa*, Zlín, 2009, s. 10, ISBN 978-80-254-4591-4.
- 5 ŠRÁMEK, Pavel: *Podnikání Tomáše Bati v Pardubicích*, in: *sborník Tomáš Baťa, doba a společnost*, Zlín, 2007, s. 261–263.
- 6 POKLUDA, Zdeněk: *Ze Zlína do světa*, Zlín, 2009, s. 17, ISBN 978-80-254-4591-4.
- 7 *Měsíční plat kvalifikovaného dělníka ve firmě Baťa se pohyboval v té době kolem 2000 korun.*
- 8 *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, č. 3, ze dne 19. 1. 1935, s. 2.
- 9 *Časopis Zlín*, č. 1, zmenšené ukázkové vydání, leden 1932, s. 4.
- 10 *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, č. 42, ze dne 26. 10. 1935, s. 2 a 4.
- 11 *Citace z obchodního dopisu*, Moravský zemský archiv – Státní okresní archiv Klečůvka, fond Baťa, prodejní oddělení.
- 12 *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, č. 31, ze dne 27. 12. 1935, s. 4.
- 13 *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, č. 19, ze dne 13. 5. 1938, s. 5.
- 14 KOLEKTIV: *Hlídká módní*, in: *Časopis Obuv – Kůže – Guma*, ročník I., č. 6, Zlín, 1933, s. 188.
- 15 *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, č. 14, ze dne 10. dubna 1937, s. 2.
- 16 *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, č. 14, ze dne 10. dubna 1937, s. 1.
- 17 *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, č. 29, ze dne 29. 7. 1938, s. 3.
- 18 HRABAL, Bohumil: *Obsluhoval jsem anglického krále*, in: *Sebrané spisy Bohumila Hrabala*, sv. 7.
- 19 *Časopis Zlín*, č. 1, zmenšené ukázkové vydání, leden 1932, s. 4.
- 20 *Dandálový střih – ve stylu „escarpines“*, tedy společenská obuv, oblíbená u dandyů (baleríny).
- 21 *Časopis Zlín*, č. 1, zmenšené ukázkové vydání, leden 1932, s. 4.
- 22 *Rozhovory o botách*, in: *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, č. 14, Zlín, 1935, s. 7.
- 23 *Jak jsme zvýšili prodej koupacích potřeb?*, in: *Zpravodaj prodavačů firmy Baťa*, č. 27, Zlín, 1935, s. 2.
- 24 *Francovka – původně pálenka s vysokým obsahem alkoholu sloužící již od 18. století jako prostředek k lepšímu trávení, později osvěžující přípravek s lihovou bází určený k masážím i zevnímu osvěžení.*
- 25 *Z projevu Tomáše Bati na shromáždění zaměstnanců firmy Baťa. Filmový dokument BAPOZ, pravděpodobně květen 1932.*

June Swann

e-mail: jsshoes1@btinternet.com

Asistentka a kurátorka sbírky obuvi v muzeu v anglickém Northamptonu, autorka více než 60 publikací zaměřených na obuv a zpracování usně, dále autorka slovníčku obuvnických pojmů, katalogu obuvi a obuvníků na obrazech a uměleckých dílech, katalogu obuvnických spon, 1958–1988.

Od roku 1988 až do současnosti působí jako konzultant, pravidelně spolupracuje s Clarks Shoe Museum v Somersetu.

V roce 1976 obdržela za zásluhy Řád britského impéria.

Členka Mezinárodního výboru pro muzea (ICOM), působí ve skupině, která vytváří zásady pro práci se sbírkami oděvů, 1976 – doposud.

Zakládající členka a bývalá předsedkyně organizace The Costume Society, členka Friends of Fashion v londýnském muzeu, 1991–1994.

Autorka publikací *Shoes* (1982), *Shoemaking* (1986), *History of Footwear in Norway, Sweden and Finland* (2001), která byla podpořena grantem z fondu Agnes Geiger, a asi 200 článků a statí pro muzeum v Northamptonu, oděvní společnosti, publikace a periodika.

Michal Rak

e-mail: rakm@kar.zcu.cz

Vystudoval archeologii na Západočeské univerzitě v Plzni, kde také absolvoval doktorské studium. V současné době působí na katedře archeologie jako odborný asistent. Zabývá se problematikou archeologie konfliktů 20. století. Mezi řešené otázky patří fortifikace 20. století, aeroarcheologie – výzkum havarovaných letounů, krajina „studené války“ či problematika archeologického výzkumu obětí válek. Na výzkumu této problematiky spolupracuje s archeology z univerzity v polské Lodži.

Jiří Jákl

e-mail: jirka.jakl@seznam.cz

Vystudoval Karlovu univerzitu v Praze a univerzitu v nizozemském Leidenu, kde studoval kulturu jihovýchodní Asie. Na University of Queensland v australském Brisbane získal v roce 2014 titul PhD. V publikační činnosti (recenzované, s výjimkou titulu z roku 2013) se zabývá především kulturou Indonésie se zaměřením na symboliku v literatuře a kulturou Jávy a Sumatry. Soupis publikací je uveden v anglické mutaci tohoto příspěvku.

Alois Orlita

e-mail: alois.orldita@seznam.cz

Studoval na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně obor biologie – chemie. Po studiu nastoupil v roce 1957 do Výzkumného ústavu kožedělného v Otrokovicích, kde pracoval do roku 1997, tedy celých čtyřicet let. Náplní jeho činnosti byly biochemické a enzymové technologie v koželužském průmyslu. Rozvinul také výzkum v problematice biologické koroze, tj. biodegradace usní a usňových výrobků. S tím souvisela i ochrana před biokorozí, tedy konzervace a restaurování výrobků z kůží a usní. Výsledky jeho vědecké činnosti jsou obsahem desítek publikací v odborných časopisech. Je také autorem 18 československých patentů.

Od roku 2007 působí jako externí učitel na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně v oboru chemie restaurování a konzervování historických předmětů.

Jiří Nenutil

e-mail: j.nenynenutil@seznam.cz

Vystudoval Filozofickou fakultu Západočeské univerzity v Plzni, kde absolvoval několik oborů a v současné době je zařazen do doktorského studijního oboru Teorie a dějiny vědy a techniky. Působí jako ředitel Institutu paměti společnosti a krajiny, o. p. s. V roce 2011 působil jako odborný poradce u vynikajícího celovečerního filmu *Lidice*, v letech 2013–2014 spolupracoval jako odborný poradce na úspěšném televizním seriálu *První republika*. Ve své publikační činnosti se zaměřuje na problematiku II. světové války: *Druhá světová válka – případ Tachovsko* (2010), *Pochody smrti* (2011), *Exhumace obětí II. světové války – předpoklady, východiska, výzkum* (2011).

Václav Gřešák

e-mail: gresak@ft.utb.cz

Fakulta technologická Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně.

Od roku 1980 působí jako odborný asistent na Fakultě technologické Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně (původně Technologická fakulta Vysokého učení technického Brno). Podílel se společně s Petrem Hlaváčkem na zkoumání a rekonstrukci obuvi pravěké mumie zvané Ůtzi. Zabývá se rovněž rekonstrukcemi obuvi z éry Velkomoravské říše. Velmi dobrých výsledků dosáhl zejména v oblasti rekonstrukcí historických jezdeckých sedel a brašen z éry osmého až devátého století. Publikační činnost se týká především brašnářské a sedlářské technologie a konstrukce a modelování galanterních výrobků. Své poznatky prezentoval v nedávné době na mezinárodních sympoziích v Mikulčicích a ve Francii.

Petr Hlaváček (*23. 2. 1950, † 10. 1. 2014)

Od roku 1979 působil jako docent na Ústavu fyziky a materiálového inženýrství Fakulty technologické Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, kde se zabýval především přípravou a realizací výroby v obuvnickém průmyslu. Věnoval se rovněž ergonomii obuvi, zejména obuvi pro diabetiky. V letech 2007–2011 byl děkanem výše uvedené fakulty. Dlouhodobě se zabýval studiem a výzkumem v oblasti historie obouvání a obuvnictví. Se svým týmem se podílel na výzkumu obuvi pravěké mumie zvané Ůtzi a provedl archeologický experiment. Studoval a popsal paleoindiánské sandály z jeskyně Fort Rock v americkém Oregonu, zkoumal obuv tzv. čínské terakotové armády a byzantské sandály z tureckého Istanbulu. Ve svém bádání se věnoval také fragmentům obuvi z relikviáře sv. Maura ze zámku v Bečově nad Teplou, pro muzeum v Chebu zkoumal holínky Albrechta z Valdštejna a pro Muzeum města Brna bádá ohledně archeologického nálezu ze studny na hradě Špilberk. Spolu s dalšími kolegy zkoumal rovněž obuv obětí tzv. Pochodu smrti, nalezenou v Tachově.

Veronika Pilná

e-mail: veronikapilna@centrum.cz

V roce 2008 absolvovala obor Evropská kulturní studia na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. V současné době pokračuje ve studiu historických věd a etnologie na téže fakultě. Od roku 2011 zde rovněž přednáší jako externí pedagog dějiny módy. Od roku 2009 pracuje jako památkář v Národním památkovém ústavu v Plzni. Vede odbornou dokumentaci o sbírkových předmětech a zpracovává sbírkový fond textilní povahy, oděvů, oděvních doplňků a obuvi. Realizuje rekonstrukce historických oděvů, připravila několik výstav a publikuje na toto téma v odborných časopisech i knižně.

Martina Hřibová

e-mail: hribova@ft.utb.cz

Působí jako akademický pracovník Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně na Fakultě technologické. V roce 2005 byla na pracovní stáži na University of Illinois, Champaign – Urbana (USA) a roku 2008 na Université de La Rochelle (France). Je autorkou 19 článků v časopisech s impakt faktorem. Spolupodílela se na 22 výstavách či přehlídkách historických oděvů v ČR nebo v zahraničí. Jako člen organizačního týmu pořádá «Seminář historie odívání» a spravuje server www.kostym.cz, který je zapsán v seznamu WebArchiv České národní knihovny.

Zdeněk Špitálník

e-mail: spitalnik.vhu@gmail.com

Od roku 2007 externí pracovník knihovny Referátu historických fondů Vojenského historického ústavu Praha jako správce mapové sbírky. V roce 2012 se stal kurátorem sbírkových fondů stejnokroje a výstroj a vexilologie. Působí v Komisi vojenské symboliky a tradic. Specializuje se na historii čs. armády 1. poloviny 20. stol. a civilní odívání ve stejném období. Je autorem několika článků a spoluautorem řady výstav.

Uranbileg Altangerel

e-mail: uranbilegaltangerel@yahoo.com

Narodila se v Mongolsku, ale žije trvale na území České republiky. Studovala na Střední uměleckoprůmyslové škole v Uherském Hradišti, která se specializuje na design a modelářství obuvi. V roce 2015 ukončila bakalářské studium na Fakultě multimediálních komunikací Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně. Má v úmyslu studovat design obuvi i v budoucnosti. Zúčastnila se mnoha zajímavých projektů týkajících se designu obuvi; byla úspěšná v řadě soutěží mladých návrhářů a získala například první místo v soutěži Nadace Jana Pivečky v roce 2011. Spolupracovala na 12 prestižních výstavách vztahujících se k designu obuvi, ať už v České republice (Zlín, Praha, Brno) nebo v zahraničí (Bratislava, Košice, Miláno, Drážďany).

Miroslava Burianová

e-mail: mira.burianova@centrum.cz

Vystudovala historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Pracuje jako kurátorka osobních fondů 20. století v Archivu Národního muzea a kurátorka sbírky textilu Oddělení novodobých českých dějin Národního muzea. Odborně se věnuje problematice životního stylu se zaměřením na dějiny odívání elit první poloviny 20. století. Je autorkou řady výstav: např. Karel a Naděžda Kramářovi doma, Republika, Hračky naší Kačky, Hradní fotoarchiv, Zlatá? šedesátá. Vzpomínky a realita. Je autorkou knihy Móda v ulicích protektorátu a spoluautorkou publikací věnovaných Karlu Kramářovi a fotoarchivu T. G. Masaryka.

Rebecca Shawcross

e-mail: rshawcross@northampton.gov.uk

Od roku 1998 pracuje v Northampton Museum and Art Gallery. V její kompetenci je správa kolekce obuvi, která zahrnuje péči o sbírkový fond, realizaci výstav, výzkum a badání. Poskytuje poradenství dalším muzeím a spolupracuje s mediálními partnery. Vydala různé články, včetně studie *I Stand Corrected? New Perspectives on Orthopaedic Footwear*, a výzkumného úkolu pro publikaci *Re-thinking Disability Representation in Museums & Galleries*. Pracuje ve Výzkumném centru pro muzea a galerie na univerzitě v Leicesteru. Pro publikaci *Encyclopaedia of Clothing and Fashion*, (Encyklopedie odívání a módy), redigovanou Valerií Steele (americká historička a ředitelka muzea při Fashion Institute of Technology, New York). V listopadu 2014 vydalo nakladatelství Bloomsbury knihu Rebeccy Shawcross s názvem *Shoes: An Illustrated History* (Obuv: ilustrovaná historie).

Juraj Šuška

e-mail: juraj.suska@gmail.com

Studoval v Ateliéru designu obuvi na Fakultě multimediálních komunikací Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně. V současné době působí jako návrhář obuvi pro společnost Honeywell. V letech 2009–2012 pracoval jako vedoucí designér ve společnosti Novesta. Od roku 2011 je zároveň i studentem doktorandského studia na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně, kde se věnuje výzkumu zaměřenému na vývoj československého designu obuvi v letech 1945–1989. Na této univerzitě současně vede kurz ShoeDesign, zaměřený na využívání 3D CAD systému v designu obuvi.

Hilde Colpaert

e-mail: hilde.colpaert@izegem.be

Vystudovala obor moderní historie. Od roku 2003 je ředitelkou Municipal Museums of Izegem. Pracuje na výše zmíněném rozsáhlém projektu Eperon d'Or, který má být zpřístupněn v roce 2016 veřejnosti.

Eva Uchalová

e-mail: uchalova@upm.cz

Absolventka katedry dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 1981 pracuje v Uměleckoprůmyslovém muzeu, přes dvacet let (od roku 1989) ve funkci vedoucí sbírky textilu a módy. Spoluautorka projektu Česká móda, který zmapoval módní tvorbu v Čechách v období 1780–1980. V rámci projektu bylo v letech 1989–2007 realizováno pět výstav a vydáno pět publikací. Projekt uzavřela výstava Pražské módní salony a stejnojmenná kniha (2011/2012). V současnosti pracuje v Umělecko průmyslovém muzeu na částečný úvazek a připravuje další publikace o pražských módních tvůrcích Oldřichu Rosenbaumovi a Haně Podolské.

Juraj Herman

e-mail: juraj.herman@snm.sk

Vystudoval Filozofickou fakultu Univerzity J. Á. Komenského v Bratislavě. V roce 1971 nastoupil do Slovenského národního múzea v Bratislavě, kde pracuje dodnes. Zabývá se dokumentací řemesel. Je autorem a spoluautorem výstav v tomto oboru, a to jak na Slovensku, tak v zahraničí. Publikoval v odborných časopisech studie z hospodářských dějin a řemesla na Slovensku, dále studie k vývoji jednotlivých řemesel v periodiku Zborník Slovenského národního múzea – Historia.

Milena Secká

e-mail: milena_secka@nm.cz

Vystudovala (1975–1981) na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy obory etnografie a historie. Jako vědecký pracovník Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (1981–1993) se zabývala studiem etnických procesů v českém pohraničí, se zájmem o Čechy a Slováky žijící mimo území své vlasti. Od roku 1993 je zaměstnána jako kurátor v Národním muzeu – Náprstkově muzeu asijských, afrických a amerických kultur. Středem jejího zájmu je na prvním místě historie muzea a osobností s ní spojených, především v kontextu 19. století. Veškerou svou veřejnou činností (spolupráce s rozhlasem, televizí, přednášky) se snaží popularizovat toto téma a seznamovat veřejnost s životem a dílem velkých osobností naší minulosti. V Náprstkově muzeu i mimo něj vytvořila více jak 25 výstav, z nichž některé byly připraveny speciálně pro zámoří (USA, Thajsko, africké státy). Na svém kontě má několik odborných knih a značný počet odborných i populárně naučných článků a statí. V roce 1996 obnovila při Náprstkově muzeu činnost Amerického klubu dam, jehož je předsedkyní. V roce 2012 obdržela od Akademie věd České republiky čestnou medaili Vojtěcha Náprstka za zásluhy v popularizaci vědy.

Monika Tauberová

e-mail: monika_tauberova@nm.cz

Vystudovala Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, obor etnologie. Pracuje jako kurátorka sbírky lidového oděvu, textilu, šperků a doplňků v etnografickém oddělení Historického muzea – Národního muzea v Praze. Spolupracuje při organizování folklorních slavností v Letohrádku Kinských – Musaionu. Spoluautorka řady mezinárodních výstav, autorka výstav prezentovaných v Národním muzeu v Praze a v dalších tuzemských i zahraničních institucích. Spoluautorka (s Helenou Mevaldovou) monografie Drahomíra Stránská. Osobnost evropské etnografie (2011), autorka publikace Lidový šperk z Čech, Moravy a Slezska ze sbírek Národního muzea (2012) a publikace Narození dítěte v lidovém prostředí a rituální vliv obřadní textilie – koutní plachty (2014).

Jarmila Pechová

e-mail: jpechova@mzm.cz

Od roku 1983 pracuje v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea v Brně, kde má na starosti sbírky pracovního nářadí (zemědělství, řemesla, výroby, obchod, domácnost). Svou odbornou činnost zaměřuje zejména na řemesla na Moravě, zabývá se také dějinami a lidovou kulturou bývalého německého jazykového ostrůvku na Vyškovsku. Publikuje v odborných časopisech, v roce 2015 vydala knihu Perníkářské formy ve sbírkách Etnografického ústavu Moravského zemského muzea.

Vanda Marešová

e-mail: vanda_maresova@nm.cz

Vystudovala obor archivnictví a pomocných věd historických a současně obor etnologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Studium uzavřela rigorózní zkouškou v roce 2009. Pokračuje v doktorandském studiu na Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 2009 působí jako kurátorka sbírky textilu a hraček v oddělení starších českých dějin Historického muzea – Národního muzea v Praze. Je rovněž kurátorkou expozice Památník Františka Palackého a Františka Ladislava Riegra. V odborné činnosti se zaměřuje především na fenomén dětství od 18. do 20. století a na historickou muzeologii.

Michal L. Jakl

e-mail: muzeum@vysokenadjizerou.cz

Absolvoval Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze a Filozofickou fakultu Univerzity Hradec Králové, obory archivnictví a historie. Od roku 2003 působí jako odborný pracovník Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí a zabývá se i ve svých publikovaných článcích historickou vlastivědou Vysocka, heraldikou a historií stavebních památek.

Jiřina Todorovová

e-mail: jirina_todorovova@nm.cz

PhDr. Jiřina Todorovová, CSc. (nar. 1954) absolvovala v letech 1973 až 1978 filozofickou fakultu Karlovy univerzity, obory národopis – srbocharvátština. Poté byla až do roku 1993 zaměstnána v tehdejší Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV Praha (dnes Etnologický ústav AV ČR). Od r. 1993 pracuje v Národním muzeu jako kurátorka fotosbírky sbírkového oddělení Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur. Zabývá se zejména historickou fotografií a osudy českých cestovatelů.

Blanka Petráková

e-mail: muzeum.luhacovice@seznam.cz

Působí jako kurátorka sbírky textilu, zvykosloví a keramiky Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, je vedoucí Muzea luhačovického Zálesí. V muzejní praxi se zaměřuje na výtvarnou kulturu lidu, hlavním oborem zájmu je lidový textil, keramika, historie luhačovického lázeňství, zabývá se problematikou muzejní pedagogiky. Je kurátorkou a organizátorkou mezinárodní konference Muzeum a škola ve Zlíně a členkou programové rady Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici. V posledním desetiletí se věnuje krojovým rekonstrukcím pro folklorní soubory a venkovské skupiny, na kterých se podílí odbornými studii i praktickými radami. Je zakladatelskou badatelského Centra Dušana Jurkoviče v Luhačovicích.

Miroslava Štýbrová

e-mail: miroslava.stybrova@muzeum-zlin.cz

Ve zlínském muzeu pracuje od roku 1986 jako historik, v roce 1990 se stala kurátorkou sbírky historické obuvi. Od roku 1994 pořádá ve Zlíně téměř pravidelná triennale mezinárodní konference Obuv v historii. V odborných časopisech a sbornících publikovala několik desítek studií a statí zabývajících se historií firmy Baťa, dějinami obuvnictví a módními trendy v éře 20. století. Uspořádala více než padesát výstav v tuzemsku i v zahraničí k tématům obuvnictví, historie firmy Baťa a životního stylu na Zlínsku. V roce 2009 vydala v pražském nakladatelství Lidové noviny knihu Boty, botky, botičky. Od roku 2002 působí jako externí pedagog na Fakultě multimediálních komunikací Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, kde přednáší dějiny obuvnictví. Je spoluautorkou expozice Princip Baťa: Dnes fantazie – zítra skutečnost, která získala cenu Gloria Musaealis za nejlepší expozici roku 2013.

Epilog

Na podzim roku 1994, kdy jsme ve Zlíně pořádali první symposium, věřil jen málokdo, že se podaří konferenci Obuv v historii ještě někdy zopakovat. V té době se mně a mým spolupracovníkům ani nesnilo o tom, že by se zlínské symposium realizovalo dokonce sedmkrát!

Podařilo se to, a já vím, že je to zásluha vás, našich vážených a milých hostů. Poděkovat za podporu chci především stálým účastníkům a přednášejícím, kteří se opakovaně do Zlína vraceli a podpořili svou účastí a vynikajícími přednáškami tuto akci. Pravidelnou přítomností i přednesenými příspěvky tak garantovali kvalitu symposia.

Ve Zlíně se v říjnu 2014 opět sešli znamenití tuzemští i zahraniční experti, a město se tak na tři dny stalo pro několik desítek odborníků již posedmé místem nadšených diskusí o historii obouvání a obuvnictví. Pro mě osobně to byly tři nádherné dny!

A jaké jsou další plány? Věřím, že zlínská konference Obuv v historii má stále budoucnost!

Miroslava Štýbrová

předsedkyně organizačního výboru konference

Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně

OBUV V HISTORII 2014

Sborník materiálů z VII. mezinárodní konference, Zlín 7. – 9. října 2014
Acta Musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Suplementa 2015/1

Odpovědný redaktor: Pavel Hrubec

Výkonný redaktor: Miroslava Štýbrová

Překlad: Helena Tribe

Grafické zpracování: Vlastimil Kříž

Vydalo Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, příspěvková organizace
Vavrečkova 7040, 760 01 Zlín, IČ 00089982

Zlín 2015

Vydání první

ISBN 978-80-87130-38-4

1415
BAŤOV INSTITUT

MUZEUM
JIHOVÝCHODNÍ MORAVY
VE ZLÍNĚ

 Zlínský kraj

